

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
GAMTOS MOKSLŲ FAKULTETAS
APLINKOTYROS KATEDRA

Audrius Šaulys

**BUVUSIŲ DVARŲ SODYBŲ ŽELDINIAI: BŪKLĖ IR REGENERAVIMO
GALIMYBĖS. PAKRUOJO RAJONO ATVEJŲ ANALIZĖ**

Bakalauro darbas

Dekoratyviosios želdininkystės bakalauro studijų programa

Vadovas lekt. dr. Salvijus Kulevičius

Šiauliai, 2011

TURINYS

IVADAS	3
1. LITERATŪROS ANALIZĖ	5
1.1. Parkų istorinė raida ir tipologinė įvairovė	5
1.1.1. Europietišųjų parkų raida ir tipai	5
1.1.2. Lietuvos dvarų parkų istorinė raida	8
1.2. Lietuvos dvarų parkų augalinė įvairovė	13
1.3. Istorinių parkų įpaveldinimo ir apsaugos raida Lietuvoje	15
1.4. Paveldosauginių dokumentų, susijusių su istorinių želdinių apsauga, analizė	17
1.4.1. Tarptautinių paveldosauginių dokumentų analizė	17
1.5. Pakruojo rajono dvarų sodybos	23
1.5.1. Pakruojo rajono dvarų istorinė raida	23
1.5.2. Pakruojo rajono dvarų sodybos: paveldosauginiai duomenys ir dabartinė situacija	26
2. DARBO OBJEKTAS IR METODAI	28
2.1. Darbo objektas	28
2.2. Darbo metodai	29
3. DARBO REZULTATAI IR JŲ ANALIZĖ	32
3.1. Pavezgių dvaro sodybos želdiniai	32
3.2. Impolių dvaro sodybos želdiniai	36
3.3. Pamūšio II dvaro sodybos želdiniai	40
3.4. Dovydiškio dvaro sodybos želdiniai	44
3.5. Aukštadvario dvaro sodybos želdiniai	49
3.6. Geručių-Glebavos dvaro sodybos želdiniai	54
4. APIBENDRINIMAS	59
4.1. Dvaro savasties atskleidimas per dvaro struktūros ypatumus	59
4.2. Želdinių istorinės ir kultūrinės vertės identifikavimas	62
4.3. Parkų, kaip dvarų sodybų elementų, išsaugojimo perspektyvos ir kryptys	68
IŠVADOS	77
SANTRAUKA	78
SUMMARY	78
LITERATŪRA	80
PRIEDAI	88

IVADAS

Istorinių želdinių sąvoka ir paveldo saugojimas Lietuvoje remiasi Florencijos ir Venecijos chartijų priimtomis nuostatomis. Istorinių želdynų paveldui priklauso dvarų sodybų ir vienuolynų parkai ir sodai, istoriniai miestų parkai ir sodai, skverai, alėjos, istoriniai kelių želdynai, botanikos sodai, teritorijos, kuriose sukaupotos dendrologinės kolekcijos, istorinių valdų želdynų sistemos, jų fragmentai ir t.t. Lietuvos dvarų (parkų) istorinis, materialus ir kultūrinis palikimas padeda mums geriau susipažinti su Lietuvos valstybės kūrimosi etapais. Išlikę dvarų fragmentai, pastatai ir parkai atskleidžia objekto santykį su praeitimi, jo tapatumą ir informacijos gavimo galimybę. Istorinio parko analizę sudaro iš pažiūros daug skirtingų, tačiau vienas kitą papildančių aspektų. Pasak Kęstučio Labanausko (2008), ji apima kilmės, geografinės padėties, gamtos savybių, istorinės raidos, autorystės ir panaudotų architektūros priemonių, augalijos gausumo ir išraiškos, funkcinio pritaikymo sėkmės ir komponentų dermės.

Pakruojo rajone vietoj kadaise buvusių miškų plyti dideli dirbamos žemės plotai, kraštovaizdis skurdus. Rajone nėra didelių vandens baseinų, o nedidelės upės Mūša, Kruoja, Beržtalis ir kt. sovietiniais metais buvo paverstos melioracijos grioviais. Istorikai susiklostė, kad rajone nėra didelių miestų. Didesnės rajono gyvenvietės išsivystė iš dvarų arba kūrėsi šalia jų. Čia galima paminėti Linkuvos miestelį, kuris minimas 1500 m., kaip Linkuvos dvaras, o Pakruojo miesto plėtrą veikė šalia esantis Pakruojo dvaras. Manytina, kad rajono dvarams didelę įtaką darė pro Žeimelį einantis kelias, minimas jau prieš 500 metų.

Senosios sodybos atspindi Lietuvos valstybės raidą, krašto savitumą ir taip pat susijungusios su gamta praturtina vizualiai skurdų Pakruojo rajono kraštovaizdį. Šiandien susiklostė situacija, jog Lietuvoje valstybei ir visuomenei rūpi tik geroje geografinėje padėtyje, materialiai vertingi dvarai (Pakruojo, Palangos ir kt.). Pamiršamos ir likimo valiai paliekamos mažos dvarų sodybos, kurios galėtų būti sėkmingai naudojamos kultūriniam, istoriniam, gamtiniam turizmui vystyti. Šiame darbe atskleidžiamas Pakruojo rajono dvarų žaliasis paveldas.

Darbo tikslas – įvertinti Pakruojo rajono buvusių dvaro sodybų želdinius nustatant jų būklę ir regeneravimo galimybes

Uždaviniai:

1. Atlikti šešių buvusių dvaro sodybų želdinių įvertinimą.
2. Nustatyti atskirų istorinių želdinių, ar jų grupių išdėstymą dvaro sodybos teritorijoje.
3. Remiantis parkuose augančių medžių rūšine įvairove, pateikti galimas priežastis, nulėmusias tokį pasirinkimą.

4. Įvertinti sodybos infrastruktūros, mažosios architektūros elementus, nustatyti kokie augalai buvo sodinami greta.

5. Apžvelgti buvusių dvaro sodybų želdinių ir želdynų regeneravimo galimybes.

Bakalauro darbe atskleidžiama, kad Lietuvos parkai kūrėsi kaip Europos parkų atspindys. Lietuvos dvarų parkų dydis buvo daug mažesnis už geriausius to meto Europos parkus, tačiau juose buvo formuojami visi laikotarpiui būdingiausi kompoziciniai ir meniniai principai (Mocevičius, 2009b). Darbe analizuojamos priimtose įstatyminės apsaugos priemonės nekilnojamojo paveldo, tame tarpe dvarų ir parkų saugojimui užtikrinti. Naudojantis įvairiais literatūros šaltiniais ir dvejomis duomenų bazėmis – LR kultūros vertybių registru ir Kultūros vertybių apsaugos departamento duomenų baze, surinkta medžiaga apie Pakruojo rajono buvusias dvarų sodybas.

Remiantis literatūros analize tyrimui vykdyti atrinktos sodybos, kurios turi vandens telkinius, parkus ar jų fragmentus ir alėjas. Šioms buvusioms dvaro sodyboms taikomos laikinosios apsaugos priemonės. Jos yra įrašytos į laikinosios apskaitos sąrašą (Kultūros ministerija, 2008). Šiame darbe yra išnagrinėti ekspedicijoje sukaupiti duomenys apie šešias Pakruojo rajono buvusias dvaro sodybas ir juose esančius istorinius želdinius. Darbo eigoje įvertinta želdinių būklė, kolekcijų turtingumas, kompozicinis ryšys su sodyba, parko infrastruktūros elementai ir mažosios architektūros formos, paveldosauginiai aspektai. Naudojantis gautais duomenimis pateiktos schemos, kuriuose pažymėti sunykę, bet istoriniais ar kitais faktais pagrįsti elementai. Bakalauro darbo rezultatai gali būti panaudoti tirtuose dvaruose atkuriant istorinę tiesą.

Laikas negailestingas praeityje daug bėdų patyrusiam parkų paveldui. Dauguma parkų yra apleisti, jiems gresia didelis pavojus. Tokios didelės apimties paveldui atkurti reikalingos tokio pat masto politinio, ekonominio ir techninio pobūdžio priemonės. Atlikus bakalauro darbe numatytus tyrimus ir analizes, buvo sukauptos naujos žinios, leidžiančios kompleksiskai pažvelgti į Pakruojo rajone esančius istorinius parkus. Tokio tipo tyrimai yra labai aktualūs vystantis kultūrinio (gamtinio) turimo verslui, aktyvėjant žmonių norui pažinti savo kilmės šaknis bei keliant visuomenės pasididžiavimą savo šalimi.

Dalis darbo rezultatų (priedas) buvo pateikta ketvirtoje tarptautinėje konferencijoje "Research and conservation of biological diversity in Baltic Region", kuri 2011 m. balandžio 28-29 d. vyko Daugpilio universitete (Latvija).

1. LITERATŪROS ANALIZĖ

1.1. Parkų istorinė raida ir tipologinė įvairovė

Parku, pagal LR Želdynų įstatymą (2007, Nr. 80-3215), vadinamas ne mažesnis kaip 1 hektaro žmogaus sukurtas ar jo pertvarkytas želdynas, kuriame yra meniškai sukomponuotų želdinių, mažųjų kraštovaizdžio architektūros ir (ar) inžinerinių statinių, skirtas poilsio, mokslo, kultūros reikmėms arba pramogoms ir aplinkos kokybei gerinti. Tuo tarpu istorinis želdynas tai bet kokio dydžio želdynas, turintis išliekamąją stilistinę, meninę vertę arba priklausantis svarbiems urbanistinės raidos etapams, susijęs su visuomenės, kultūros ar valstybės įvykiais arba asmenybėmis. Lietuvoje prie dvarų įrengti parkai keitėsi kartu su dekoratyviosios sodininkystės tradicijomis. Senieji (istoriniai) parkai ne kartą, priklausomai nuo laikmečio mados, buvo pertvarkomi, suteikiant jiems naujas formas. Taip susikūrė mišraus stiliaus parkai, kuriuose persipina įvairios epochos, taisyklingos formos persipynė su natūraliu kraštovaizdžiu.

1.1.1. Europietiškujų parkų raida ir tipai

Pirmieji sodai atsirado žmogui pradėjus vystyti žemdirbystę. Neil Farnbairn „Trumpa sodininkystės istorija“ (2001), istorinių parkų pradžią laiko 40000 m. pr. Kr., kai buvo pasėtas grūdas ir pasodintas medis. Jau senovės Egipte žmonės mokėjo statyti drėkinimo sistemas, kurios padėjo karšto ir sauso klimato sąlygomis išlaikyti įrengtus vaismedžių sodus. Sodininkystės menas buvo vertinamas senovės pasaulyje. Istoriniai šaltiniai pasakoja apie senovės Egipto sodus. Babilono sodai sukurti ant kalnų terasų apie 600 m. pr. Kr. laikomi vienu iš Septynių antikinio pasaulio stebuklų. Gerokai vėliau šis terasos elementas vėl atsirado parko struktūroje. Graikai V a. pr. Kr. pagerbdami žuvusius karius įrengdavo memorialinius sodus su kolonomis ir skulptūromis. Čia vykdavo sportinės varžybos, takų sistema buvo griežtai geometrinė (Fairbairn, 2001). Romos imperijos soduose vanduo, baseinai ir fontanai buvo pagrindiniai akcentai sujungiantys atskiras sodo dalis, augalai pradėti karpyti suteikiant jiems įvairias formas. Dekoratyvinės sodininkystės tradicijas buvo pamirštos viduramžiais. Ir tik XII ir XIII a. vadinamajame brandžiojo viduramžio epochoje vėl prisimintas sodininkystės menas. To laikotarpio literatūros šaltiniuose (Hobhouse, 2002) minima jog pilių (Krokuva, Praha, Briugė ir kt.) ir vienuolynų soduose augindavo vaistinius, prieskoninius ir dekoratyvinius augalus. Želdynus įrengdavo taisyklingos geometrinės formos su tiesiais pasivaikščiojimo takeliais (priedas, 1 pav.). To meto sodo atrakcija – labirintas, kurį sudarė taisyklingai susodinti augalai,

buvo įrengtos pergolės ir gėlynai (Mocevičius, 2009 a). Šie elementai vėliau tapo populiarūs Renesanso ir Baroko soduose.

Itališkieji (Renesanso) parkai. Europai XIV a. pradėjus vaduotis nuo viduramžio bažnytinių dogmų ėmė formuotis naujas laikotarpis vadinamas Renesansu. Atgaivintos antikos meno tradicijos darė didelę įtaką želdinių menui. Sodininkystės elementai kaip ir architektūra pasižymėjo kompozicinės darnos ir vienovės siekais, paprastumu ir simetrija, tačiau pastatų architektūra ir sodo išplanavimas glaudaus tarpusavio santykių neturėjo (Ivavičiūtė, 2008). Pirmieji šio stiliaus parkai buvo sukurti Italijoje, iš jos plito po Prancūziją, Austriją, Vokietiją ir kitas Europos šalis. Šis kompozicinis elementas turėjo parodyti rūmų šeimininko turtinę galią ir demonstruoti žmogaus dominavimą gamtoje. Buvo kuriami dideli prabangūs parkai prie karalių ir turtingų feodalų rūmų kurie turėjo taisyklingą formą ir erdvas, laiptais sujungtas terasas. Terasas puošė statulos ir įvairūs puošnūs statiniai. Parkai išsilaisvino nuo viduramžiams būdingo uždaro ir kompozicinio schematiškumo. Prieš pastatą būdavo įrengiamas parteris, o jo viduryje stovėjo baseinas su vazos formos fontanu ir skulptūra. Sodas puošdavo bosketai, taisyklingų formų baseinai, grotai, antikinės skulptūros, o pagal perimetrą augo koloniški kiparisai. Sodinamos tiesios augalų alėjos. Medžiai taisyklingai karpomi kamuolių, stulpų ar piramidžių formomis (Tauras, 1966). Kai kurie parkai išliko nepakitę iki šių laikų ir deramai atstovauja Renesanso pradžios parkus: Italijoje Boboli vila ir sodas Florencijoje. Vėlyvojo Renesanso laikotarpiu kurtiems parkams didžiulę įtaką darė garsieji menininkai, tokie kaip Rafaelo Santi, Džiulijo Romano, Michelangelo Buonarroti ir kiti (Ivavičiūtė, 2008). Parko teritorija harmoningai susiliejo ne tik su pastato išore, bet ir su natūralia aplinka. Atsirado taip vadinami „vandens teatrai“ kuriuos sudarė vandens telkiniai su fontanais, kaskadomis ir vandens slenksčiais (Mocevičius, 2009 a). Dekoratyviniai elementai (baseinai, skulptūros, laiptai ir kt.) buvo išdėstomi teritorijos centrinėje ašyje. Išlikęs karpomų medžių ir krūmų elementas pasipildė dar įvairesnėmis formomis (priedas, 2 pav.). Želdynų formavimas karpymu tapo prestižiniu menu ir gavo atskirą pavadinimą – figūrinio karpymo menas (Bučas, 2006). Populiariausi karpomi augalai buvo paprastasis bukas (*Fagus sylvatica* L.), europinis kukmedis (*Taxus baccata* L.), paprastasis buksmedis (*Buxus sempervirens* L.) ir kt. (Ivavičiūtė, 2008), iš jų buvo formuojamos įvairių aukščių ir formų gyvatvorės.

Prancūziškieji (baroko) parkai. XVII a. prasidėjusi Baroko epocha atnešė naujas formas ir idėjas, sodininkystės meną paverčianti tikru gamtos meno kūrinium. Prancūziško stiliaus parkų kūrėjai perėmė daugelį elementu iš itališko sodo struktūros. Šis stilius stebino dar didesnėmis erdvėmis, įvairesniu augalų skaičiumi, o vanduo toliau užėmė dominantės vaidmenį teritorijoje. Vandens panaudojimas parko struktūroje pasiekia aukščiausią meninį lygį. Išilginėje sodo dalyje

įrengti terasiniai vandens baseinai papuošti įvairiomis skulptūromis tarpusavyje jungėsi kaskadomis ir kriokliais (priedas, 3 pav.). Išliko vandens telkiniai su fontanais, o rūmai ar parkas buvo apjuosiamas vandens kanalu. Landšafto architektai kūrė sodus, kuriuose pastatai buvo centrinė ašis, atskaitos taškas nuo kurių formos ir dydžio priklausė visas parko išplanavimas. Parkų projektai išsiskyrė monumentalumu, dinamika, sustiprinta jausmų išraiška. Labai svarbus tampa šešėlių ir šviesos žaismas (Ivavičiūtė, 2008). Prancūziško stiliaus pradininku laikomas architektas Andrė Le Notro (1613 – 1700), o jo sukurtas Versalio rūmų sodas iki šiol laikomas barokinio parko šedevru. Tai buvo genialių įdomių architektūrinių sprendimų autorius ir labai produktyvus kūrėjas. Jis sukūrė, ne mažiau įspūdingus želdinius prie Šantilji (1693), Tiuilri (1664 – 1672) Sen – Kliu ir Marli (1699) rūmų (Januškevičius, 2004). Baroko sode pirmą kartą pasivaikščiojimo takai suprojektuoti spinduliu. Tarpuose tarp takelių iš karpomų augalų (kukmedžiai, bukai, buksmedžiai ar kitų) suformuoti juvelyriškai tikslūs, geometrijos ir matematikos sąveikos lenktų formų ornamentai. Tarpus tarp jų užpildydavo smulkinta anglimi ar smulkintomis raudonomis plytomis Mažosios architektūros formos (antikinių formų paviljonai, kolonados) harmoningai susiliejo su aplinka. Rūmų parterio centrinėje dalyje stovėdavo vandens baseinas su fontanu ir skulptūra, o šonus rėmindavo siauromis gėlių rabatėmis. Tokio parko priežiūrai (vejų tvarkymas, augalų karpymas, baseinų priežiūra ir t.t.) reikėjo įvairių specialistų, ir paprastų sodo darbininkų. Istoriniai šaltiniai mini, jog Versalio rūmuose ir parke, kurio plotas apie 1700, ha 1668 m buvo įdarbinta apie 36000 žmonių (Ivavičiūtė, 2008).

Angliškieji (klasicistiniai, peizažiniai) parkai. Anglijoje XVII a. pabaigoje kuriasi nauja sodininkystės kryptis įnešusi kardinalius pokyčius į parkų kūrimo evoliuciją. Europoje, didikai labai mėgė madingus ir populiarius barokinius parkus iš pradžių nenoriai priėmė naują sodų klasicistinį (peizažinį) stilių atkeliavusį iš Anglijos, bet išvydę naujus parkus pamėgo juos už jų erdvumą ir formų laisvumą, bet to jų išlaikymas kainavo gerokai mažiau. Angliško tipo sodo šalininkai pasisakė kategoriškai prieš griežtas geometrines formas, o ypač daug kritikos susilaukė augalų karpymas. Žymiausi šios naujos krypties parkų autoriai buvo W. Kent, W. Chambers, H. Repton, L. Brawn. Jie apibrėžė klasicistinio stiliaus estetinius ypatumus, tendencijas ir taisykles, kuriomis reikia vadovautis kuriant parkus (Mocevičius, 2009 b). Šio stiliaus atsiradimui įtakos turėjo žymaus prancūzų filosofo J. J. Rousseau išsakyti teiginiai kuriuose atkreipiamas dėmesys į natūralaus kraštovaizdžio vertybes, jos supriešinamos su formaliu teritorijų geometrizavimu (Vanagas, 2003). Parke, dėka W. Chambers paskelbto veikalo apie Rytų sodininkystę, atsirado iki tol nenaudojami rytietiški motyvai ir kompoziciniai elementai: kiniški paviljonai, tilteliai (Mocevičius, 2009 b). Barokiniai sodai imami pertvarkyti: kiek įmanoma išardoma simetrija (priedas, 4 pav.). Iš Baroko elementų išlieka kolonados, teatro

pastatas, dirbtiniai griuvėsiai, klombos, grotos. Naujus peizažinius parkus sudarė natūralūs ar dirbtinai sukurti vandens telkiniai, salos, natūralių formų želdynų grupės. Vaizdingumui sukurti sodinami papildomi vietos išskirtinumą akcentuojančios medžių ir krūmų grupės. Tarp želdinių sukurti pasivaikščiojimo takeliai vingiuoti. Takelio posūkiai apgalvoti, turintys lankytoją nustebinti nauja perspektyvą ir panoraminį vaizdą. Sukuriamas natūralus erdvės pojūtis gamtoje (priedas, 5 pav.). Nebelieka ryškaus skirtumo tarp miško ir parko. Geriausi klasicizmo stiliaus parkai laikomi Rusijoje – carų Jekaterinos ir Aleksandro parkas įkurtas (1760–1790) Carskoje sėlo (dabartinis Puškinas) ir karaliaus Stanislovo Augusto rūmai ir Lazienki Krolevskie parkas Varšuvoje (Mocevičius, 2009 a). Politinės aplinkybės ir besivystantys ekonominiai ryšiai tarp valstybių turėjo įtakos Lietuvos sodininkystės raidai.

1.1.2. Lietuvos dvarų parkų istorinė raida

Žemdirbystė, anot Evaldo Navio (1996), kuris remiasi kitų mokslininkų teiginiais, Baltijos šalyse galėjo prasidėti antrame tūkstantmetyje prieš Kr. Tuo laikotarpiu pradėta auginti maistinius ir vaistinius augalus. Lietuva jau bronzos amžiuje buvo užmezgusi ryšius su Vengrija, kurioje mūsų eros I šimtmetyje prie Balatono ežero žydėjo vaismedžių sodai (Navys, 1996), o į Lietuvos didžiosios kunigaikštystės (toliau – LDK) sudėtį įėjusios ukrainiečių žemės garsėjo XI a. vienuolių įkurtu Kijevo Pečioros „Obelų sodu“. Iš to galima padaryti išvadą: plėtoti sodininkystę Lietuvoje sąlygos buvo. Šalyje istoriškai susiklostė, jog dėl tam tikrų istorinių aplinkybių, vienuolynai kūrėsi tik nuo XVI a., o pagrinde išlikę istoriniai želdiniai buvo įkurti šalia dvarų, todėl parkų istorija ir paveldas sietinas su dvarų parkais.

Tikslų duomenų, kada pradėta Lietuvoje sodinti želdinius prie gyvenamųjų statinių nėra. Iki šiol šalyje nuosekliai nėra išnagrinėtas nė vienas sodas ar parkas. Platesnės informacijos suteikė Vilniaus žemutinės pilies atkūrimas, kurio metu buvo atliekami archeologiniai šios vietos kasinėjimai. Jų metu atlikta palinologinė (žiedadulkių), kultūrinių XIII–XV a. sluoksnių, analizė parodė – mėginiuose rasta dekoratyvinių gėlių – astro (*Aster* L.), gvazdiko (*Dianthus* L.), katilėlio (*Campanula* L.) ir ožekšnio (*Euonymus* L.) krūmo žiedadulkių (Steponavičienė, 2007). Šie duomenys parodo, jog Žemutinės pilies teritorijoje tuo metu buvo auginami dekoratyviniai augalai. Iš prieskoninių ir vaistinių augalų rastos krieno (*Armoracia* P. Gaertn., B. Mey. et Scherb.), garstyčios (*Sinapis* L.), pipirmėtės (*Mentha piperita* L.), čiobrelis (*Thymus* L.), baziliko (*Ocimum* L.), viksvuolės (*Cyperus* L.), kiekio (*Artemisia* L.), raudonėlio (*Origanum* L.), saliero (*Apium* L.) ir kitų žiedadulkės. Taip pat buvo surasta įvairių augalų sėklų, kauliukų ir kaulavaisių – avietės (*Rubus idaeus* L.), erškėčio (*Rosa* L.), paprastosios gervuogės (*Rubus*

caesius L.), žemuogės (*Fragaria* L.), vynuodžio (*Vitis* L.), paprastosios vyšnios (*Cerasus vulgaris* Mill.), slyvos (*Prunus* L.) ir kt. Ar tai buvo sodinamų augalų liekanos, ar atvežtiniai maisto produktai nenustatyta. Šis, pirmą kartą atliktas Lietuvoje mokslinis tyrimas parodė, jog sodininkystės menas galėjo atsirasti gerokai anksčiau negu buvo manoma ir nurodoma literatūros šaltiniuose.

Parkai Renesanso epochoje. Spėjama, jog meninės sodininkystės pradžia yra laikoma Lietuvos ir Lenkijos valdovo Žygimanto Senojo (1467–1548) ir jo žmonos italų kunigaikštystės Bonos (1494–1557) valdymo laikas. Karalienės Bonos įsakymu Vilniuje dirbo iš Italijos pakvietii Renesanso ir ankstyvojo baroko meno kūrėjai. Ankstyvuosiuose rašytiniuose šaltiniuose (Steponavičienė, 2007) minima, jog Žemutinės pilies rytinėje dalyje italų architektas J Hartulanas įveisė renesansinio itališko tipo sodą su gazonais, gėlių lysvėmis ir vyšnių alėjomis. Jame buvo fontanų ir natūralių vandens šaltinių papuoštų balto marmuro skulptūromis ir puošniais tilteliais. Pagal karalienės pageidavimą buvo įrengtas uždaras slaptas sodelis su altana, tuo metu labai populiaraus Italijoje sodo elementas (Budrys, Dolinskas, 2004). Anot Vydo Dolinsko (2009) Žygimanto Senojo sūnus Žygimantas Augustas (1520–1572) turėjęs keliolika išpuoselėtų dvarų visoje Lietuvoje (Rūdninkų, Baisogalos, Platelių ir kt), Vilniuje įkūrė Viršupio rezidenciją. Šalia buvo įrengtas sodas su tvenkiniais, o jame buvęs zoologijos sodas su egzotiškais gyvūnais.

Žinoma, kad Jurgis Radvila (1480–1541) Vilniuje šalia rūmų turėjo puikų sodą. Pasak Vlado Drėmos (1991), pastatus supo didelis itališko tipo sodas, pakraščiais apsodintas liepomis ir eglėmis, o viduryje obelių ir vyšnių alėjomis. Centre puikavo įvairiausiais gėlynais apsupti keturi tvenkiniai. Radviloms priklausiusios Biržų, Raudonės ir Rokiškio pilys istoriniais duomenimis taip pat turėjo planingai pasodintus dekoratyvinius želdinius (Raudonė, 2010).

Dėl duomenų fragmentiškumo apie to meto buvusių dvarų ir rūmų želdinius platesnių apibendrinimų padaryti negalima. Turint omeny viduramžius, uždaras erdves, galima daryti prielaidą, kad 1529 m. pirmajame Lietuvos Statute teisiškai numatyta bauda už svetimų vaismedžių iškasimą ar iškirtimą (Aukštaitis, 2009) patvirtina, jog želdiniai didikų rezidencijose ne išskirtiniai atvejai ir rodo, jog sodai tuomet buvo populiari.

Parkai Baroko epochoje. Kretingoje įsikūrę vienuoliai bernardinai (Kanarskas, 2008) XVII amžiaus pradžioje pasistatė gyvenamuosius ir ūkinius pastatus. Buvo įrengtas vandens malūnas, užveistas vaismedžių sodas, kuriame pastatytas saulės laikrodis. Vyskupas Motiejus Valančius istoriniame veikalė „Žemaičių vyskupystė“ rašė, jog 1710 m švedams nužudžius penkis vienuolius, jų atminimui buvo pasodintos penkios pušys, kurios galėjo turėti memorialinę paskirtį.

XVII–XVIII a. ekonomikos pakilimo metu, Lietuvoje dvarų ir rūmų statyba suintensyvėjo. Prie baroko įtakos pasireiškimo Lietuvos parkuose prisidėjo geopolitinė situacija, Valakų reformos pasekmė - baudžiatvė, kaip neapmokamo darbo atsiradimas ir naujas estetikos suvokimas. Baroko parko plitimui didelę reikšmę turėjo LDK laikais karališkojo dvaro perkėlimas iš Krokuvos į Varšuvą (Mocevičius, 2009 b). Ši aplinkybė vertė didikus statydintis reprezentacinius pastatus arčiau Varšuvos. Čia pakviesti dirbo menininkai iš Italijos, Prancūzijos, Lenkijos. Baroko parkus vadina geometriniais, nes teritorija suplanuota taip, jog visos erdvės turi geometrinę konfigūraciją. Šių parkų žemės reljefas dažniausiai buvo lygus arba suformuotas taisyklingomis terasomis. Pvz., Gelgaudiškio (Šakių r.) ir Plinkščių (Mažeikių r.) dvarų, Raudonės (Jurbarko r.) pilies parkuose iki šiol išliko dekoratyvaus terasavimo žymės. Suformuoti vandens telkiniai turėjo stačiakampio, ovalo ar apskritimo formas. Pvz., buvęs Vilniaus vaivados P. Sapiegos dvaras Antakalnyje (1695 m). Parkas suplanuotas geometriškai, turėjo kelias suformuotas terasas su akcentais centruose. Pasodinta plati tiesi medžių alėja, kompozicinės ašys jungė keturkampes aikšteles su tvenkiniais ir fontanais (Brundzaitė–Baltrus, 2003). Tarp gėlynų ir retų augalų stovėjo figūrinės skulptūros.

Dvarų sodybų parkų, kurie turi išlikusių barokinių elementų Lietuvoje yra suskaičiuojama apie 40 (Tauras, 1989). Geometrinės kompozicijos pavyzdys buvo Biržų pilies parkas, įkurtas XVII a. pabaigoje. Parkas taisyklingai suplanuotas, priderintas prie pilies kiemo kontūrų. Daugelio Pakruojo rajono dvarų sodybose yra išlikę geometrinio parko elementai – medžių alėjos ir perimetrinis sodinimas. Plinkščių dvaro sodyboje (apie 1751 m) įrengtas parkas, vėliau rekonstruotas pagal angliškojo parko principus, yra išlaikęs baroko bruožus. Parko centrinis takas tiesus, o sodo takai ir alėjos išlikusios ir turi spindulio struktūrą. Pačią teritoriją supo kanalas su keliais kriokliais jungiantis tvenkinį su ežeru. Nuo ežero pusės išliko terasuotos kalvos likučiai. Žinoma jog vasarą būdavo statomi dideli mediniai vazonai su aukštomis gėlėmis. Tačiau ryškiausius baroko bruožus iki mūsų dienų yra išlaikęs Kelmės dvaro parkas. Geometrinė parko teritorija, iš kurios šonų eina stačiais kampais susikertančios alėjos. Didžiausia parko puošmena – už rūmų esantis didelis tvenkinys ir trys mažesni tvenkiniai bei apžvalgos kalnelis. Yra žinoma (Januškevičius, 2004) jog čia buvo auginamos gyvatvorės karpymui ir prieš rūmus buvo puošnus kiemas su griežtų geometrinių figūrų sodu. Dauguma šiuo metu augančių vietinių medžių (ąžuolai, klevai, liepos, uosiai) yra senojo parko palikimas (Tauras, 1989).

Iki šių dienų išlikęs Arkadijos parkas (įkurtas Radvilų apie 1778 m.) laikomas pačiu gražiausiu LDK barokiniu parku. Nuostabiai gražus parkas prie Nieborovo (dabartinė Lenkija) su antikine architektūra ir skulptūromis. Parko vidurinėje dalyje – tvenkinys su vadinamąja Aukų sala, aplink jį pastatų griuvėsių ir sudaužytų skulptūrų imitacijos, kolonos, altoriai, urnos,

sarkofagai. Įspūdingai atrodo dirbtinis kanalas nutiestas virš slėnio vandeniui tiekti (akvedukas) su kaskada.

Anot, A Tauro (1989) tokie parkai atrodė iškilmingai, tačiau jaukumu nepasižymėjo. Augalų rūšių auginama buvo nedaug. Senuosiuose parkuose dominavo vietiniai tradiciniai medžiai: ąžuolai (*Quercus* L.), pušys (*Pinus* L.), eglės (*Picea* A. Dietr.), liepos (*Tilia* L.). Lietuvos parkuose svetimi, introdukuoti augalai gausiau imti naudoti tik XVII a. antroje pusėje (Januškevičius, 2004). Įvairių rūšių augalų buvo atvežta ir pasodinta iš Italijos ir Prancūzijos. Soduose ir parkuose atsirado pirmieji šiltnamiai, kuriuose augino pietų kraštų dekoratyviusius augalus. Parkai tapo įvairesni, tačiau įvežtiniai medžiai niekada nenustelbė tradicinių vietinių. Galima konstatuoti, jog iki XIX a. pradžios Lietuvos parkuose svetimų kraštų medžių beveik nebuvo. Senuosiuose parkuose dominavo vietiniai tradiciniai medžiai. Introdukuotos rūšys, o jų nedaug, naudotos tik kaip akcentai.

Parkai klasicizmo epochoje. XIX–XX a. pradžioje Anglijoje susikūręs naujas požiūris apie parkus neaplenkė ir Lietuvos. Išliko barokinis elementas oranžerija. Žiemos sodus turėję Verkių, Kretingos ir kt. dvarai augino egzotinių augalų kolekcijas. Dvarų sodybų kompozicijai pajvairinti įveisdavo fazanų ir povų (Švėkšnos. Salų). Parkuose vandens telkiniai netaisyklingų formų, o pasivaikščiojimo takeliai vingiuoti. Augalai sodinami pavieniai arba formuojami iš tankiai susodintų medžių bosketai, kuriamos įvairios kompozicijos iš aukštų plačių lajų medžių derinant juos su žemaūgiais krūmais. Apskrita europinių maumedžių (*Larix decidua* Mill) pavėsinė buvo Biliūnų (Raseinių r.) dvaro parke (Lietuvos architektūros istorija, 1994). Vienas pirmųjų peizažinių parkų įkurtas Kėdainių dvaro teritorijoje, šalia Dotnuvėlės upelio šlaitų ir užima apie 30 ha. Pagrindinė teritorijos kompozicinė ašis yra Dotnuvėlės upė su keliais tvenkiniais ir salelėmis. Parke iš vietinių medžių ir krūmų auga mažalapė liepa (*Tilia cordata* Mill.), paprastasis klevas (*Acer platanoides* L.), ąžuolas, uosis (*Fraxinus* L.), karpotasis beržas (*Betula pendula* Roth), plaukuotasis beržas (*Betula pubescens* Ehrh.), kalninė guoba (*Ulmus glabra* Huds.), paprastasis skroblas (*Carpinus betulus* L.), ieva (*Padus* Mill.) ir kt. Introdukuotų augalų sąrašė 37 rūšių ir formų augalai: europinis maumedis, sibirinis maumedis (*Larix sibirica* Ledeb.), veimutinė pušis (*Pinus strobus* L.), paprastasis kaštonas (*Aesculus hippocastanum* L.), kanadinė tuopa (*Populus canadensis* Moench), pilkoji tuopa (*Populus canescens* (Aiton) Sm.) ir daugelis kitų (Tauras, 1989).

Kiek vėliau kuriami dvarų parkai Pagryžuvio (Kelmės r.), Abromiškių (Trakų r.), Veliuonos (Jurbarko r.) (Lietuvos architektūros istorija, 1994). Dotnuvos dvare buvo įkurtas nuostabus parkas, kuris ir dabar yra miestelio puošmena. Vyrauja vietiniai medžiai ir krūmai: liepos, klevai (*Acer* L.) uosiai, ąžuolai, guobos (*Ulmus* L.), beržai (*Betula* L.) ir kt. Iš viso

priskaičiuojama apie 50 introdukuotų rūšių ir formų augalų: paprastojo ąžuolo (*Quercus robur* L.) glaustašakė forma, kalninės guobos svyruoklinė forma, krūminis bijūnas (*Paeonia suffruticosa* Andrews), rūgštusis žagrenis (*Rhus typhina* L.) ir kt. Parke auga ir labai vertingi dekoratyviniai medžiai ir krūmai: įvairios tujos (*Thuja* L.) formos, aukštoji aralija (*Aralia elata* (Miq.) Seem.), didžialapė kartuolė (*Aristolochia durior* Hill), tangutinė raganė (*Clematis tangutica* (Maxim.) Korsh.), europinio pūkenio (*Cotinus coggygria* Scop.) raudonlapė forma, šluotinė hortenzija (*Hydrangea paniculata* Siebold et Zucc.) ir kt.

Senuosius parkus imta rekonstruoti. Ypač seni Rokiškio, Raguvėlės (Anykščių r.), Biržų pilies parkai, kad ir pertvarkyti naujomis kūrimo meno tradicijomis vis vieną išlaikė senas geometrines formas. Reikia pabrėžti aukštą kraštovaizdžio specialistų darbą pertvarkant iš naujo senuosius parkus. Geometrinės formos neišsiskyrė iš visumos, o buvo meniškai įkomponuotos į laisvą natūralaus peizažo stilių. Iš viso Lietuvoje apie 150 parkų (Tauras, 1989) buvo naujai pertvarkomi. Keitėsi jų formos, pasodinta naujų augalų. Šiuo parkų kūrimosi laikotarpiu buvo sukurti patys gražiausi šalies peizažiniai parkai: Palangos, Užtrakio, Lentvario, Trakų Vokės, Renavo (Mažeikių r.), Terespolio (Kėdainių r.), Šešuolėlių (Širvintų r.), Šateikių (Plungės r.), Jašiūnų (Šalčininkų r.), Kėdainių ir kiti.

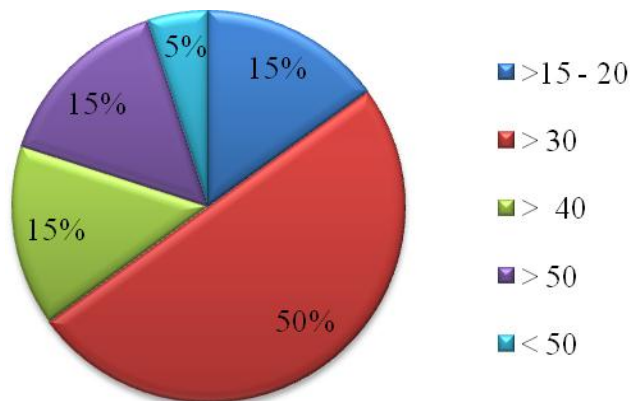
Dendrologas Laimutis Januškevičius teigia (Januškevičius, 2004) jog XIX–XX a. sukurtų ar atkurtų parkų šalyje šiuo metu priskaičiuojama per 200, o juose iki šių dienų auga apie 350 introdukuotų augalų. Pagal retų medžių skaičių Šateikių dvaras (Plungės r.) yra buvęs vienas iš turtingiausių parkų Lietuvoje. Daugelis retų medžių jau išnyko. Tačiau ir dabar parke priskaičiuojamos 37 introdukuotų rūšių ir formų augalų. Iki mūsų dienų išliko paprastojo ąžuolo kiparisinė forma, raudonasis ąžuolas (*Quercus rubra* L.), paprastojo uosio (*Fraxinus excelsior* L.) svyruoklinė forma, paprastojo buko raudonlapė forma ir daugelis kitų. Išlikęs didžiulis europinis kukmedis – seniausias Lietuvoje išlikęs šios rūšies individas.

Iš pateiktų faktų matome, jog XIX a. pabaigoje Lietuvoje senieji parkai ne kartą, priklausomai nuo laikmečio mados, buvo pertvarkomi suteikiant jiems naujas formas. Taip susikūrė mišraus stiliaus parkai, kuriuose persipina įvairios epochos. Tokie parkai šiuo metu sudaro daugumą istorinių želdinių ne tik Lietuvoje, bet ir Europoje. Medžiai ir krūmai sodinami po vieną arba grupėmis, siekiant išdėstyti kuo vaizdžiau. Paprastai stengiamasi išsaugoti natūralius medžių masyvus, vandens telkinius ir jų krantus. Stilistiniu ir meniniu požiūriu vertingiausi laikomi Lietuvos peizažiniai parkai sukurti pagal prancūzų architekto Eduardo Fransua Andrė (Edouard François André, 1840–1911) projektai. XX a. pradžioje parkai išlaisvėjo, didėjo jų teritorijos, atsirado nauja parko forma – miesto želdiniai.

1.2. Lietuvos dvarų parkų augalinė įvairovė

Lietuvos dvarų parkuose sumedėjusių augalų asortimentas nevienodas (1 pav.). A. Tauras (1966) suskirstė Lietuvos parkus pagal introdukuotų ir autochtoninių rūšių ir formų augalų įvairumą į grupes:

1. Įvairumu nepasižymintys. Rūšių ir formų augalų būna 15 – 20.
2. Įvairumas nuo 20 iki 30 rūšių ir formų augalų.
3. Įvairumas nuo 30 iki 40 rūšių ir formų augalų.
4. Įvairumas nuo 40 iki 50 rūšių ir formų augalų.
5. Įvairumas daugiau nei 50 rūšių ir formų augalų.

1 pav. Lietuvos dvarų parkuose sumedėjusių introdukuotų ir autochtoninių rūšių ir formų augalų įvairumas (pagal Taurą, 1989)

Pirmąją grupę sudaro beveik išimtinai vietiniai medžiai ir krūmai: paprastoji alyva (*Syringa vulgaris* L.), paprastoji karagana (*Caragana arborescens* Lam.), darželinis jazminas (*Philadelphus coronarius* L.). Lietuvoje daugiausiai yra 2 grupės parkų. Greta vietinių medžių yra pasodinta atvežtinių tokių, kaip europinis maumedis, dygioji eglė (*Picea pungens* Engelm.), paprastasis kaštonas, baltažiedė robinija (*Robinia pseudoacacia* L.). O iš introdukuotų dekoratyvinių krūmų pasodinta baltosios sedulos (*Cornus alba* L.), totorinio sausmedžio (*Lonicera tatarica* L.), europinio ožekšnio (*Euonymus europaea* L.), kalninio serbento (*Ribes alpinum* L.) ir kt. augalų. 3 – 4 grupių parkuose auga sibirinis kėnis (*Abies sibirica* Ledeb.), melsvoji pocūgė (*Pseudotsuga glauca* (Beissn.) Mayr), veimutinė pušis, kedrinė pušis (*Pinus cembra* L.), juodoji pušis (*Pinus nigra* J. F. Arnold), platanalapis klevas (*Acer pseudoplatanus* L.), sodinis hamamelis (*Hamamelis virginiana* L.), amerikinis žilakrūmis (*Elaeagnus commutata*

Bernh.). Tokiuose parkuose plačiau sutinkamos įvairios dekoratyvinės medžių formos: vakarinės tujos (*Thuja occidentalis* L.) glaustašakė forma, paprastojo uosio svyruoklinė forma ir kt. Pati paskutinė 5 grupė turtingiausia augalais. Jai priklauso Palangos parkas, turintis daugiau nei 200 rūšių ir formų augalų, virš 100 rūšių ir formų augalų priskaičiuojama Žagarės ir Užtrakių parkuose.

Dekoratyvinių medžių rūšių ir formų gausumas nenulemia meninės parko vertės. Meniška apsodintų parkų yra kiekvienoje grupėje (Burbiškio – 3 grupė, Pakruojo dvaro parkas 2 grupė).

Atsižvelgiant tik į introdukuotų medžių ir krūmų asortimentą, L. Januškevičius (2004) dvarų parkus skirsto į keturias kategorijas (2 pav.):

1. Kolekcijos. 50 introdukuotų rūšių augalų.
2. Turtingi parkai. 30-50 introdukuotų rūšių augalų.
3. Vidutinio turtingumo 20-30 introdukuotų rūšių augalų.
4. Neturtingi parkai turintys mažiau nei 20 introdukuotų medžių ir krūmų rūšių augalų.

2 pav. Lietuvos parkų introdukuotų medžių ir krūmų turtingumas (pagal Januškevičių, 2004)

Išaiškėjo, jog iš 200 parkų pirmai kategorijai priklauso 9 parkai, antrai – 24, trečiai – 34, ketvirtai – 133 parkai (Januškevičius, 2004). Analizuojant želdynus matome, jog didžiausią dvarų sodybų parkų dalį sudaro neturtingi introdukuotais medžiais ir krūmais (iki 20 augalų) parkai.

Iš vietinių medžių Lietuvos parkuose dažniausiai vyrauja mažalapės liepos (28 proc. visų parkų), paprastieji klevai (20 proc.), paprastosios eglės (*Picea abies* (L.) H. Karst.). (15 proc.), paprastieji uosiai (11 proc.), paprastieji ąžuolai (9 proc.), paprastosios pušys (*Pinus sylvestris* L.) (6 proc.), kalninės guobos ir vinkšnos (6 proc.), karpotieji beržai (5 proc.) (Tauras, 1966).

Mokslininkas išanalizavęs daugumą Lietuvos parkų, padarė išvadas, jog parkų želdyną sudaro beveik 80 proc. lapuočių ir tik 20 proc. spygliuočių medžių. Priežastys lėmusias tokį rūšinį skirtumą nenurodomos. Šio fakto įvertinimo nerandame analizuojant kitų mokslininkų darbus. Galima prielaida, jog tokį pasirinkimą lėmė skirtinga medžių branda (spygliuočiai 70 – 110 m., o lapuočiai 40 – 60 m.), didesnis lapuočių rūšių, formų ir spalvų pasirinkimas. Didesni medžiai įdomiau formuoja parko pakraščius, geriau izoluoja parkų vidaus erdvę nuo išorės. Parkuose dažniausiai naudojami lapuočių medžių masyvai iš kelių rūšių, o spygliuočiai naudojami, kaip akcentai, alėjos ir medžių grupės. Pvz., Užutrakio dvaro sodybos parke auga 91 medžių ir krūmų rūšies augalai, iš jų 37 – savaiminės (3 – spygliuočių ir 34 – lapuočių augalai) ir 54 – introdukuotų rūšių augalai (9 – spygliuočių ir 45 – lapuočių augalai). Parke vyrauja pušys, klevai, liepos, beržai, taip pat auga eglės, juodalksniai (*Alnus glutinosa* (L.) Gaertn.), tuopos (*Populus* L.), tujos, skirpstai, vinkšnos, guobos, ąžuolai, baltalksniai (*Alnus incana* (L.) Moench.), kaštonai (*Aesculus* L.) (Mūsų paveldas, 2006).

Šiuo metu istoriniuose parkuose augančių sumedėjusių augalų kilmę nustatyti yra sudėtinga. Istorinių duomenų trūkumas, savaiminukų išaugimas, ūkinės veiklos įtaka ir politinių aplinkybių visuma apsprendė dabartinę istorinių parkų būklę.

1.3. Istorinių parkų įpaveldinimo ir apsaugos raida Lietuvoje

Lietuvos paveldu pirmą kartą susirūpinta XIX a. Didžiausi nuopelnai čia tenka Vilniaus laikinajai archeologijos komisijai, veikusiai 1855–1865 m. Dar aktyviau paveldas pradėtas puoselėti po 1918 m., įsikūrus Lietuvos Respublikai. 1919 m. įsteigta Valstybės archeologijos komisija, kuriai buvo pavesta rūpintis šalies paveldu. 1936 m. jos funkcijas perėmė Vytauto Didžiojo kultūros muziejus. Buvo parengti ir atitinkami teisiniai dokumentai – „Valstybės archeologijos komisijos įstatymas“ (1918 m.) bei „Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus įstatymas“ (1936 m.) (Vytauto didžiojo kultūros muziejaus įstatymas, 1998). Deja, iki 1940 m. nei parkai, nei dvarų sodybos nebuvo suvokiamos kaip saugotinos vertybės, t.y. paveldas.

1940 m., jau Lietuvai patekus į SSRS gniaužtus, buvo įkurta Kultūros paminklų apsaugos įstaiga, kuri atliko paminklų apskaitą, o taip pat dalyvavo inventorizuojant nacionalizuotus dvarus. 1940 m. Liaudies Vyriausybės nutarimu buvo priimtas Lietuvos kultūros paminklų apsaugos įstatymas (Zabiela, 1995). Kultūros paminklais laikomi pilys, bokštai, rūmai, rotušės, prekyviečių trobesiai, senoviški miestų kvartalai, gyvenamieji namai ir kitokie trobesiai, miestų ir žemių ribų stulpai ir ženklai — su visais jų dekoratyviniais elementais, jų liekanomis ir aplinka (Vyriausybės Žinios, 1940). Šis įstatymas išskyrė atskirą paveldo rūšį – gamtos paminklus.

Tokia sąvoka kaip „rūmai“ – buvo pirmoji nuoroda į dvarų paveldo apsaugą. Tačiau tvirtos įstatyminės apsaugos dvarų sodybos neturėjo.

Istorinių parkų apsaugai itin reikšmingi buvo 1958 m. Tais metais, pirmą kartą Lietuvos paveldosaugos istorijoje, buvo sudarytas LSSR saugomų parkų sąrašas. Jį sudarė Gamtos apsaugos komitetas prie LSSR Ministrų Tarybos. Į sąrašą pateko 194 parkai, turintys „kultūrinę, estetinę, architektūrinę bei dendrologinę vertę“. Parkų priežiūrą priskiriama miestų ir rajonų vykdomiesiems komitetams. 1966 m. į šį sąrašą patekęs Palangos parkas (Dėl Lietuvos TSR parkų apsaugos, 1958) pagal parengtą architekto A. Brusoko su dendrologo L. Čibiro projektą buvo metodiškai sutvarkytas (Labanauskas, 2001). Rusų mokslininkų V. Gorochovo ir L. Lunco 1985 m. išleistoje monografijoje „Парки мира“ Palangos parkas šiuo metu minimas tarp žymiausių planetos parkų.

1960 m. priimtame „Gamtos apsaugos įstatyme“ apie 200 medžių respublikoje buvo aprašyta ir pripažinti, kaip saugomi gamtos paveldo objektai (Valstybinė saugomų teritorijų tarnyba prie Aplinkos ministerijos, 2007). Dalis šių medžių augo buvusių dvarų sodybose, todėl šis įstatymas turėjo tiesioginį ryšį su parkų išsaugojimu. Pvz., Storoji eglė Renavo, penkiolikakamienė liepa Papilės dvarų parkuose.

LSSR Aukščiausiosios Tarybos 1967 buvo priimtas „Kultūros paminklų apsaugos įstatymas“ (Kultūros paminklų apsaugos įstatymas ir jo taikymo instrukcija, 1967) buvo vienas iš pirmųjų tokio tipo SSSR. Sovietų Sąjunga priėmė panašų įstatymą tik po 9 metų. Kaip architektūros paminklais nurodomi apibrėžtam istoriniam laikotarpiui ar stiliui būdingi visų paskirčių pastatai bei statiniai ir parkai (miestų, gyvenviečių, buvusių dvarų ir kt.). Įstatymas nurodė, kad kultūros paminklai panaudojami tam, kad geriau būtų galima juos išsaugoti, taip pat politiniam auklėjimui, kultūrai, švietimui, mokslui.

1974 m. priimtame nutarime „Dėl priemonių gamtos apsaugai gerinti ir gamtos ištekliams racionaliau naudoti“ įpareigojo savininkus (rajonų ir apylinkių tarybas, ūkių vadovus) imtis priemonių seniesiems parkams sutvarkyti. Tačiau nutarimo vykdymas nebuvo kontroliuojamas ir dažnai priklausė tik nuo vykdomojo komiteto pirmininko, partinės organizacijos sekretoriaus ar kolūkio pirmininko sąmoningumo. Standartinį tarybinių metų paveldo likimą rodo nuo XVII a. vidurio gyvavusio Šilutės dvaro sodybos istorija. Sodyba 1948 m. perduota Kretingos žemės ūkio mokyklai, kuri čia atidarė daržininkystės skyrių. Vėliau buvusiuose dvaro pastatuose veikė dviemetė Žemės ūkio mokykla. Nuo 1959-1985 m. buvo įsikūręs Žemės ūkio technikumas. Dvaro pastatai buvo pritaikyti mokyklos poreikiams. Angliško tipo parkas kuriame augo 150 veislių medžių ir krūmų su 3 tvenkiniais ir šiltnamiais sunyko,

žuvo nemažai egzotinių medžių. Iš senųjų retų medžių yra išlikęs sužalotas Burgundijos ąžuolas ir pora raudonųjų ąžuolų (Žalgirytė, 2007).

1977 m. buvo priimtas Lietuvos TSR „Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas“, kuriame paveldu apibudinami kultūros objektai turintys mokslinę, istorinę ar kultūrinę, ir net revoliucinių idėjų vertę (Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas, 1977). Įstatyme prie istorijos ir kultūros paminklų rūšių įrašyti gyvenamųjų vietovių senovinio išplanavimo ir užstatymo liekanos, sodų ir parkų dailės kūriniai, gamtiniai landšaftai.

Į LTSR respublikinės reikšmės valstybinių gamtos paminklų sąrašą 1987 m buvo įrašyti 37 parkai, o 186 paskelbti vietinės reikšmės gamtos paminklais, o saugomų paminklinių architektūros ansamblių sąraše, kaip sudedamoji dalis buvo įrašyta per 50 parkų (Glemža, Jakučionis, 2005).

Sovietiniais metais buvo priimta daug įstatymų turėjusių padėti saugoti paveldą, tačiau jie buvo nekonkretūs ir nenuoseklūs ir labai priklausė nuo vietinės valdžios geranoriškumo. Šiuolaikinės paveldo sampratos uždaviniai, kokie yra šiuo metu, jog visas mus supantis gamtinis ar kultūrinis, materialus ar nematerialus turtas, kurį visuomenė pripažįsta dėl jo istorinės vertės ir atminimo ir kurį reikia saugoti ir globoti Lietuvoje tapo įgyvendinami tik šaliai atkūrus nepriklausomybę 1991 m.

1.4. Paveldosauginių dokumentų, susijusių su istorinių želdinių apsauga, analizė

Užuomazgomis suvienodinti Europos šalių paveldo išsaugojimo metodiką, nustatant objekto meninę, istorinę ir mokslinę vertę, galima vadinti 1931 m. Atėnuose įvykusią tarptautinę konferenciją (The Athens Charter, 1994). Priimtas dokumentas pavadintas Atėnų chartija, kuriame išdėstyti architektūros paveldo apsaugos ir restauravimo bei architektūros paminklo su jo aplinka saugojimo pagrindiniai principai. Istoriniai želdiniai dokumente tiesiogiai neminimi, tad galima konstatuoti, kad pirmuosiuose tarptautiniuose paveldosaugos dokumentuose apie parkus kalbama nebuvo.

1.4.1. Tarptautinių paveldosauginių dokumentų analizė

Pakankamai ilgą laiką Europoje ir pasaulyje valstybės vadovavosi tik savo priimtais paveldosauginiais įstatymais. Tačiau neaiškus paveldo statusas ir jo priežiūra įtakojo, kad XX a. 4–7 dešimtmetyje susikūrė keletą organizacijų, vėliau tapusių lyderėmis pasaulio paveldo išsaugojime. Pagrindinė – UNESCO (angl. United Nations Educational, Scientific and Cultural

Organization) – Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacija, įkurta 1945 m. Viena iš šios organizacijos funkcijų yra tarptautinis bendradarbiavimas išsaugojant pasaulio kultūrinį ir gamtinį palikimą (Pagrindinės penkios UNESCO funkcijos, 2005). Lietuvos Respublika į Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizaciją UNESCO buvo priimta 1991 m. spalio 7 dieną. 1992 m. spalio 20 dieną buvo įsteigta Lietuvos nacionalinė UNESCO komisija bei 1993m. Lietuvos Respublikos nuolatinė atstovybė prie UNESCO. Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacijai pataria:

1. ICCROM (Tarptautinis kultūros vertybių išsaugojimo ir restauravimo studijų centras) – tarptautinė tarpvyriausybė organizacija, įkurta 1956 m. UNESCO iniciatyva.

2. ICOMOS (Tarptautinė paminklų ir paminklinių vietovių taryba) įkurta 1965 m. ir IUCN (Pasaulio išsaugojimo sąjunga). Įkurta 1948 m. Jų veikla pagrįsta principais, išdėstytais 1964 m. priimtoje Tarptautinėje paminklų ir paminklinių vietovių konservavimo ir restauravimo chartijoje (dar vadinama Venecijos chartija).

Šiuolaikinės tarptautinės paveldosaugos pradžia yra laikoma 1964 m. priimtas Venecijos chartijos dokumentas (The Venice Charter, 1996)). Jame išskiriamos paveldo rūšys ir tipai, jų vertė ir reikšmė visuomenei. 7 dokumento skyriaus turinys konstatuoja, jog istorinis paminklas neatsiejamas nuo jį supančios aplinkos, o jo perkėlimas į kitą vietą draudžiamas. Čia nurodoma paveldo vientisumo, visumos išsaugojimo idėja. Pvz., dvaro kompleksinę apsaugą sudaro teritorijos aplinka ir visi ten esantys pastatai. (Kultūros paveldo apsauga, 1997). Paviršutiniškai, tačiau pirmą kartą buvo bandoma išskirti paveldo objektą – žmogaus suformuotą aplinką. Šias chartijos dokumento nuostatos atspindi daugelio Europos valstybių paveldą saugančiuose įstatymuose.

1972 m. Paryžiaus mieste buvo priimta UNESCO Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija (UNESCO, 1972). Joje buvo susitarta dėl nematerialiojo kultūros paveldo atrankos kriterijų ir nustatytos vieningos apsaugos priemonės. Identifikuoti želdinių ir kraštovaizdžio apsaugą liečiantys atrankos kriterijai: reikšmingos žmoniškųjų vertybių tam tikru apibrėžtu laikotarpiu atspindys kraštovaizdžio modeliavime, išskirtinis statinys ar architektūrinis – technologinis ansamblis, kraštovaizdis ženklintis svarbius žmonijos istorijos etapus. Lietuvos Respublika prie šios konvencijos prisijungė 1992 m. (UNESCO, 2005).

Šios konvencijos nuostatomis pirmą kartą tarptautiniu mastu įteisinta kultūros ir gamtos paveldo sąvokos ir terminai. Pasaulio paveldo sąraše, pažymint kultūros ir gamtos bendros sąveikos objektus, vartojamas dar vienas terminas – mišrusis paveldas (UNESCO, 1972).

2009 metų liepos 1 dienai UNESCO Pasaulio paveldo sąraše buvo 890 objektų (tame tarpe 689 – kultūros, 176 – gamtos ir 25 – bendri), esančių 148 Pasaulio šalyse. Organizacijai

priklausė 186 šalys (UNESCO, 2010, a). Šiame sąraše 2010 m buvo įrašyta 13 parkų iš 10 šalių. Europai čia atstovavo 7 parkai. Lietuvos objektai įrašyti į pasaulio paveldo paminklų sąrašą: Vilniaus istorinis centras (įrašytas 1994 m.), Kuršių Nerija (bendras objektas su Rusijos Federacija, 2000 m.), Kernavės archeologinis kompleksas (2004 m.), Struvės geodezinis lankas (bendras objektas su 9 kitomis šalimis, 2005 m.) (UNESCO, 2010a). Lietuvos parkų, kaip išskirtinės vertybės Pasaulio paveldo sąraše nėra.

Labai tvirtus pagrindus išsaugant istorinių parkų paveldo objektus suteikė 1981 m. ICOMOS priimta Florencijoje Istorinių želdynų chartija (Historic gardens, 2003). Apibrėžta istorinių želdinių sąvoka. Ji teigia jog istorinis želdynas – tai architektūros kompozicija, kurios didžiąją dalį sudaro augalija, kuri yra gyva ir todėl gendanti ir atsinaujinanti ir visuomenę domina istorijos ar meno požiūriu. 25 straipsnyje sakoma, kad istorinių parkų lankymas turi būti sumaniai organizuotas, parkai – saugomi kaip vertingi paveldo objektai, bei kelti visuomenės domėjimąsi jais. Tai turėtų būti daroma pasitelkiant mokslininkų tyrimus, tarptautinius mainus, informacijos platinimą, publikavimą. Geriausia istorinių parkų apsauga – tai platus visuomenės supratingumas, kad privalu juos išsaugoti ateities kartoms (Historic gardens, 2003). Tai buvo pirmas kartas, kai tiksliai istoriniai želdiniai priskirti ne prie gamtos, o kultūros paveldo objektų.

1992 m. Prancūzijoje vykusioje Pasaulio paveldo konferencijoje priimtose gairėse (prioritetai) dėl kultūrinių kraštovaizdžių įtraukimo į Pasaulio paveldo sąrašą (UNESCO, Cultural Landscape, 2010b). Komitetas pripažino, kad kultūriniai kraštovaizdžiai yra "bendra gamtos ir žmogaus simbiozė". Ji atspindi visuomenės evoliuciją ir žmonių kūrimąsi tam tikroje aplinkoje, kovą su fizinėmis kliūtimis ir (arba) gebėjimą pasinaudoti natūralios aplinkos teikiamais pranašumais. Kultūriniai kraštovaizdžiai suskirstomi į tris pagrindines kategorijas. Paminėsiu vieną kuri susijusi su parkais ir sodais: lengviausiai atpažįstamas yra aiškiai apibrėžtas žmogaus sukurtas kraštovaizdis. Jis apima sodo ir parkų kraštovaizdį, sukurtą dėl estetinių tikslų, kurie yra dažnai (bet ne visada), susiję su religiniais ar kitais paminkliniais pastatais ir ansambliais (UNESCO, Cultural Landscape, 2010b).

Europos sąjungos mastu pagrindiniai vykdomi tarptautiniai projektai:

1. Europos biologinės ir kraštovaizdžio įvairovės išsaugojimo strategija patvirtinta 1995 m. paremta tarptautiniu veiklos koordinavimu, techninių ir finansinių išteklių panaudojimu, tyrimais ir informacijos keitimusi (Europos Tarybos informacinis biuras, 2010).

2. 2000 m. Europos Tarybos Florencijoje priimtoje, o 2004 m. įsigaliojusi Europos kraštovaizdžio konvencija. Joje numatomos Europos gamtovaizdžių apsaugos, tvarkymo, planavimo priemonės, kurios turi užtikrinti tvarų vystymąsi, paremtą subalansuotais socialiniais,

ekonominiais ir ekologiniais poreikiais. Konvencijos nuostatomis įsteigta Europos Tarybos premija už kraštovaizdžius (Europos kraštovaizdžio konvencija, 2002).

Lietuvos dvarų istoriniai parkai yra neatsiejamas Lietuvos kultūrinio kraštovaizdžio elementas. Todėl tikimasi, jog išlikęs dvarų paveldas iki šiol darantis įtaką kraštotvarkos procesams bus tvarkomas atsižvelgiant į pasaulinę paveldosaugos praktiką.

1.4.2. Lietuvos Respublikos paveldosauginių dokumentų analizė

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, paveldą sauganti teisinė sistema buvo iš esmės pertvarkyta. Kultūros paveldosaugą, tarp jų ir istorinių želdinių (dvarų parkų) apsaugą šiai dienai reglamentuoja apie 42 įvairaus pobūdžio teisiniai dokumentai (LR Seimas, 2009). Istorinių želdinių sąvoka ir paveldo saugojimas Lietuvoje remiasi Florencijos ir Venecijos chartijų priimtomis nuostatomis. Istorinių želdynų paveldui priklauso dvarų sodybų ir vienuolynų parkai ir sodai, istoriniai miestų parkai ir sodai, skverai, alėjos, istoriniai kelių želdynai, botanikos sodai, teritorijos, kuriose sukaupotos dendrologinės kolekcijos, istorinių valdų želdynų sistemos, jų fragmentai ir t.t. Jų apsaugą sudaro sudėtingas teisinis įstatymų, aktų ir nutarimų kompleksas.

Istorinių parkų teisinį saugojimą galima suskirstyti į kelias grupes: dokumentai, tiesiogiai susiję su istorinių želdynų (parkų) apsauga ir dokumentai, reglamentuojantys dvarų sodybų apsaugą. Dvaro sodyba – daugiafunkcinis pasaulis, todėl sodybos struktūros, kaip vientisos visumos išsaugojimui svarbūs visų priimtų įstatymų suderinamumas ir vykdymo mechanizmas.

Tiesiogiai saugantys istorinius želdinius. 1993 m. „LR Saugomų teritorijų įstatyme“ Nr. I-301 (1993, Nr. 63 – 1188) įteisinta istorinio želdinio sąvoka į kurios sudėti patenka dvarų parkai. Tai pat dokumente išskiriamos draustinių rūšys pagal saugomų objektų ypatumus – gamtinius, kultūrinius, kompleksinius. Kultūrinių draustinių kategorijai priskiriami kraštovaizdžio architektūros – architektūros ansambliai, dvarų parkai (dvarų sodybos). Įstatymas papildytas 1995 m. (1995, Nr. 60-1502), 2000 m. (2000, Nr. 58-1703).

Pirmajame „Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatyme“ (1995, Nr.3-37) dvarai ir istoriniai parkai tiesiogiai neminimi. Buvo numatyta, jog istorinėms ir sukultūrinto kraštovaizdžio teritorijoms bei jų aplinkai išsaugoti steigiamos saugomos teritorijos. Nekilnojamųjų kultūros vertybių paieškai, saugojimui ir propagavimui steigiama „Valstybinė paminklosaugos komisija“, kuria sudaro 12 narių: 2 narius skiria ir atšaukia Respublikos Prezidentas, 4 narius – Lietuvos Respublikos Seimo Švietimo, mokslo ir kultūros komiteto teikimu Seimo Pirmininkas, 4 narius – kultūros ministro teikimu Ministras Pirmininkas, 2 narius įregistruotos visuomeninės organizacijos. Šio įstatymo pakeitime (2004, Nr. 153-5571)

nekilnojamojo kultūros paveldo skirstyme pagal sandarą ir pagal reikšmingumą istoriniais želdynais pripažinti istoriniai parkai ir sodai. Lietuvoje istorinių sodų išlikusių nėra, o istorinius želdinius sudaro dvarų parkai. Įstatyme numatomos platesnės ir kompleksinės priemonės tokių teritorijų saugojimui: laiku atnaujinti želdynus ir želdinius, šalinti savaime užaugančius augalus, teritorijoje šienauti žolę ir genėti medžius, valyti šiukšles, neleidžiama keisti esamus bei įrengti naujus vandens telkinius, keisti reljefą.

2001 m. „LR saugomų teritorijų įstatymo pakeitimo įstatyme“ (2001, Nr. 108-3902) papildoma labiau atitinkančias tarptautines ratifikuotas konvencijas sąvoka, kas yra kultūrinis kraštovaizdis. Įstatyme aiškiau reglamentuojama veikla kultūriniuose draustiniuose. Apibrėžta kraštovaizdžio tvarkymo ir kultūros paveldo objektų išsaugojimo pusiausvyra tiesiogiai liečia dvarų parkus. Draudžiama sodinti želdinius, užstojančius istorinę, kultūrinę bei estetinę vertę turinčias panoramas, naikinti ar žaloti kultūros paveldo kompleksus ir objektus (vertybes), naikinti jų autentiškumą ir iš esmės pakeisti kultūros paveldo objektų aplinką mažinant kultūros paveldo objektų vertę.

Istorinių želdynų nepakankama parkų priežiūra sąlygojo, jog LR vyriausybė 2005 m. priėmė „Želdynų apsaugos, tvarkymo ir atkūrimo strategiją iki 2008 m.“ (2005, Nr. 61-2175). Jos vykdymas pavedamas Kultūros vertybių apsaugos departamentui ir Aplinkos ministerijai. Vienas iš šios strategijos skelbtų uždavinių – užtikrinti istorinių želdynų (parkų) tvarumą. Tuo buvo apibrėžta, jog visi dvarų parkai sudaro istorinį paveldą. Tačiau remiantis šiuo įstatymu nerestauruotas ir neatkurtas nei vienas istorinis želdynas. Šiuo metu įstatyminis aktas negalioja, o dalis nuostatų buvo perkelta į 2007 m. priimtą želdynų įstatymą. „LR Želdynų įstatyme“ (2007, Nr. 80-3215) pabrėžiama želdynų reikšmė visuomenės ekologiniam, aplinkosauginiam, kultūriniam švietimui. Dvarų parkai priskiriami prie atskirų želdynų grupės, o pagal panaudojimo paskirtį priklauso mokslinės, kultūrinės ir memorialinės paskirties želdynams. Tiksliai reglamentuojami istorinių želdinių konservavimo ir restauravimo darbai atkuriant autentišką augaliją ir kitus elementus, laikantis vientisos kultūrinių ansamblių architektūrinės kompozicijos. Želdynų atnaujinamas galimas tik nekeičiant pirminės projekto idėjos, augalijos asortimento, atvirų erdvių ir medynų proporcijų bei jų kontūrų plastikos.

Siekiant veiksmingai saugoti dvarų parkus būtina papildyti įstatymų bazę. Nėra parengta istorinių želdinių vertinimo metodika, nėra teisinės sistemos kuri numatytu kompleksinį technologinį parko sistemos tyrimą ir atkūrimą.

Netiesiogiai saugantys istorinius želdinius. Labai svarbi istorinių želdinių paveldo išsaugojimui teisinė nuostata dėl buvusių dvarų sodybų išsaugojimo paskelbta pradėjus vykdyti Lietuvoje žemės reformą. (1992, Nr. 17 – 491). Buvo numatyti istorijos ir kultūros paminklų

išsaugojimo principai – atstatant nuosavybės teises išsaugoti buvusių dvarų sodybų teritorijų vientisumą (1992, Nr. 17). Siekiant išsaugoti dvarų paveldą priimta 2003 m. „Dėl Lietuvos Respublikos dvarų paveldo išsaugojimo ir jo integravimo į visuomenės gyvenimą koncepcija“ (2003, Nr. 38-1740). Jo paruošime aktyviai dalyvavo „Valstybinė paminklosaugos komisija“ ir „Lietuvos dvarų ir pilių asociacija“. Dokumente suformuoti pagrindiniai dvarų paveldo kompleksų teritorinės apsaugos bei apskaitos principai, pateiktas dvarų paveldo integravimas į Lietuvos Respublikos teisinį bei valstybinį strateginį planą. Programoje buvo numatyta rūpintis dvarų parkais, skirti tikslinį finansavimą jų tvarkymo darbams, pritaikyti juos mokslinei pažintinei veiklai ir turizmui, rekreacijai, įvairiems kultūriniais renginiams.

Mažiau svarbesnių įstatyminių apsaugos priemonių sąrašas, apsprendžiantis dvaro sodybų ir istorinių želdinių priklausomybę, tvarkymą ir paveldosaugą yra pateiktas priede, 1 lentelėje.

Nekilnojamųjų kultūros paveldo vertybių – dvarų ir palivarkų sodybų ir jų vertingųjų savybių išsaugojimui parengta pakankamai reglamentuojančių teisės aktų. Už jų įgyvendinimą atsakingos ne tik Kultūros ministerija ir Kultūros paveldo departamentas. Į paveldo saugojimą įtrauktos Žemės ūkio, Susisiekimo, Aplinkos, bei Švietimo ministerijos ir joms pavaldžios institucijos. Tačiau priimtose įstatyminėse apsaugos priemonės nepilnai užtikrina nekilnojamojo paveldo saugojimą, tame tarpe dvarų ir parkų:

1. Kadangi nebuvo numatytas finansavimas dvarų ir parkų atkūrimui, daugumos parkų būklė tapo kritiška. Anot L. Januškevičiaus (2010) likimo valiai palikti parkai, prarado erdvinę struktūrą, šiuo metu yra labiau panašūs į blogai prižiūrimą mišką, o ne parką. Pvz., Beinoravos ir Radvilonių (Radviliškio rajone), Paežerių (Šiaulių rajone) ir kt. Be tinkamo teisinio įvertinimo liko apie 200 parkų (Labanauskas, 2006), kuriuos atsisakyta vertinti kaip dvarų sodybas, nes neišliko autentiškų pastatų.

2. Vis dar vyksta ginčai dėl parkų želdinių statuso, neišaiškinta tiksli objekto priklausomybė – gamtinis ar kultūrinis saugomas objektas. Dvaras ir sodyba iki šiol neįteisinta kaip nedalomas kultūrinis palikimas. Pasinaudojus LR Žemės įstatymo spragomis (įstatymas keistas net 17 kartų) leista dvarų sodybų teritoriją išskaidyti smulkiais sklypais. Teisės aktai, leidžiantys išpirkti netinkamai prižiūrimą paveldo objektą, nevykdomi (Lietuvos respublikos valstybės kontrolė, 2100).

3. Neįgyvendinti kompleksinio kraštovaizdžio paveldo tyrimai, turėję nustatyti istorinio kultūrinio kraštovaizdžio erdvinę struktūrą, tipus ir klasifikaciją. Neparengtas nacionalinio lygmens kraštovaizdžio tvarkymo specialusis planas (terminas atidėtas iki 2012 m.). Nebuvo pradėta Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu patvirtinta Dvarų paveldo išsaugojimo

programa (2003, Nr. 38-1740). Joje buvo numatyta atlikti dvarų paveldo sisteminį mokslinį tyrimą ir sukurti teisinio reglamentavimo sistemą.

4. Dėl lėšų trūkumo Kultūros paveldo departamentas Registrų centrui nėra perdavęs dalies duomenų apie visus šalies nekilnojamojo kultūros paveldo objektus. Todėl asmuo, įsigydamas nekilnojamąjį turtą, gali nežinoti, kad tai kultūros paveldo objektas (Lietuvos respublikos valstybės kontrolė, 2100).

Apžvelgus įstatymines nekilnojamojo paveldo apsaugos priemones galima konstatuoti, kad nuo Nepriklausomybės atkūrimo valstybės institucijų dėmesys istoriniams želdynams buvo per menkas. Įstatymų nekonkretumas, painiava, ekonominės ir politinės sąlygos lėmė, kad šiuo metu dvarų parkams nėra skiriamas reikiamas dėmesys.

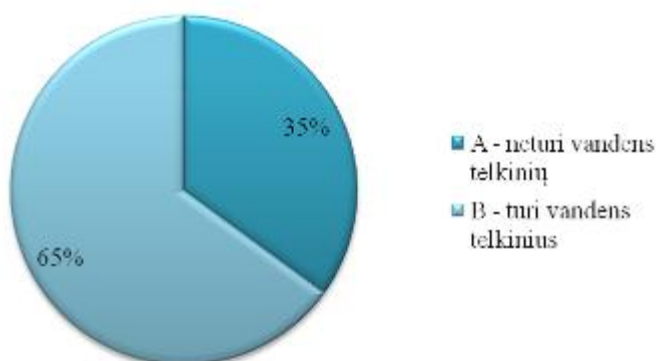
1.5. Pakruojo rajono dvarų sodybos

Derlingos žemės ir palankus žemdirbystei reljefas sąlygojo Pakruojo rajone dvarų kūrimąsi. Tai jog rajone buvo daug dvarų patvirtina 1973, 1980 ir 1983 m. inventorizacijos kartografiniai planai. Čia nurodomi Pakruojo rajone išlikę 97 dvarai ir palivarkai arba jų fragmentai (Lukošionytė-Tolvaišienė, 2005). Tai dažniausiai smulkūs ir vidutiniai ūkiniai vienetai su kukliais vienaukščiais rūmais, be raiškios architektūros formų. Rajone kaip niekur kitur daugelis ūkinių pastatų mūryti iš lauko akmenų arba drėbti iš molio. Pvz., Geručių, Akmenėlių I, Vileišių ir kitos dvaro sodybos. Akmuo ir molis buvo pigios medžiagos, o statydavo vietos meistrai.

1.5.1. Pakruojo rajono dvarų istorinė raida

Didelę įtaką Šiaurės Lietuvos dvarams turėjo pasienis su Kuršu. Iš čia buvo perimta vokiečių ūkininkavimo kultūra. Ji skatino labiau rūpintis materialia nauda nei išorine reprezentacija. Galima prielaida, kad augant dvarų poreikiams, dvarininkai dirbamos žemės plotus didino kirsdami miškus. Tai galėjo lemti, jog šiuo metu, dėl antropogeninės veiklos, Pakruojo rajono miškai dengia tik 19,6 % teritorijos (Bagdonavičius, 2007). 2007 m. sausio 1 d. Lietuvoje miško žemės plotas užėmė 32,7% šalies teritorijos (LR aplinkos ministerija, 2006)). Natūralių vandens telkinių rajone nedaug. Iš didesnių upių – Mūšos ir Kruojos, ežerų nėra. Pagal A. Taurą (1996) Lietuvoje dvarai dažnai kurdavosi prie vandens telkinių, ta pati tendencija stebima ir Pakruojo rajone. Nežiūrint to, kad gamtinių vandens telkinių rajone yra nedaug, 65%

dvarų turėjo natūralius vandens telkinius (3 pav.). Vanduo turėjo praktinę reikšmę – vandens malūnai malė grūdus, jo reikėjo žmonėms ir laikomiems gyvuliams.

3 pav. Vandens telkiniai prie Pakruojų rajono dvarų. A – neturi vandens telkinių. B – turi vandens telkinius

Pirmosios rašytinės žinios apie dvarus, esančius Pakruojų rajono teritorijoje, siekia XV a. Lietuvos evangelikų reformatų sinodo archyve (Martyno Mažvydo biblioteka, 2010) yra įrašyta apie 1568 m Plonėnų dvare vykusius teisinius ginčus. Šis faktas patvirtina, kad jau tuo metu dvaras veikė, tačiau to laikotarpio pastatų iki šių dienų neišliko. Vėliau statyti pastatai taip pat neišsaugoti. Gediminas Zemlickas (2006) teigė, kad dar „beveik prieš dešimt metų dvaro pastatai buvo visai neprastos būklės“, tačiau dabartiniu laiku Plonėnų dvare galima aptikti tik puošnių rūmų griuvėsius, atskirus želdinius ir liepų alėją.

Kitas nuo 1579 m rašytiniuose šaltiniuose užfiksuotas yra Pamūšio II dvaras (Martyno Mažvydo biblioteka, 2010). Šiuo metu dvaro pastatai sunykę, likę griuvėsiai. XIX a. šalia dvaro įkurtas parkas užėmė 4 ha plotą (Tauras, 1989). Galima prielaida, jog parko teritorijoje augantis ąžuolas, kurio skersmuo apie 1,3 m (Tauras, 1989) yra likęs iš anksčiau buvusio parko ar sodybos želdinių. Parke išlikusio dirbtinio vandens telkinio amžius nenustatytas.

Iš vėliau susiformavusių dvarų sodybų paminėtinas Geručių (Glebavos) dvaras. Istoriniais faktais patvirtinta, jog dvarą valdė Jonas Hlebavičius, kuris šias žemes gavo reguliuodamas tuometines LDK sienas su Kuršu. Istorinė asmenybė: jaunystėje lavinosi Šv. Romos (Vokietijos) imperatoriaus dvare, kurį laiką buvo Žygimanto Augusto dvariškis, 1580-1586 m. – LDK didysis iždininkas, 1586-1590 – Trakų vaivada. Manoma, jog tai buvęs medinis dvaras. Šiuo metu išlikę pastatai iš lauko akmens ir molio, statyti XVIII a. Komplexą sudaro daugiau nei 10 ūkinių trobesių. Kada įkurtas parkas, kuriame išliko pavieniai želdiniai informacijos nerasta.

Įdomi Klovainių (Krivaičių) dvaro istorija. Žinoma, jog jį XVII a. valdė Žemaitijos seniūnas Jeronimas Valavičius, vėliau dvaras priklausė Radviloms. Nuo XVIII a. dvaro savininkas buvo karališkos kilmės Lenkijos ir Lietuvos valstybės karaliaus Stanislovo Augusto giminaitis Kazimieras Poniatovskis. Vėliau dvarą įsigijo Karpiai, kuriems priklausė ir kitas esantis Pakruojo rajone Dovydiškio dvaras (Semaška, 2009). Laikas negailestingai sunaikino buvusią dvaro sodybą, išliko keletas ūkinių pastatų, neišliko pati dvaro struktūra, o iš likusių pavienių želdinių negalima apspręsti ar buvo šioje vietoje parkas.

Geriausiai visuomenei žinomas Pakruojo dvaras minimas nuo XVI a. 1786 m. dvaras atiteko Baronų Ropų giminei, kuri valdė jį iki 1940 m. Seniausi dvaro pastatai: užėiga, spirito ir alaus daryklos išlikę nuo XVIII a. Mūriniai statiniai dvare pastatyti XIX a. antrajame ir trečiajame dešimtmetyje. Dvaro sodybos vidury – puošnūs klasicistiniai rūmai. 1647 m. dvaro inventoriuje paminėtas dvaro sodas, buvęs už rūmų į upės pusę; antrasis sodas buvo prie įvažiavimo į dvarą. Žinių apie dvaro parką yra ir 1786 m. inventoriuje. Dabartinis parkas buvo užsodintas tarp 1850–1860 m. Tuo laikotarpiu buvo užsodintas 6 ha plotas. Šiuo metu parko plotas sudaro 9,2 ha. Senųjų sodų neišlikę, o nauji neužveisti, todėl tik iš pasenusių obelių prie meistrų namo ir sklype tarp tvarto ir akmenų tvoros galime suprasti, kad tai buvo sodai. Ropams be šio dvaro, Pakruojo rajone priklausė Akmenėlių, Palašmenės, Kalevų dvaro sodybos (Trimonienė, 2007).

Vėliau statytų, XVIII – XIV a. dvarų sodybos nėra išskirtinės, nei savo architektūra, ar želdiniais. Tačiau dėl gyvenusių juose įžymių žmonių verta apie jas paminėti. Pamūšio I dvare gimė Rusijos generolas feldmaršalas Michailas Barklajus de Tolis (1761 – 1818) vadovavęs Rusijos ir Prūsijos armijai 1813 – 1814 m. kompanijoje prieš Prancūziją (Semaška, 2009). Lašmenpamūšio dvaras priklausė žymaus latvių poeto Boriso Melngailio šeimai. Dvare svečiuodavosi lietuvių literatai Kazys Binkis, Juozas Tysliava, Mikolaitis Putinas. Kazys Binkis gyveno šalia, žmonos Sofijos tėvams Kudrevičiams priklausančiame Balsių dvare. Jau sunykusioje Gedučių dvaro sodyboje (Zemlickas, 2006) gyveno, dirbo ir mirė Theodor Grotthuss (1785–1822) – elektrolizės, fotochemijos dėsnių atradėjas, pirmasis Lietuvos fizikochemikas, geologas.

Pakruojo rajono dvarų sodybos architektūriniai ansambliai su juos supančiais parkais tapo svarbiu vietos kraštovaizdžio elementu, o dvarai, kaip ūkinis vienetas prisidėjo prie savitos Lietuvos valstybės struktūros, vadinamos istorine dvarų sistema. Rajono dvarai patyrę ne kartą politinių ir ekonominių nuosmukių – karas su Švedija, maro epidemija, baudžiavos panaikinimas, ilgą laiką sugebėjo išlikti save išlaikančiu objektu. Tačiau po pirmojo pasaulinio karo nespėję atsigauti dvarai, visiškai sunyko po 1922 m. Žemės reformos. Dalis dvarų buvo

parduota (Aukštadvario 1931, Lašmenpamūšio 1929 m). Naujiems savininkams dvarų kultūrinis palikimas buvo neįdomus ir parkų išsaugojimas nerūpėjo. Vėliau sekusi Lietuvos okupacija dvarų vystymosi istoriją baigė.

1.5.2. Pakruojo rajono dvarų sodybos: paveldosauginiai duomenys ir dabartinė situacija

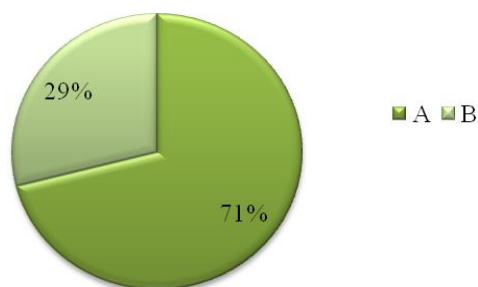
Naujas dvarų sodybų atgimimo etapas prasidėjo šaliai atgavus nepriklausomybę. Šiuo metu į Kultūros vertybių registrą yra įrašyta 17 rajono dvarų sodybų. Dalis jų priklauso privatiems savininkams – nupirkti arba sugrąžinti, kaip nuosavybė, kiti likusieji valstybei. Verslininkei Editai Aperavičienei priklauso Akmenėliai I – vienas iš Pakruojo dvaro palivarkų įkurtas daugiau nei prieš 200 metų. Dvaro rūmus atnaujino dailininkas restauratorius ir interjero dizaineris Antanas Pužauskas. Kaip tvarkomi sodybos želdiniai informacijos nerasta.

Aloyzui Liaugaudui (Jarukaitienė, 1999) sugrąžinto Lašmenpamūšio dvaro būklė yra labai prasta. Po 1940 m. apie 80 proc. medžių parke iškirsta. Buvo sunaikinta didžioji dvaro sodybos užstatymo dalis, vaismedžių sodas. Sovietiniais metais dvaras atiteko kolūkiui. Pastatuose buvo apgyvendinti žmonės ir įrengtos dirbtuvės. Šiuo metu išlikę tik atskiri parko fragmentai su pavieniais želdiniais centrinėje dvaro sodybos dalyje. Liko keletą buvusių alėjų ir apžvalgos kalvelė tvenkinio pakrastyje. Šiuo metu sunykusio parko centrinėje dalyje dominuoja viena didžiulė pusiau uždara erdvė. Erdvė priešais rūmus priaugusi menkaverčių medžių. Nors dabartiniu laikotarpiu dvaras priklauso privačiam asmeniui, situacija iš esmės nesikeičia. Pastatai apleisti, kai kuriuose iki šiol gyvena žmonės. Buvusio parko teritorija neprižiūrima. Galima konstatuoti, jog be valstybės įsikišimo, finansinės paramos, dvaro, kaip kultūros valstybės saugomo paveldo objekto statuso pakeitimas yra tik laiko klausimas.

Geriausiai prižiūrimas valstybei priklausančias Pakruojo dvaras. Pakruojo dvaras sovietmečiu buvo įrašytas į valstybės saugomų architektūros paminklų sąrašus, todėl yra palyginti neblogai išlikęs, 1959 m. rūmai buvo remontuojami. Vėliau juose veikė žemės ūkio technikumai, žemės ūkio kadro kvalifikacijos kėlimo mokykla. Šie veiksniai sąlyginai padėjo išlikti Pakruojo dvarui ir šalia esančiam parkui. Parkas yra laikomas vienas iš išraiškingiausių vėlyvojo klasicizmo parku, pasižymintis didele erdve, tolimų perspektyvų vaizdais, kuriuose gerai išryškėja dvaro pastatai. Parkas mišraus planavimo. Šiaurinę parko dalį sudaro medynai, kurios skiria pagrindinės alėjos tiesią atkarpą, užsibaigianti iš ketais nulietais dailiais vartais. Vandenių grupę sudaro patvenkta Kruojos upės juosta. Pastatų ir parko būklė dabartiniu laikotarpiu laikoma gera. Pakruojo dvaras, rajone laikomas prioritetiniu objektu turizmo sektoriaus plėtojime. Siekiama, jog dvaro sodyba taptų pažintinio turizmo objektu, taptų traukos

centru Lietuvos ir užsienio turistams. Pakruojo rajono savivaldybės administracija objekto restauravimui ir renovacijai pagal Europos Sąjungos struktūrinių fondų projektus yra gavusi apie 15 milijonų litų (VŠĮ Pakruojo verslo informacijos centras, 2007).

Rajone yra likęs tik vienas, geros būklės, didžiausią Lietuvoje statinių kompleksą sudarantis Pakruojo dvaras ir šalia esantis parkas. Kitų nedidelių dvarų likimas neaiškus. 1992 m. parengtas neprivatizuojamų dvarų sąrašas, o privatizuojamiems dvarams nustatyta labai svarbi sąlyga – saugoti sodybų vientisumą nepadeda išlaikyti vertingiausių objektus. Verčia susirūpinti faktas, jog rajone apie 20 % dvarų per 20 m. sunyko, t.y. išbraukti iš laikinosios apskaitos sąrašo (4 pav.).

4 pav. Lietuvos dvarai. A – dvarai patekę į 2002 m. kultūros vertybių sąrašą. B – dvarai išbraukti iš kultūros vertybių sąrašo

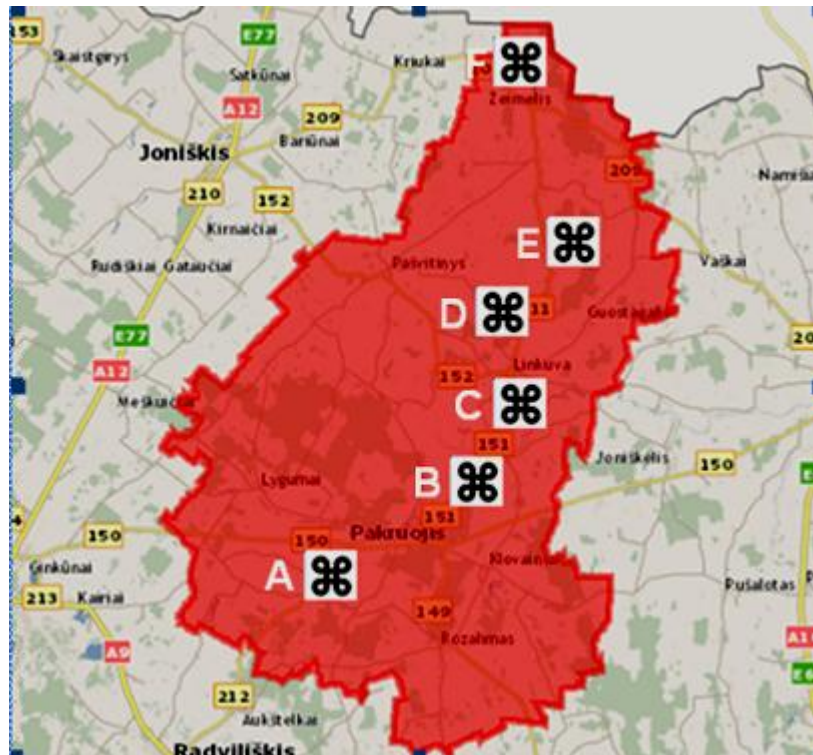
Į kultūros vertybių apskaitą iš viso buvo patekę 815 Lietuvos dvarų (Vinskas, 2004), iš kurių 236, visiškai sunykę arba nebeišlikę, išbraukti iš sąrašo. Šiuo metu kultūros vertybių apskaitoje yra 579 dvarai. Pakruojo rajono dvarų išbraukimas iš sąrašo nėra išskirtinis reiškinys ir atitinka bendrą Lietuvos vidurkį. Istorinių duomenų apie Pakruojo rajono dvarų parkus beveik nerasta. Literatūroje pateikiama medžiaga nesusisteminta ir labiau populiaraus pobūdžio.

2. DARBO OBJEKTAS IR METODAI

2.1. Darbo objektas.

Bakalauro darbe pateikiamas tyrimas, apimantis šešias buvusias dvaro sodybas Pakruojo rajone. Teritorija tyrimams pasirinkta siekiant gauti naujų žinių apie mažai mokslininkų dėmesio sulaukiančias nedideles, bet amžiumi senas dvarvietes. Kai kurios iš jų istoriniuose šaltiniuose minimos XV a. Pagrindinis analizuojamas objektas yra sodybų želdiniai ir jų vieta dvaro sodybos ansamblyje.

Dvaro sodybų atranka buvo vykdoma 2010 metų pavasarį. Kadangi pagrindinis baigiamojo darbo tikslas buvo įvertinti dvaro sodybos aplinką, todėl atrinktos Pakruojo rajono dvarų sodybos, kurios Lietuvos dvarų duomenų bazėje (Vinskas, 2004) minėtos, kaip turinčios parkus, atskirus želdinius, alėjas. Išsami objektų atrankos analizė pateikta skyriuje 1.5. Tyrimams buvo atrinktos šios buvusios dvaro sodybos: Aukštadvario, Dovydiškio, Geručių-Glebavos, Impolių, Pamūšio II ir Pavezgių (5 pav.).

5 pav. Pakruojo rajono buvusių dvarų sodybų išsidėstymo planas. A – Pavezgių dvaras, B – Impolės dvaras, C – Pamūšio II dvaras, D – Dovydiškio dvaras, E – Aukštadvario dvaras, F – Geručių-Glebavos dvaras. Schema parengta ant plano paimto iš <http://maps.google.com/>

Pavezgių dvaro sodyba yra ant kelio į Radviliškį, kitos sodybos išsidėsčiusios abipus kelio Pakruojis – Žeimelis, kadaise garsaus prekybinio kelio tarp Prūsijos ir Lietuvos.

2.2. Darbo metodai

Bakalauro darbo rengimas apėmė laikotarpį nuo 2010 m. birželio mėn. iki 2011 gegužės mėn. Teorinis pasiruošimas ir duomenų surinkimas sudarė tris etapus:

1. Istorinės medžiagos analizė ir objektų atrinkimas.
2. Ekspedicijos.
3. Surinktų duomenų sisteminimas ir analizė.

Analizuojant istorinę medžiagą dalis duomenų gauta iš dvarų duomenų bazės. Šiek tiek informacijos pavyko surinkti analizuojant publikuotus mokslinius darbus ir įvairaus pobūdžio leidinius. Papildomos informacijos buvo gauta iš Pakruojo Kultūros skyriaus kraštotyros specialistų. Jie suteikė žinių apie esamus dvarų šeiminkus, patikslino kai kuriuos istorinius faktus. Susisteminus rašytinius šaltinius buvo atrinkti tyrimo objektai (skyrelis 2.1). Ikiekspediciniu laikotarpiu surinkta informacija apie parkų amžių, galimai buvusias jų rekonstrukcijas.

Tyrimo duomenys buvo surinkti ekspedicijose, kurios vyko 2010 m. liepos – lapkričio mėn. Pagrindinis akcentas kiekvienos teritorijos analizei autentiškų elementų paieška, aprašymas ir įvertinimas. Kiekviename parke buvo registruojami ir vertinami šie duomenys:

1. Adresas: dvaro sodybos pavadinimas, adresas arba lokalizacija (gyvenvietė, situacija).
2. Parko valdytojas: nurodoma dvaro priklausomybė (valstybės, privatus, juridinis).
3. Parko tipas: pagal galimybę nustatytas parko stilius (geometrinis, peizažinis, mišrus).
4. Parko lokalizacija dvaro sodyboje bei santykis su dvaro sodybos statiniais.
5. Fiksuojami želdinių kompozicijos elementai: gyvatvorės, alėjos, medžių ir krūmų masyvai, pavieniui augantys medžiai, parteris.
6. Nustatoma parke augančių vietinių ir /ar introdukuotų medžių rūšinė sudėtis.
7. Buvo ieškomi ypač vertingi vietiniai ir /ar introdukuoti medžiai.
8. Parkų augalinė įvairovė buvo vertinama atsižvelgiant į introdukuotų medžių ir krūmų asortimentą. Pagal gautus duomenis parkai buvo priskirti vienai iš kategorijų (Januškevičius, 2006): 1 – kolekcijos (50 introdukuotų augalų); 2 – turtingi parkai (30-50

introdukuotų augalų); 3 – vidutinio turtingumo (20-30 introdukuotų augalų); 4 – neturtingi parkai (mažiau nei 20 introdukuotų medžių ir krūmų rūšių).

9. Parko būklė įvertinta pagal 4 balų skalę (Januškevičius, L., Baronienė, V., Liagienė, 2006.): 1 – labai gera (parkas gerai sutvarkytas, nėra sausuočių, menkaverčių medžių ir krūmų, ryški parko erdvinė struktūra, gerai prižiūrimi takai, vejose ir tvenkiniai); 2 – gera (nuo labai gerai tvarkomų parkų skiriasi kiek blogiau prižiūrimomis, rečiau šienaujamomis vejomis ir kiek blogesne bendra tvarka); 3 – patenkinama (parkas apleistas, prastai prižiūrimos vejose, takai, yra pavienių sausuočių, medžiai menkaverčiai); 4 – bloga ir labai bloga (parkas praktiškai neprižiūrimas, paliktas likimo valiai).

10. Medžių amžius nustatytas vadovaujantis lenkų mokslininko Longin Majdecki (1986) patvirtinta parko medžių amžiaus nustatymo lentelė (Pomniki przyrody, 2011) Metodo pagrindas yra krūtinės aukštyje matuojamas medžių skersmuo. Pagalbinė priemonė buvo parko teritorijoje aptiktų nupjautų medžių kelmų rievės. Vizualiai nustatant medžių amžių buvo konsultuotasi su Šiaulių universiteto Gamtos mokslų fakulteto dėstytoju Kęstučiu Aukseliu.

8 lentelė

Medžių amžiaus nustatymas pagal L. Majdecki (1986)

Augalo pavadinimas	Medžio amžius, cm					
	10	20	40	70	100	120
Baltasis gluosnis (<i>Salix alba</i> L.)	-	27	54	85	-	-
Kalninė guoba (<i>Ulmus glabra</i> Huds.)	9	15	30	51	73	90
Karpotasis beržas (<i>Betula pendula</i> Roth),	-	12	25	50	70	83
Mažalapė liepa (<i>Tilia cordata</i> Mill.)	-	17	35	57	78	92
Paprastasis kaštonas (<i>Aesculus hippocastanum</i> L.)	-	20	38	65	87	105
Paprastasis klevas (<i>Acer platanoides</i> L.)	-	12	25	40	55	67
Paprastasis ąžuolas (<i>Quercus robur</i> L.)	-	9	18	35	47	55
Paprastasis uosis (<i>Fraxinus excelsior</i> L.)	-	12	26	45	60	72
Paprastoji pušis (<i>Pinus sylvestris</i> L.)	-	10	25	50	68	80
Paprastoji eglė (<i>Picea abies</i> L.)	-	12	25	50	70	83
Pilkoji tuopa (<i>Populus canescens</i> (Aiton) Sm.)	15	35	70	100	125	145
Sibirinis maumedis (<i>Larix sibirica</i> Ledeb.)	-	17	35	52	67	79

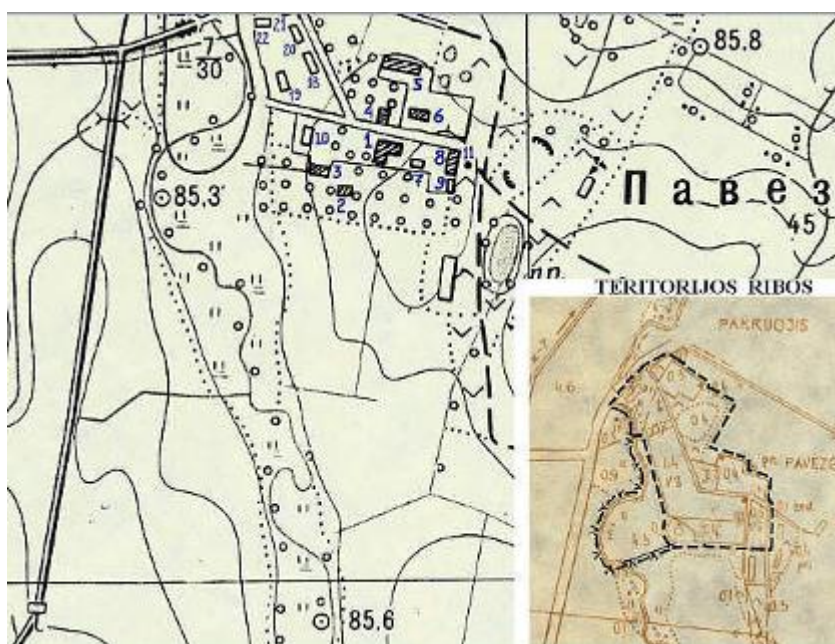
11. Siekiant nustatyti parko įkūrimo laiką buvo vadovaujamasi parko medžių amžiumi. Šis kriterijus buvo pasirinktas todėl, kad rašytinių šaltinių rasti nepavyko. Toks datos identifikavimas nėra labai tikslus, nes žinomi atvejai, kai medžiai, būsimų parkų vietose, buvo sodinami paaugę, atvežant juos iš miško su „dideliu žemės grumstu“ (Mūsų paveldas, 2006)
12. Įvertinant parko infrastruktūrą (kelių – takų sistemą, poilsio aikšteles), buvo bandoma nustatyti, ar tai yra istorinis elementas (sukurtas iki 1940 m.) ar sukurtas vėliau.
13. Įvertinti mažosios architektūros elementai – suoliukai, skulptūros, vazos ir pan., bei jų būklė.
14. Analizuojama vandens telkinių būklė, bei jų vieta dvaro sodybos teritorijoje.
15. Įvertinta bendra gamtinių - kultūrinių elementų būklė.
16. Buvo renkamos žinios apie sunykusius parko elementus ar struktūras (apimant ir išnykusias augalų rūšis). Pagal galimybę buvo apklausti vietos gyventojai.
17. Medžiaga fiksuojama filmuojant ir fotografuojant objektus. Darbe pateikiamos želdinių nuotraukos, kurios padarytos vėlai rudenį. Tai leido lengviau atsekti parkų kompozicinę struktūrą.
18. Ekspedicijų metu surinkti duomenys buvo suvesti į lenteles (priedas, 3 – 7 lentelė), kurių pagrindu atlikta pasirinktų parkų situacijos analizė. Augalų sisteminė priklausomybė buvo patikslinta remiantis literatūros šaltiniais. Sodybos teritorijoje esančio parko plotas įvertintas remiantis informacija, kurią teikia internetinė svetainė „maps.lt“. Bakalauro darbe apibendrinti rezultatai pateikti grafikuose, schemose, bei nuotraukose. Duomenys interpretuojami remiantis surinkta ir susisteminta medžiaga, bei palyginant rezultatus su literatūros šaltiniuose publikuotais faktais.

3. DARBO REZULTATAI IR JŲ ANALIZĖ

3.1. Pavezgių dvaro sodybos želdiniai

Bendri duomenys apie dvarą ir dvaro sodybą. Dvaro sodybos fragmentai prie kelio Pakruojis – Radviliškis, maždaug 5 km pasukus Radviliškio link iš kelio Pakruojis – Šiauliai, prie Vėzgės upelio kranto.

Istorinių faktų apie dvaro istoriją išliko nedaug. Žinoma, kad iki XIX a. pabaigos dvaras priklausė Adolfui Landsbergiui, o, nuo 1935 m. dvaro savininkas buvo A. Smetonos adjutantas Tadas Šakmanas (Semaška, 2009). Pavezgių buvusi dvaro sodyba 1991 m. buvo įrašyta į Išaiškinamų paminklų sąrašą (kodas IP468/At), o 1995 – į Laikinosios apskaitos paminklų sąrašą (kodas LA413/1724). Dabar šis kompleksas yra įtrauktas į Kultūros vertybių registrą (kodas 367). Teritorijos plotas 6,5 ha, lyguma (6 pav.). Dabartiniai savininkai, Tado Šakmano – paskutinio dvaro valdytojo giminaičiai. Sodyboje gyvena žmonės.

6 pav. Pavezgių dvaro sodybos teritorija. Teritorijos planas paimtas iš

<http://www.heritage.lt/dvarai/teritorijos.php?id=549>

Dvaro kompleksą sudaro XIX a. pradžioje statyti pastatai: medinis ponų namas su atviru prieangiu, papuoštu keturiomis kolonomis, tarnų namas, įvairios paskirties ūkiniai pastatai, du mažosios architektūros objektai. Želdynus sudaro alėjos, medžių eilės, atskiri pavieniai medžiai,

parko fragmentai išsidėstę apie 0,64 ha plote ir senojo sodo likučiai. Vėzgės upelis, užtvanka ir tvenkinio likučiai (7 pav.).

7 pav. Pavezių dvaro parko ir su juo susijusių elementų išsidėstymo schema. Išlikę ir sunykę, bet istoriniais ar kitais faktais pagrįsti elementai pažymėti punktyrine linija, hipotetiniai – taškeliais. 1 – įvažiavimo kelias į dvarą, 2 – alėja, 3 – koplytėlė, 4 – užtvanka, 5 – Vėzgės upelis, 6 – galimai buvęs dvaro ūkinis kelias, 7 – įvairiais krūmais ir kaštonais apsodintas ūkinis kelias, 8 – svirnas, 9 – tvartas, 10 – ratinė, 11 – dvaro rūmai, 12 – tarnų namas, 13 – angelo skulptūra, 14 – sodininko namelis, 15 – perimetrinės mažalapių liepų alėjos, 16 – galimai buvusio tvenkinio liekanos, 17 – hipotetinis parteris. Schema parengė A. Šaulys. Planas paimtas iš <http://www.maps.lt/map/default.aspx?lang=lt>

Dabartinė vietos situacija. Prie kelio į dvarą – dešinėje pusėje tarp brandžių mažalapių liepų stovi graški raudonų plytų koplytėlė su Marijos skulptūra (8A pav.). Šalia sakralinio elemento Vėzgės upelis ir užtvankos likučiai. Šalia šių vandens telkinių auga trapieji gluosniai, kurių amžius apie 80 m. Išliko istorinis reprezentacinis kelias į dvarą, kurio ilgis apie 235 metrus. Tiesų kelią iš abiejų pusių supa išpuodingo dydžio ir apimties pilkosios tuopos ir kiek mažesni paprastieji kaštonai. Medžių amžius nuo 130 iki 150 m. (8B pav.). Alėjos vakarinė pusė buvo suniokota sovietiniais metais, dalis medžių iškirsta. Šioje vietoje buvo pastatytas mūrinis dviejų aukštų pastatas. Šiandien namas negyvenamas, be langų ir durų, stipriai apgriautas.

8 pav. A – koplytėlė su Marijos skulptūra; B – kelias vedantis į dvarą

Prieš dvarą alėja baigiasi, o kelias pasisuka rytų kryptimi ir tęsiasi pro dvaro rūmus iki ratinės. Rūmų šiaurinėje pusėje auga penkios 80 – 90 m. paprastosios eglės. Medžiai parinkti įdomios formos: šakos netaisyklingos – šukiškos, tiesios, nusvirusios į apačią (9A pav.).

9 pav. A – paprastoji eglė; B – ūkinis kelias

Iš pietvakarinės rūmų pusės esančioje, nedidelėje plotu, aikštelėje galėjęs būti parteris, tačiau kokių nors patvirtinančių faktų nerasta. Pagrindinis kelias neprivažiavus rūmų iš rytų pusės daro atšaką vedančią į ūkinius pastatus (tvartą ir ledainę). Todėl manytina, kad tai galėjo būti istorinis ūkinis kelias (9B pav.). Kelias iš abiejų pusių apsodintas paprastaisiais kaštonais (110 – 120 m.), paprastosios alyvos ir juodauogio šėivamedžio krūmais. Iš keleto išpūdingo dydžio paprastojo uosio kelmų (apie 140 cm skersmuo) auga atžalos. Prie ledainės gerai matomi išlikę nusauginamieji grioviai.

Senieji dvaro statiniai apsodinti mažalapų liepų eilėmis. Medžių viršūnės nupjautos. Manytina, kad želdinių paskirtis galėjo būti priešgaisrinė apsauga (10A pav.). Vakariniame

parko pakraštyje išlikusio sodininko namelio būklė vargana. Rūmų būklė patenkinama, kitų dvaro statinių būklė avarinė.

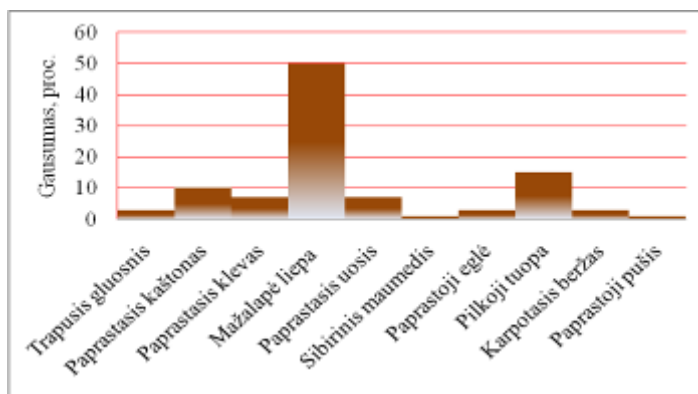
10 pav. A – priešgaisrinė liepų eilė; B - balta skulptūra vaizduojanti angelą

Parko vakarinėje pusėje prie seno amžiumi baltažiedės robinijos krūmo stovi balta skulptūra vaizduojanti angelą (10B pav.).

Istoriniai duomenys apie parką. Prie pagrindinio ir ūkinio kelio augantys 150 m. medžiai, įspūdingų dydžių paprastojo uosio kelmai sako, kad sodybos savininkas želdino teritoriją. Buvo sodinamos ne tik vietinės rūšys, bet ir atvežtiniai augalai (paprastasis kaštonas). Tačiau esamo parko teritorijoje tokių brandžių medžių ar kelmų nerasta. Todėl manytina, kad parkas, sodybos pietinėje pusėje, buvo įveistas prieš 90 m. Panašaus amžiaus mažalapės liepos dera šalia koplytėlės prie kelio į dvarą.

Parko tipas. Sodyba – parkas. Neturi erdvinės struktūros. Neturi aiškių stilistinių – meninių bruožų. Želdiniai neatskirti nuo ūkinės dalies.

Parko želdiniai. Brandaus medyno nėra daug, o visų čia augančių medžių amžius panašus. Parkas neturtingas – mažiau nei 20 introdukuotų medžių ir krūmų (11 pav.). Pagal rasto liepos kelmo rieves nustatytas tikslus amžius. Perimetrinės 90 m. mažalapių liepų eilės, kai kur tarpuose įsimaišę paprastieji uosiai, iš rytų ir pietų pusių apibrėžia želdyno ribas. Iš lapuočių medžių auga keliolika paprastųjų klevų ir ąžuolų, karpotieji beržai. Vakarinės dalies pakraštyje veši paprastoji pušis ir sibirinis maumedis. Parko teritorijoje įveistas sodas. Šalia 30 – 40 m. vaismedžių išlikusios 80 – 90 m. du kriaušės medžiai. Tai leidžia daryti prielaidą, kad nauji vaismedžiai sodinti senojo sodo vietoje. Iš augančių krūmų išsiskiria introdukuoti augalai iš Vidurio Europoje kilusi baltažiedė robinija ir paprastosios alyvos krūmai.

11 pav. Dvaro sodyboje augančių medžių gausumas

Parko būklė. Visa teritorija apaugusi juodauogiu šėivamedžiu, paprastuoju lazdynu ir paprastąja drebulė. Savaiminukų medžių amžius apie 50 m rodo, kad istorinis želdynas nebuvo tinkamai tvarkomas ir atitinka 4 kategoriją. Naujai pasodintų medžių ar kitų bandymų renovuoti parką nepastebėta.

3.2. Impolių dvaro sodybos želdiniai

Bendri duomenys apie dvarą ir dvaro sodybą. Impolių dvaro sodyba įsikūrusi prie kelio Pakruojis–Linkuva, pravažius tiltą per Mūšą, pirmas posūkis dešinėn. Dvaras minimas nuo 1826 m. Žinoma jog tuo metu dvare tarnavęs eigulys (Linkuvos bažnyčia). Tarpukariu dvarą nusipirko Miškų departamento direktorius Medardas Bagdonavičius (Semaška, 2009). Šiuo metu dvaro sodybos ir parko (12 pav.) savininkas Pakruojo miesto gyventojas Saulius Laurikietis.

12 pav. Impolių dvaro sodybos teritorija. Teritorijos planas paimtas iš

<http://www.heritage.lt/dvarai/teritorijos.php?id=540schema>

Impolių buvusi dvaro sodyba 1991 m. buvo įrašyta į Išaiškinamų paminklų sąrašą (kodas IP458/At), o 1995 – į Laikinosios apskaitos paminklų sąrašą (kodas LA413/1727). Dabar šis kompleksas yra įtrauktas į Kultūros vertybių registrą (kodas 351). Sodybos teritorijos plotas 33.2 ha. Reljefas – lyguma, parke neaukšta kalva su nedideliu nuolydžiu Mūšos link.

Šalia Mūšos buvusios Impolės dvaro sodybos kompleksą šiuo metu sudaro pagrindinis įvažiavimo kelias, hipotetiškai buvęs ūkinis kelias, vedantis į gamybinę sodybos dalį. Septyni įvairios paskirties pastatai ir parkas. Dvaro rūmas, nedidelis medinis, dviejų aukštų namas pastatytas ant upės kranto. Kelias vedantis į rūmus eina pro sodybą reprezentuojančius kluono ir svirno pastatus. Rytinė kelio pusė apšodinta medžių alėja, už jos nedidelis 1,2 ha parkelis (13 pav.).

13 pav. Impolių dvaro parko ir su juo susijusių elementų išsidėstymo schema. Išlikę ir sunykę, bet istoriniais ar kitais faktais pagrįsti elementai pažymėti punktyrine linija, hipotetiniai – taškeliais. 1 – eglių alėja, 2 – hipotetinis ūkinis kelias, 3 – ūkinis pastatas, 4 – klėtis, 5 – svirnas, 6 – hipotetinis parteris, 7 – dvaro rūmai, 8 – kelias į rūmus, 9 – perimetrinės liepų alėjos, 10 – hipotetinis vandens kanalas, 11 – ledainė, 12 – hipotetinė apžvalgos aikštelė, 13 – Mūšos upė. Schemą parengė A. Šaulys. Planas paimtas iš <http://www.maps.lt/map/default.aspx?lang=lt>

Dabartinė vietos situacija. Iš vakarinės sodybos pusės senoji, apyretė paprastųjų eglių (*Picea abies* L.) juosta šiuo metu naujo savininko atsodinta ir prailginta paprastosiomis eglėmis ir pušimis (*Pinus sylvestris* L.). Manytina, jog alėjos paskirtis buvo vizualiai užstoti ūkinius pastatus nuo reprezentacinės dvaro dalies. Parko teritoriją, išskyrus pietinę pusę, juosia geros

būklės brandžios mažalapės liepos. Iškilmingai atrodo iš vakarų pusės perimetrinė medžių eilė, einanti lygiagrečiai istorinio kelio į dvaro rūmus (14A pav.).

14 pav. A – Įvažiavimo kelias į rūmus; B – hipotetinio parterio vietoje auga darželinis jazminas

Vakarinės parko dalies pakraštyje gerai matomos alėjos liekanos. Išliko apie 15 metrų ilgio medžių eilės. Kokia buvo šio elemento paskirtis, jo kompozicinė vieta parko struktūroje nustatyti neįmanoma. Kitų pasivaikščiojimo takų išlikusių nėra. Šiaurės vakaruose prieš rūmus auga vienas senas amžiumi darželinio jazmino krūmas (14B pav.). Manytina, kad šioje aikštelėje galėjęs būti parteris.

Istorinis želdynas įrengtas sodybos rytinėje pusėje. Parką iš vakarų, šiaurės ir rytų juosia tiesiomis linijomis pasodintos mažalapės liepos. Parko pakraščiu ratu eina buvusio kanalo žymė. Ar tai buvo nutekamasis griovys, melioracija, ar dekoratyvinis elementas – nenustatyta. Istorinių augalų parko teritorijoje išlikę nedaug, vos kelios dešimtys. Šiuo metu parką puošia buvusi dvaro ledainė ir galingi šimtamečiai medžiai (15A pav.). Tarpuose tarp jų auga nuo 20 iki 50 m. savaiminukai medžiai: karpotieji beržai paprastieji uosiai ir klevai.

15 pav. A – ledainė; B – hipotetinė apžvalgos aikštelė

Prie Mūšos pakrantės auga šimtamečiai trapieji gluosniai. Pietvakarinė parko dalis, šalia rūmų apaugusi paprastosios alyvos savaiminukais. Čia hipotetiškai galėjusi būti apžvalgos aikštelė vaizdu į upę (15B pav.).

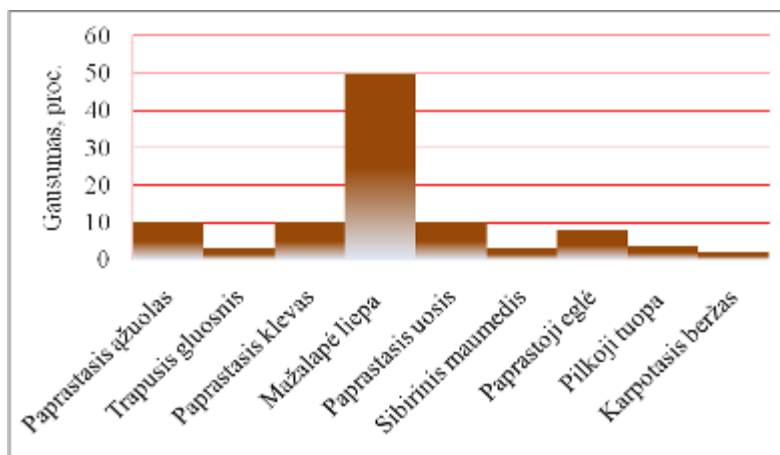
Istoriniai duomenys apie parką. Tikslaus parko įkūrimo laiko nustatyti nepavyko. Atsižvelgiant iš augalų amžių parko želdinius galima suskirstyti į du laikotarpius. Pirmas – parke augantys 120 – 150 m. medžiai ir antras – želdiniai, kurių amžius apie 80 – 90 m. Šie medžių amžiaus skirtumai įtikinamai rodo, kad naujasis dvaro savininkas(apie 1920 m.) Medardas Bagdonavičius dvaro želdynus pertvarkė, įnešdamas naujų geometrinių formų.

Parko tipas. Želdynų užsodinimo struktūra pakitusi, atsivėrusios didelės erdvės įnešė esminius pokyčius į teritorijos išplanavimą, todėl nustatyti tipo negalima. Sąlyginai galima priskirti prie sodybos – parko tipo (16A pav.).

16 pav. A – bendras parko vaizdas; B Alėjos likučiai

Parko želdiniai. Istorinį želdyną šiuo metu sudaro tik keturios brandžios medžių rūšys (IV kategorija). Mažalapėmis liepomis (amžius iki 90 m.)perimetrinis teritorijos užsodinimas ir nedidelė šių medžių alėjos atkarpa vakarinėje parko dalyje (16B pav.).

17 pav. Dvaro sodyboje augančių medžių gausumas

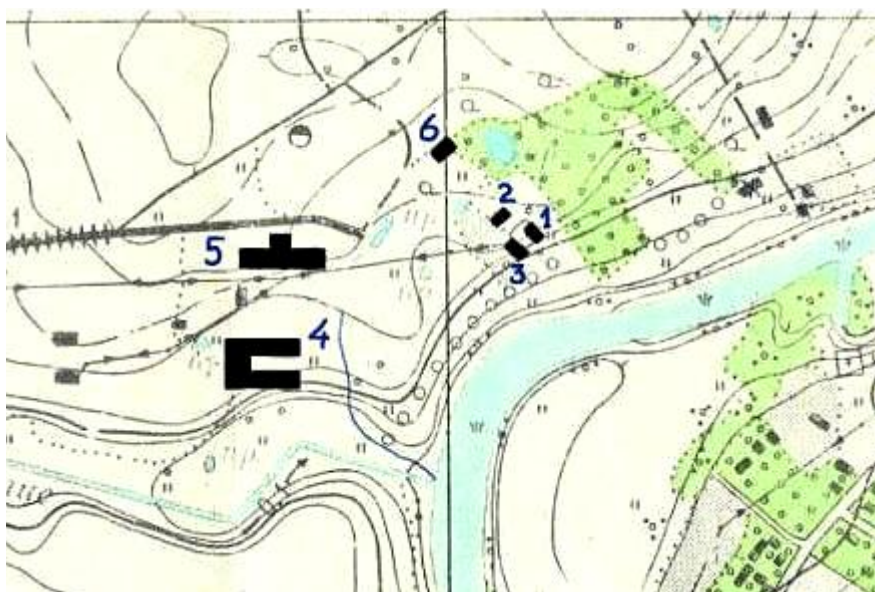
Seniausieji augantys medžiai – paprastieji uosiai ir paprastieji ąžuolai sutinkami visoje parko teritorijoje. ąžuolų kamienų skersmuo 90 – 100 cm. o amžius gali siekti iki 150 m. Parko vakarinėje dalyje auga keturi į eilę susodinti sibiriniai maumedžiai (17 pav.).

Parko būklė. Parkas tvarkomas labai gerai. Veja nušienauta, sugrębti lapai, nėra sausulių. Šiuo metu parko teritorijoje pasodinti keli raudonieji ąžuoliukai (*Quercus rubra* L.), keli krūmai paprastojo lazdyno (*Corylus avellana* L.), nuo upės pusės gyvatvorė iš graužalinės gudobelės (*Crataegus laevigata* (Poir.)), tačiau iš pagrindų parkas neformuojamas ir neatkuriamas.

3.3. Pamūšio II dvaro sodybos želdiniai

Bendri duomenys apie dvarą ir dvaro sodybą. Pamūšio II dvaro sodyba įsikūrusi netoli kelio Pakruojis–Linkuva, posūkis į Girbutkius, važiuoti apie 1 km. Dvaras minimas nuo 1599 m., kai priklausė Upytės maršalkienei Elžbietai Švabaitei-Kelpšienei. Šiuo metu buvusios dvaro sodybos savininkas Staškevičius.

Pamūšio II buvusi dvaro sodyba 1991 m. buvo įrašyta į Išaiškinamų paminklų sąrašą (kodas IP466/At), o 1995 – į Laikinosios apskaitos paminklų sąrašą (kodas LA413/1729). Dabar šis kompleksas yra įtrauktas į Kultūros vertybių registrą (kodas 365). Sodybos teritorijos plotas 45.4 ha, reljefas lyguma (18 pav.).

18 pav. Pamūšio II dvaro sodybos teritorija. Teritorijos planas paimtas iš

<http://www.heritage.lt/dvarai/teritorijos.php?id=549>

Apklausus vietos gyventojus, Labanauskų šeimą, nustatyta buvusių rūmų vieta. Pastatas stovėjo ant stataus upės Mūšos, maždaug 4 metrų šlaito. Iš tų pačių liudininkų pasakojimo sužinota, jog rūmai buvo nugriauti apie 1960 m. įlūžus medinių „tošelių“ stogui.

19 pav. Pamūšio II dvaro parko ir su juo susijusių elementų išsidėstymo schema. Išlikę ir sunykę, bet istoriniais ar kitais faktais pagrįsti elementai pažymėti punktyrine linija, hipotetiniai – taškeliais. 1 – ledainė, 2 – vandens telkinys, 3 – liepų alėjos, 4 – hipotetinis vandens kanalas, 5 – perimetrinė liepų alėja, 6 – buvusi kalvės vieta, 7 – malūnas, 8 – hipotetiniai seno dvaro pamatai, 9 – Mūšos upė, 10 – dvaro rūmų griuvėsiai. Schema parengta ant plano paimto iš <http://www.maps.lt/map/default.aspx?lang=lt>

Teritorija prieš rūmus buvo ilgai naudojama, kaip kiaulių ganykla. Šiuo metu dvaro sodyba sunykusi. Iš autentiškų objektų išliko dvaro rūmų griuvėsiai, ledainė, vandens telkinys, atskiri želdiniai ir 1,8 hektaro dydžio parkas (19 pav.). Iki 1991 m. parko teritorija buvo padalinta sklypais, kuriuos kolūkiečiai privalėjo šienauti.

Dar vienas įdomus faktas sužinotas bendraujant su vietos gyventojais Labanauskais. Šeimininkas kieme nupjovė seną paprastąjį uosį, kuris buvo labai sutrūnijęs ir kėlė grėsmę šalia esantiems pastatams. Suskaičiavęs kelmo rieves jis nustatė, kad medžio amžius apie 170 metų. Tačiau įdomiausia, kad raunant kelmą atsivėrė pamatai. Todėl manytina, kad čia galėjo būti pirminė, minimo XV a., dvaro vieta.

Dabartinė vietos situacija. Kelias vedantis į dvaro sodybą eina pro Girbutkių kaimą. Rašytiniuose šaltiniuose kaimas su 300 gyventojų minimas nuo 1752 m. Pakelėje auga

paprastieji ąžuolai, uosiai, mažalapės liepos ir paprastieji kaštonai, daug įspūdingo dydžio paprastojo uosio kelmų. Medžių amžius svyruoja nuo 120 iki 140 m. (20A pav.).

20 pav. A – Girbutkio kaimo želdiniai (paprastasis uosis); B – paprastasis uosis svyruoklinė forma

Pagrindinio kelio į dvaro sodybą atsekti negalima. Hipotetiškai galima šiaurės kryptis. Šalia buvusių rūmų liekanų auga svyruoklinės formos paprastasis uosis (20B pav.). Parko teritorijoje gerai matoma vandens kanalo, plotis apie 2 metrus, žymė. Šalia jo gerai išsilaikiusios, savaiminukais neapaugusios, tiesios medžių alėjos, kampuose susijungiančios ir sudarančios geometrinių formos keturkampį. Želdynų rytinis pakraštys ribojamas tiesia mažalapių liepų eile.

21 pav. A – bendras parko vaizdas; B – parko tvenkinys

Parkas apaugęs krūmais ir medeliais (21A pav.). Vakarinėje sodybos dalyje apie 6 arus dydžio stačiakampio formos tvenkinys. Vandens telkinys labiau primena kūdrą, kurios paskirtis galėjo būti daugiau ūkinė, o ne dekoratyvinė (21B pav.). Upės Mūšos pakrantėje tiesia linija auga paprastieji ąžuolai ir uosiai kurių amžius apie 80 – 90 m.

Istoriniai duomenys apie parką. Informacijos rasti nepavyko. Parko pakraštyje auga įspūdingas karpuotasis beržas ir paprastasis ąžuolas. Jų amžius siekia apie 160 m. Ažuolo kamieno skersmuo apie 130 cm., o aukštis apie 27 metrus. Galima prielaida, jog šie želdiniai yra ankstesnio parko palikimas. Maždaug prieš šimtą metų parkas galėjo būti rekonstruotas, tačiau greičiausiai įkurtas naujai. Sprendžiama pagal medžių amžių ir struktūros pokyčius – alėjų sistema, parke augančių želdinių amžius ir perimetrinis užsodinimas.

Parko tipas. Parko struktūra labiau primena mišką. Gali būti kad, savininkas norėjo būtent tokio miškelio, kurį naudojo laukinių gyvūnų laikymui ar medžioklei. Šią hipotezę galėtų patvirtinti neįprasta alėjų sistema parke(22A, B pav.) Šių alėjų plotis apie 3 metrus. Mažalapių liepų eilės eina priešiškomis kraštinėmis lygiagrečiai viena kitos ir jungiasi kampuose.

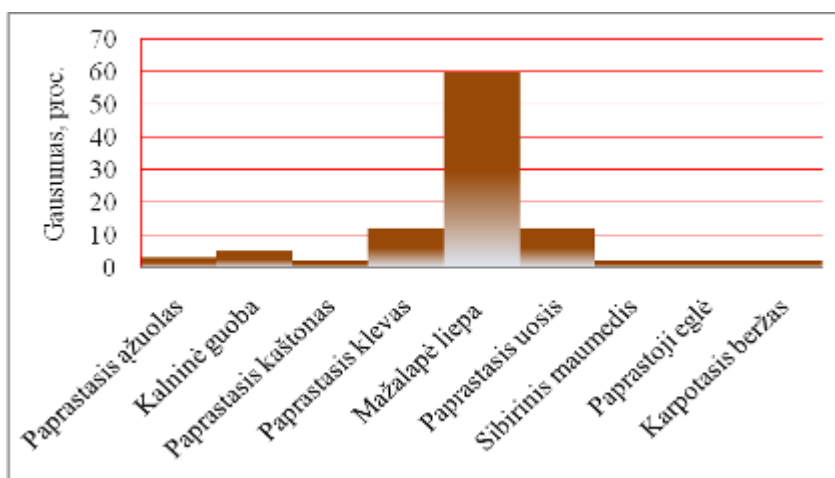

22 pav. A – parko pietinė alėja; B – parko šiaurinė alėja

Galima prielaida, jog teritorija galėjo būti atskirta vandens kanalu, kurio žymė dar gerai matosi. Šia hipotezę galėtų patvirtinti ir dar vienas faktas, jog nuo senos sodybos (rūmų liekanos) iki parko yra apie 300 metrų. Atstumas pakankamas, jei buvo laikomi žvėrys jiems buvo reikalinga ramybė. Deja, remiantis gyventojų pasakojimais, už parko pietinėje pusėje, prie upės, buvo gamybiniai dvaro pastatai: kalvė ir malūnas. Pakankamai triukšmingi objektai, todėl „žvėrinčiaus“ versija tampa nebe tokia įtikinanti. Jei tiesios alėjos buvo skirtos tik pasivaikščiojimams, parko autoriaus sprendimas įdomus, nes XIX a. pradžioje Lietuvoje tokio tipo parkai buvo nemadingi.

Parko želdiniai. Parkas augalais neturtingas ir atitinka IV kategoriją. Dominuoja lapuočiai medžiai. Šalia tvenkinio auga keletas paprastųjų eglių. Parko puošmena senieji galingi medžiai: paprastasis ąžuolas ir karpotasis beržas. Pagrindinį želdyną sudaro 80 – 90 m. mažalapės liepos. Visoje parko teritorijoje auga keliolika panašaus amžiaus paprastųjų uosių ir klevų. Greta jų tarpsta keletas kalninės guobos medžių (23 pav.). Visa parko teritorija apaugusi paprastosios ievos (*Prunus padus* L.), paprastojo lazdyno (*Corylus avellana* L.) ir europinio

ožekšnio krūmais. Augalai išsimėtę chaotiškai, todėl manytina, kad tai natūralios sukcesijos rezultatas.

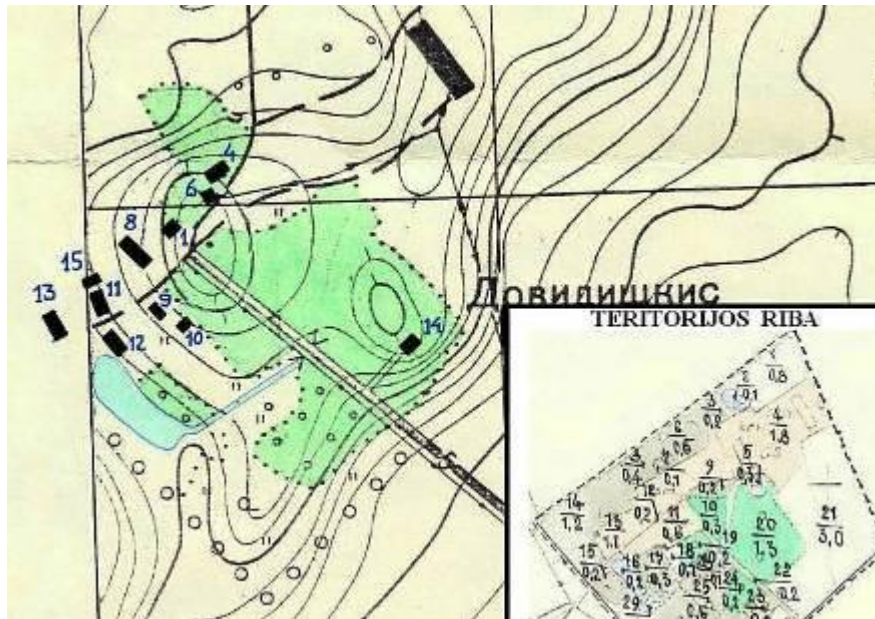
23 pav. Dvaro sodyboje augančių medžių gausumas

Parko būklė. Parkas šiuo metu visiškai netvarkomas ir apleistas, būklė labai bloga. Teritorija apaugusi savaiminukais, kurių amžius apie 20 m. Tvenkinys vietinių gyventojų prižiūrimas, išvalytas, o aplinka nušienauta. Pasak vietos gyventojų, dabartinis savininkas į savo valdas atvyksta retai ir pasitenkina tik pasivaikščiojimu.

3.4. Dovydiškio dvaro sodybos želdiniai

Bendri duomenys apie dvarą ir dvaro sodybą. Dovydiškių dvaro sodyba yra kelio Linkuva - Degėšiai, kairėje kelio pusėje, apie 3 km nuo Linkuvos. Iki XIX a. pradžios dvaras priklausė Radenų giminei. Vėliau iki pirmojo pasaulinio karo, tai vienas iš daugelio dvarininkų Karpių dvarų. Per tarpukario Lietuvos žemės reformą žemė buvo išdalinta, o dvaro centre sukurtas valstybinis pavyzdinis ūkis (Semaška, 2009). Po 1991 m. dvaro teritorija priklausė Linkuvos žemės ūkio bendrovei, kuri vėliau, kaip pajų, sklypais padalino keliems bendrovės nariams. Vienas iš jų V Šampinskis.

Dovydiškio buvusi dvaro sodyba 1991 m. buvo įrašyta į Išaiškinamų paminklų sąrašą (kodas IP456/At), o 1995 – į Laikinosios apskaitos paminklų sąrašą (kodas LA413/1726). Dabar šis kompleksas yra įtrauktas į Kultūros vertybių registrą (kodas 349). Teritorijos plotas užima 17,9 ha. Sodyba įsikūrusi ant kalvos, kurios viršuje stovėjo pastatų kompleksas (24 pav.).

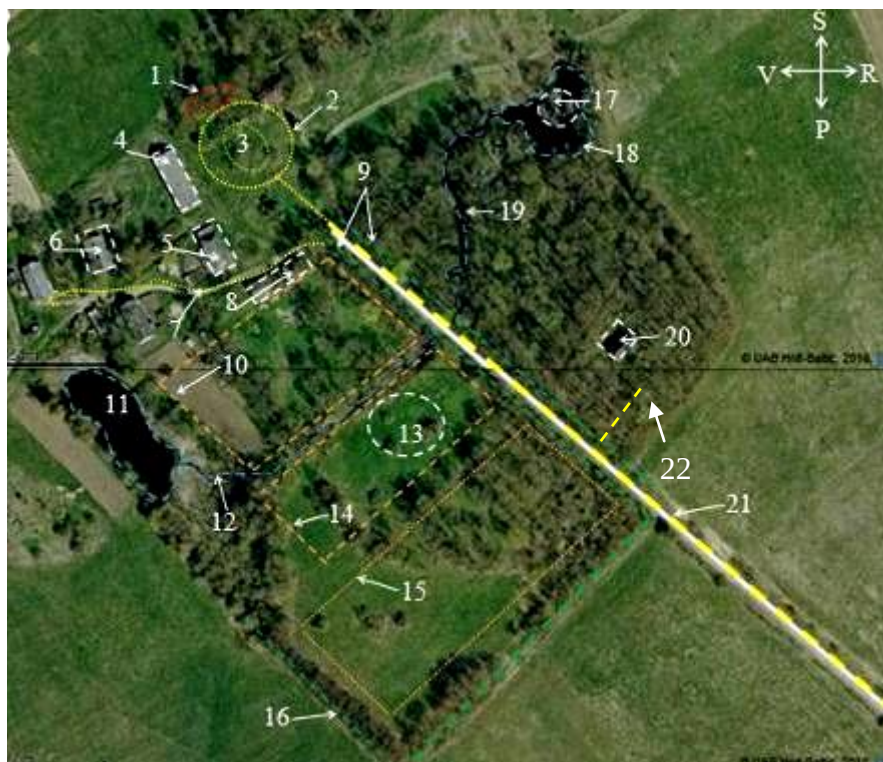
24 pav. Dovydiškio dvaro sodybos teritorija.

Teritorijos planas paimtas iš <http://www.heritage.lt/dvarai/teritorijos.php?id=538>

Iki šių dienų išliko du gyvenamieji namai, ūkiniai pastatai, sakralinis objektas ir 2 hektarų parkas. Deja, dvaro rūmai neišliko, matomos tik rūsio liekanos (25 pav.).

Dabartinė vietos situacija. Prieš buvusius rūmus, pietų kryptimi, plyti maždaug 23 arų dydžio ovalo formos aikštelė. Jos vakarinė dalis ribojais su senaisiais dvaro pastatais: žirgynu ir ratine. Aikštės pietiniame pakraštyje auga 110 – 120 m. vienas svyrrokuolinės formos paprastas uosis. Išlikusi erdvė prieš rūmus leidžia daryti prielaidą, kad čia galėjo būti parteris, o aplink jį apvažiuojamasis kelias. Ūkiniai pastatai (pastatų būklė patenkinama) stovi atokiau nuo reprezentacinės zonos, todėl manytina, kad galėjo būti atskiras ūkinis kelias, kuris neturėjo susikirtimo su pagrindiniu, vedančiu į dvaro rūmus. Reprezentacinis kelias į dvarą platus, tiesus, kylantis į kalvą apsodintas mažalapėmis liepomis ir sudaro kompozicinę ašį su rūmais (būdingas geometriniam išplanavimui) (26A pav.).

Mažalapių liepų alėja, kurios amžius apie 120 m., reta, medžių išliko nedaug, tačiau perimetrinė sistema atpažįstama. Kelias su alėjomis atskiria šiaurinėje pusėje įkurtą parką ir pietinę sodybos ūkinę dalį. Pietinėje dalyje matosi pylimais atskirtos trys gerai išsilaikiusios terasos. I – oji, apatinė, apaugusi medžiais, išaugusiais dvaro nykimo laikotarpiu. Medyno amžius apie 60 – 70 m., užima apie 0,73 ha. II terasa puikiai išsilaikiusi, plotas apie 0,34 ha (26 B pav).

25 pav. Dovydiškių dvaro parko ir su juo susijusių elementų išsidėstymo schema. mIšlikę ir sunykę, bet istoriniais ar kitais faktais pagrįsti elementai pažymėti punktyrine linija, hipotetiniai – taškeliais. 1 – dvaro rūmų griuvėsiai, 2 – galimai buvęs kelias į rūmus, 3 – galimai buvęs parteris, 4 – arklidės, 5 – ratinė, 6 – daržinė, 7 – galimai buvęs ūkinis kelias, 8 – kumetynas, 9 – mažalapių liepų alėja, 10 – I terasa, 11 – užtvanka, 12 – kanalas, 13 – senasis sodas, 14 – II terasa, 15 – galimai buvęs terasa, 16 – perimetrinė mažalapių liepų alėja, 17 – tvenkinio sala, 18 – tvenkinys, 19 – vingiuotas kanalas einantis per parką, 20 – koplyčia, 21 – įvažiavimo kelias į dvarą, 22 – istorinis takas jungiantis pagrindinį kelią ir sakralinį objektą. Schemą parengė A. Šaulys. Planas paimtas iš <http://www.maps.lt/map/default.aspx?lang=lt>.

26 pav. A – reprezentacinis kelias į rūmus apsodintas mažalapėmis liepomis; B – II terasa

Čia išlikusios trys šimtametės obelys leidžia daryti prielaidą, kad tai galėjo būti dvaro vaismedžių sodas. III – ji terasa užima apie 0,33ha plotą., Šiaurinėje terasos pakraštyje stovi buvusio kumetyno pastatai. Už jų padrikai auga keliolika šimtamečių paprastųjų uosių ir paprastųjų klevų. Medžių pasodinimo paskirties nustatyti nepavyko. I ir II terasos iš pietvakarių pusės apsodintos mažalapių liepų eilėmis.

27 pav. A – tvenkinio sala; B – bendras parko vaizdas

Vakarinėje sodybos pusėje istorinis inžinierinis objektas – užtvėntas šaltinis. Menkai matomos buvusios saugyklos pakrantėse auga brandūs keli paprastieji uosiai ir klevai, tarp jų 90 – 100 m. amžiaus trapusis gluosnis (*Salix fragilis* L.) . Iš užtvankos vanduo teka tiesiu kanalu tarp II ir III terasų parko link. Į parko teritoriją vanduo patenka po keliu padaryta akmenine, sunkiai įžiūrima apleista, pralaida. Parko teritorijoje kanalas tęsiasi apie 120 metrus ir užsibaigia kalvos papėdėje apskritimo formos tvenkiniu, kurio viduryje yra nedidelė sala (27A pav.). Saloje auga keturios, labai prastos išvaizdos, šimtametės paprastosios drebulės (*Populus tremula* L.).

Istoriniai duomenys apie parką. Tikslī parko įkūrimo data nežinoma. Istoriniuose rašytiniuose šaltiniuose rasta informacijos, kad nuo 1841 m. pas dvarininką J. D. Radeną tarnavęs girininkas (Didžpetris, 1993). Įdomus sutapimas, nes manytina, kad parkas galėtas pradėtas kurti apie 1840 – 1860 m. Toks sprendimas padarytas remiantis seniausiais parko augalais (27B pav.).

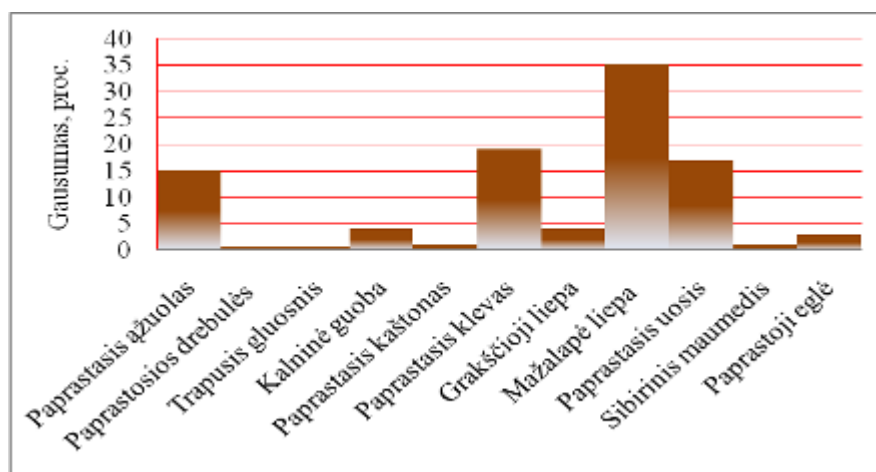
Parko tipas. Paprastieji ąžuolai 150 – 170 m., aukštis apie 28 – 30 metrų seniausi parko medžiai, augantys šalia akivaizdžiai dekoratyvinės paskirties, imituojančio natūralią upelio vagą vingiuoto 4 metrų pločio kanalo (28A pav.) leidžia daryti prielaidą, jog parkas tuo metu buvo kuriamas peizažinio tipo. Šį teiginį galima patvirtinti kitais argumentais – neturi tikslių geometrinių formų ir svarbiausio, perimetrinio parko apsodinimo – struktūros būdingos tik geometriniams parkams.

28 pav. A – parko kanalas; B – koplyčia

Dideli, čia augančių želdinių amžiaus skirtumai (120 – 170 m.) leidžia manyti, kad naujieji savininkai Karpiai želdinius atnaujino. Žinoma, jog dvarininkams užsakius parko rytinėje dalyje, nuošalioje vietoje buvo pastatyta romantizmo epochos koplyčia (28B pav.). Šalia koplytėlės auga introdukuotos šimtametės grakščiosios liepos (*Tilia euchlora* Koch.). Šioje vietoje išlikęs istorinis takas jungiantis pagrindinį kelią ir sakralinį objektą. Parke alėjų ir takų sistemos neįžiūrimos. Dėl savaime priaugusių medžių ir krūmų tikslesnė planinio želdinių užsodinimo analizė negalima. Nesimato erdvių, neišskiriamos medžių grupės, akcentai.

Parko želdiniai. Iš ekspedicijoje surinktų duomenų aprašo galima konstatuoti, kad parko želdinių asortimentas menkas (IV kategorija). Istorinį lapuočių medyną sudaro penkios vietinės ir dvi introdukuotos rūšys. Parke auga keli paprastojo kaštono medžiai. Grakščiosios liepos kompaktiškai išsidėsčiusios šalia sakralinio objekto, kitos medžių rūšys – mažalapės liepos, paprastieji klevai, paprastieji ąžuolai ir uosiai, bei kalninės guobos aptinkamos visoje parko teritorijoje (29 pav.).

29 pav. Dvaro sodyboje augančių medžių gausumas

Spygliuočių augalų asortimentas skurdus. Šiuo metu parke randami tik du medžiai: vienas atvežtinis augalas sibirinis maumedis ir viena paprastoji eglė. Visa parko teritorija apaugusi paprastosios ievos (*Padus avium* Mill.) krūmais. Šalia kairiojo nuo kelio pusės kanalo krašto auga baltauogės meškytės (*Symphoricarpos albus* (L.) S. F. Blake) plantacijos. Šiaurės rytinė parko dalis baigiasi raukšlėtalapių erškėčių (*Rosa rugosa* Thunb.) krūmais., europinio ožekšnio ir totorinio sausmedžio krūmai.

Parko būklė. Šiuo metu parkas atrodo apleistas ir visiškai netvarkomas. Teritorija apaugusi savaiminukais medžiais ir krūmais, kurių amžius siekia apie 25 – 35 m. Ne parko elementai: II terasos būklė labai gera. Kitų I ir III terasų būklė patenkinama. Vandens saugykla bei kanalas apaugęs ir užakęs.

3.5. Aukštadvario dvaro sodybos želdiniai

Bendri duomenys apie dvarą ir dvaro sodybą. Į Aukštadvario dvaro sodybą patenkama ma keliu Linkuva – Guostagalis. Miestelyje sukti į Palinkuvės gatvę, važiuoti apie 2,7 km., posūkis į kairę. Apie šio dvaro istoriją informacijos rasta mažai. Vytautas Didžpetris savo knygoje "Linkuvos karmelitų bažnyčia ir vienuolynas" rašo, kad bažnytiniuose metraščiuose minima, jog 1825 m. Aukštutinio dvaro (Gorny dwor) savininkas buvo Turnof. Nuo 1841 dvaro savininko pavardė rašoma Tornov. Šiandienai tiksliai žinoma, kad 1931 m. rokiškietis A. Žemaitis nusipirko dvarą iš Olgos Tornou (Semaška, 2009). Dvarą šiuo metu valdo Birutė Ragalskienė.

30 pav. Aukštadvario dvaro sodybos teritorija. Teritorijos planas paimtas iš

<http://www.heritage.lt/dvarai/teritorijos.php?id=536>

Aukštadvario buvusi dvaro sodyba 1991 m. buvo įrašyta į Išaiškinamųjų paminklų sąrašą (kodas IP454/At), o 1995 – į Laikinosios apskaitos paminklų sąrašą (kodas LA413/1692). Kompleksas yra įtrauktas į Kultūros vertybių registrą (kodas 347) Teritorija užima 15.6 ha plotą. Vietos reljefą sudaro dvi kalvos ir tarp jų esanti lyguma (30 pav.).

31 pav. Aukštadvario dvaro parko ir su juo susijusių elementų išsidėstymo schema.

Išlikę ir sunykę, bet istoriniais ar kitais faktais pagrįsti elementai pažymėti punktyrine linija, hipotetiniai – taškeliais. 1 – Mišrių medžių perimetrinė alėja, 2 – hipotetinės dvaro sodybos parko ribos {parko ribos neatsiekiamos, suaugo su šalia augančiu jaunuolynu), 3 – parke esantis pylimas ir ant jo augančios liepos, 4 – memorialinė kalva, 5 – kriptų liekanų vieta, 6 – senasis sodas, dvaro rūmai, 8 – hipotetinė senojo sodo teritorija, 9 – senasis kelias pro arklides vedantis į rūmus, 10 – liepų alėja, 11 – terasų liekanos, 12 – hipotetinis kelias, 13 – tvenkinio sala, 14 – I tvenkinys, 15 – arklidės, 16 – II tvenkinys, 17 – III hipotetinis III tvenkinys. Schema parengė A. Šaulys. Planas paimtas iš <http://www.maps.lt/map/default.aspx?lang=lt>.

Dvaro sodybos kompleksą sudaro fragmentai prie Plonės upelio – rūmai, žirgynas, daržinė, tvenkinių sistema, senojo sodo likučiai, laidojimo kriptų liekanos, apie 2,3 ha dydžio parkas (31 pav.).

Dabartinė vietos situacija. Pirma kartą apsilankius sodyboje nustebino visoje teritorijoje didelės, įvairių dydžių, apsamanojusios akmenų sankaupos. Jų randama šalia dvaro rūmų, sode ir parke. Manytina, kad senųjų pastatų griuvėsių liekanos. Kelias į dvaro rūmus, pamažu aukštėdamas eina pro arklides. Dešinėje kelio pusėje išlikusi 130 – 140 m. amžiaus mažalapių liepų eilė (32A pav.). Mezoniniai dviejų aukštų rūmai su keturbriauniu stogu buvo pastatyti ant

kalvos užėmė dominuojantį bruožą vietos kultūriniame kraštovaizdyje. Sovietiniais metais buvo rekonstruoti, autentiškos išliko tik šoninės pastato sienos. Manytina, kad reprezentacinis kelias turėjo įvažiavimą ir išvažiavimą. Apvažiavimo keliukas už rūmų galėjo daryti kilpą, leidosi žemyn ir sugrįždavo į pagrindinį kelią.

32 pav. A – istorinis kelias į rūmus; B – terasų liekanos

Ant kalvos šlaito aiškiai matomos buvusių dviejų terasų liekanos (32B pav.). Tikėtina, kad šlaito terasavimas turėjo dekoratyvinę paskirtį. Aplinką pagyvina tarp rūmų ir arklidžių, išlikęs istorinis apie 7 arų vandens telkinys su tilteliu į salą. Tiltas neautentiškas. Prie arklidės esančio antrojo tvenkinio amžiaus nustatyti nepavyko, tačiau žinant, jog pirmąjį tvenkinį maitina šaltinis, pertekliniams vandenims nubėgti galėjo būti įrengta vandens saugykla (33A pav.). Šiuo metu vanduo iš antrojo tvenkinio nevaldomai teka į pietrytinę parko dalį. Tai leidžia daryti prielaidą, jog čia galėjo būti dar viena vandens saugykla, o vandens perteklius patekdavo į šalia tekančią Plonės upelį. Dėl perteklinės drėgmės parko pietinė ir rytinė dalis supelkėjusi. Brandaus amžiaus medžių čia išlikę nedaug. Veši 70 – 60 m. Juodalksniai, baltalksniai ir paprastosios drebulės

33 pav. A – sodybos vandens telkiniai; B – senojo sodo likučiai

Dvaro rūmų šiaurinėje pusėje ant rūsio šlaito tarpsta paprastojo lazdyno ir paprastosios alyvos krūmai. Slėnyje matomi išlikę seno dvaro sodo likučiai (33B pav.). Vaismedžių medžių amžius apie 70 – 80 m. Istoriniuose šaltiniuose minima, kad 1925 m. dvare buvo 3 ha sodas, kuriame buvo pasodinta apie 700 vaismedžių. Kadangi teritorija tarp dvaro rūmų ir parko (apie 1,5 ha) per maža įveisti tokį kiekį medžių, manytina kad dalis sodo galėjo būti įveista kitoje vietoje. Greičiausiai pietinėje pusėje, už arklidžių. Prielaidai patvirtinti faktų nerasta. Parko vakariniame pakraštyje gerai išskiriama memorialinė kalva (34A pav.). Jos rytinėje pusėje matomos spėjamų 4 kriptų liekanos (34B pav.). Kapavietės viena nuo kitos nutolusios per 10 – 12 metrų. Kriptų ilgis ir plotis apie keturis metrus. Sakraliniai objektai apgriauti, užversti žemėmis ir apaugę savaiminukais. Vakarinį sodybos pakraštį įrėmina perimetru pasodintos paprastosios eglės, mažalapės liepos, paprastieji uosiai ir pilkosios tuopos.

34 pav. A – memorialinė kalva; kriptų liekanos

Istoriniai duomenys apie parką. Skirtingas istorinių medžių amžius (90 – 120 – 140 m.) leidžia daryti prielaidą, jog parkas galėjo būti kelis kartus papildomai želdinamas.

Parko tipas. Sprendžiant iš seniausių želdinių amžiaus, parkas įkurtas prieš 140 – 150 m. Pirmieji parko medžiai – mažalapės liepos sudarydamos atskirus želdinius randamos visoje parko teritorijoje. Šių augalų eilės aptinkamos parko vakariniame ir šiauriniame pakraščiuose. Pirmųjų parko medžių išplanavimas turi aiškiai išreikštas geometrines linijas, vėliau sodinti medžiai auga pakankamai laisvai, neužgoždami vienas kito. Parke takų ir alėjų sistema neįžiūrima. Hipotetiškai galima teigti, kad istorinis želdynas mišraus tipo.

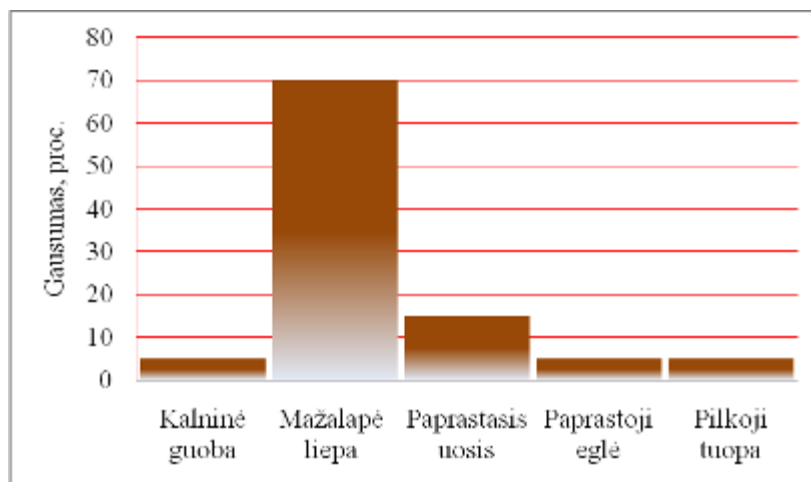
Parko želdiniai. Parko šiaurinė, rytinė ir pietinės pusės ribos neįžvelgiamos ir suaugusios su jaunu mišku. Istorinio želdyno augalų kolekcija neturtinga, mažiau nei 20 introdukuotų medžių ir krūmų. Kaip minėta senieji dvaro savininkai parką prižiūrėjo, tačiau sodindavo tik vietines augalų rūšis. Iš vakarinės ir šiaurinės pusės parkas prasideda 140 – 150 m. mažalapių

liepų eilė (35A pav.). Šiandien tai įspūdingi medžiai, kurių kamieno skersmuo didesnis nei 1 metras. Įdomus ir nepaaiškinamas medžių sodinimo elementas pastebėtas šiaurinėje parko dalyje.

35 pav. A – mažalapių liepų eilė; B – ant parko pylimo augančios mažalapės liepos

Ant aukšto apie vieną metro aukščio pylimo eilė auga mažalapės liepos (35B pav.). Ši medžių rūšis sudaro pagrindinį parko medyną. Parke matomi brandūs (90 – 140 m.) kalninės guobos ir paprastojo uosio medžiai (36 pav.). Visa teritorija padengta paprastojo erškėčio (*Rosa canina* L.), paprastojo lazdyno, juodauogio šėivamedžio traku.

36 pav. Dvaro sodyboje augančių medžių gausumas

Parko būklė. Parkas visiškai neprižiūrimas, vietomis neįžengiamas. Dėl pakitusio vietos vandens lygio keičiasi augalija. Istoriniai medžiai džiūna, o juodalksniai, baltalksniai ir paprastosios drebulės medžiai keičia juos ir užima vis didesnius parko plotus. Slėnis tarp dvaro ir parko tvarkingas, nušienautas.

3.6. Geručių-Glebavos dvaro sodybos želdiniai

Bendri duomenys apie dvarą ir dvaro sodybą. Labai senas ir buvęs stambiausias dvaro centras Žeimelio apylinkėse. Geručių (Glebavos)dvaro sodyba įsikūrusi apie 5 km į šiaurę nuo Žeimelio, prie dabartinės Latvijos sienos. Dvarą įkūrė 1585 – 1587 m. Trakų vaivada Jonas Hlebavičius (kilęs iš Vitebsko), kuris šias žemes gavo iš Vytauto reguliuodamas tuometines LDK sienas su Kuršu (A. Miškinis). Nuo 1613 m. dvarą valdė Upytės maršalka J. Sinickis. Tuo laiku Žygimanto Vazos leidimu čia periodiškai vykdavo prekymetis, o pats dvaras buvo laikomas dvarų centru. 1828 m. dvaras parduotas Petrauskų giminei. Jų valdymo metais buvo pastatytas, iki mūsų dienų išlikęs, dvaro pastatų kompleksas, įrengtas parkas. Paskutinis dvaro savininkas kunigaikštis Anatolijus Paulius Lyvenas XX amžiaus pradžioje savo valdą įkeitė Vilniaus žemės ūkio bankui. Per tarpukario Lietuvos Žemės reformą dvaras buvo išparceliuotas, o kaimas pavadintas Geručiais (Semaška, 2009). Šiuo metu dvaro teritorija priklauso Žeimelio žemės ūkio bendrovei. Buvusio dvaro statiniuose gyvena žmonės, kumetyne ir tarnų name įrengti butai privatizuoti.

Geručių (Glebavos) buvusi dvaro sodyba 1991 m. buvo įrašyta į Išaiškinamųjų paminklų sąrašą (kodas IP457/At), o 1995 – į Laikinosios apskaitos paminklų sąrašą (kodas LA413/1700). Dabar šis kompleksas yra įtrauktas į Kultūros vertybių registrą (kodas 350)Sodybos teritorijos plotas 18.9 ha. Reljefas švelniai kalvotas, su staigiu nuolydžiu Beržtalio upelio link. Šiaurės kryptimi matomi Geručių piliakalnis ir gynybinio pylimo likučiai saugomi valstybės (37 pav.).

37 pav. Geručių (Glebavos) dvaro sodybos teritorija. Teritorijos planas paimtas iš

http://www.heritage.lt/dvarai/sch/a_pakr_geruc_sch.jpg

Sodybos ansamblį jungia 12 pastatų iš molio ir akmens, tiltas per Beržtalio upelį, vidinio rūmų kiemo teritorijoje buvęs vandens telkinys ir parkas. Rūmai su arklidėmis ir kumetynu sudaro pusiau uždaros kompozicijos ansamblį, apie kurį grupuojasi kiti pastatai (38 pav.). Gamybiniai dvaro objektai – buvusi aliejaus gamykla ir bravoras stovi už Beržtalio upelio. Dauguma pastatų avarinės būklės. Dvaro rūmai apkeisti, sienos suskilinėjusios. Arklidės stogas įkritis, pastatas stipriai apgriautas.

38 pav. Geručių (Gleбаровos) dvaro parko ir su juo susijusių elementų išsidėstymo schema. Išlikę ir sunykę, bet istoriniais ar kitais faktais pagrįsti elementai pažymėti punktyrine linija, hipotetiniai – taškeliais. 1 – Geručių piliakalnis, 2 – kumetynas su tvartais, 3 – tvenkinio likučiai, 4 – tvoros stulpai šalia rūmų, 5 – senasis ūkinis kelias, 6 – dvaro rūmai, 7 – arklidės, 8 – ūkinis pastatas, 9 – oficina, 10 – įvažiavimo kelias į sodybą, 11 – Beržtalio upelis, 12 – hipotetinės parko ribos, 13 – alėja, 14 – tiltelis

Dabartinė vietos situacija. Į dvaro rūmus veda istorinis apie 180 metrų kelias, kurio vakarinėje pusėje matomi išlikę perimetrinio užsodinimo fragmentai (39A pav.). Parko pusėje, lygiagrečiai pastatams einanti paprastųjų ąžuolų eilė baigiasi ties buvusiu kumetynu. Rytinėje dvaro rūmų dalyje – vidiniame kiemyje, tarp arklidžių ir kumetyno, sunkiai įžiūrimas, bet

identifikuojamas, vandens telkinio liekanos. Šalia jų auga vienas šimtametis svyruoklinės formos baltasis gluosnis (*Salix alba* L). Galiama prielaida, kad rūmų vidinis kiemas, kurio plotas apie 12 arų, turėjo dekoratyvinę paskirtį, o išlikę tvoros (vartų) stulpai šiaurinėje rūmų pusėje galėjo skirti sodą nuo kelio ir parko (39B pav.). Tikėtina, kad ūkinius pastatus jungė istoriškai iš rytų pusės einantis vieškelis, todėl ūkinis su reprezentaciniu keliu susikirtimo neturėjo. Šalia arklidžių einantis senasis ūkinis kelias, šiuo metu nenaudojamas ir apaugęs krūmais.

39 pav. A – įvažiavimo kelias į dvaro sodybą ir ąžuolų alėjos fragmentai; B – tvoros stulpai šalia rūmų

Istorinio parko struktūra neišlikusi ir neatsekama. Pavieniai, kai kur grupėmis augantys brandaus amžiaus želdiniai užima apie 4 hektarų plotą. Visų čia augančių medžių amžius panašus. Parko teritorijoje aptinkama įvairaus pločio aikštelių, ypač viena didelė aikštelė prie buvusios piliavietės. Ar jos buvo parko elementai – apžvalgos aikštelės, ar tai medžių iškirtimo rezultatas, nustatyti nepavyko. Natūralus vietos reljefas, šlaitas Beržtalio upelio link ir nuo jo atsiverianti panorama, leidžia hipotetiškai teigti, jog laisvos erdvės galėjo būti parko plano dalis.

Istoriniai duomenys apie parką. Tikslī data ir projekto autorius nežinomas. Įspūdingų senų medžių amžius atitinka dvaro pastatų statybos laiką t. y 1855 m.(Lietuvos architektūros istorija, 1994.). Tai leidžia daryti išvadą, kad parkas buvo kuriamas kartu šalia naujai statomų dvaro statinių.. Maždaug vienodas augančių medžių amžius, apie 140 – 160 m., byloja, kad vėliau parko želdynas atnaujinamas nebuvo, todėl iš esmės parko tipas keistis neturėjo.

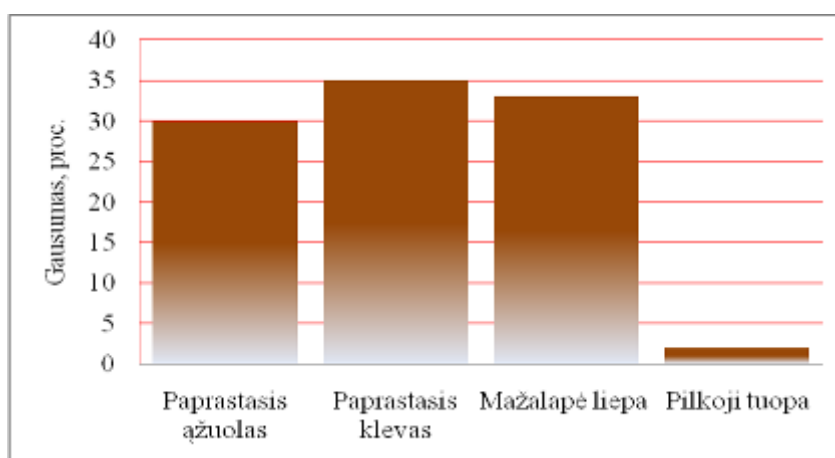
Parko tipas. Nežiūrint į tai, jog dalis parko kelis dešimtmečius neprižiūrima, apaugusi krūmais ir medeliais ,kai kurie išlikę parko elementai ir augalų gausa leidžia atsekti buvusį parko tipą. Iš likusių alėjų likučių galima spręsti, jog per visą parko teritoriją ėjusios taisyklingos tiesios lapuočių medžių eilės ir juostos. Pvz., paprastųjų ąžuolų ir klevų alėjos fragmentas tiesus vedantis prie simetriškai jos ašiai stovinčio pastato (40A pav.). Tokia medžių sodinimo

konstrukcija ir nedidelis augančių augalų asortimentas yra būdingas tik geometrinio tipo parkams (40B pav.).

40 pav. A – Mišri paprastųjų ąžuolų ir klevų alėja; B – alėjos fragmentas

Parko želdiniai. Augalų kolekcija neturtinga: vos šešios vietinės ir trys introdukuotos augalų rūšys (41 pav.). Kaip anksčiau minėta visų parke augančių medžių amžius panašus, apie 140 – 160 m.

41 pav. Dvaro sodyboje augančių medžių gausumas

Savaiminukų medžių, jų nėra daug, amžius nuo 5 iki 50 m. Įvažiavimo į dvarą kelio vakarinė pusė apsodinta paprastaisiais ąžuolais. Parke išlikę mažalapių liepų, paprastųjų ąžuolų ir mišrių paprastųjų ąžuolų ir klevų alėjų fragmentai (42A pav.). Kompozicinės augalų grupės neišsiskiria, želdinių masė nėra. Dominuoja pavieniai lapuočiai medžiai (42B pav.). Be minėtų medžių parke veši keletas, įspūdingų dydžių, pilkųjų tuopų. Parko teritorija, ypač pietinė pusė, apaugusi juodauogio šeivamedžio ir europinio ožekšnio krūmais. Keliose parko vietose aptinkamas introdukuotas augalas – geltonasis žirnmedis (*Caragana arborescens* L.).

42 pav. – A mažalapių liepų alėjos fragmentas; B – šiaurinė parko želdynų dalis

Manytina, jog šie augalai galėjo likti iš senojo parko želdinių, nes puikiai dauginasi šakninėmis atlankomis. Prie pietinės rūmų sienos, auga 5 darželinio jazmino krūmai (*Philadelphus coronarius* L.) (43A pav.).

43 pav. A – Darželinis jazminas; B – pietinė parko dalis nuo Beržtalio upelio

Parko būklė. Maždaug 1,5 hektaro želdyno šiaurinėje dalyje, aptvarkyta. Iškirsti juodauogio šeivamedžio ir paprastojo šalteksnio (*Frangula alnus* Mill.) krūmai. Nupjauta žolė. Pietinė, didesnė parko dalis, visiškai neprižiūrima (43B pav.). Apaugusi krūmais ir medžiais, neįžengiama ir niokojama begalinės gausybės varnų. Parko būklė atitinka IV kategoriją.

4. APIBENDRINIMAS

4.1. Dvaro savasties atskleidimas per dvaro struktūros ypatumus

Dvaro sodybą kaip paveldo objektą sudaro sudėtingas kompleksas, susidedantis iš statinių, kelių, vietovės ir želdinio. Visos šios dedamosios kiekvienu išnagrinėtu atveju yra skirtingos, todėl kiekviena dvaro sodyba dėl savo istorinės, kultūrinės ir gamtinės vertės yra unikali ir vertinga kraštovaizdžio dalis. Skirtingi amžiaus tarpsniai, vietos sąlygos, dvarininkų skoniai ir poreikiai lėmė plačią sodybų reljefo, vietos sąlygų, meninės ir architektūrinės raiškos įvairovę.

Pamūšio II ir Impolių dvarvietės įsikūrė prie upės Mūšos kranto, Geručių–Gleбаровos prie sraunios Beržtalio upės, Pavezgių šalia Vėzgės upelio. Dovydiškių ir Aukštadvario sodybos norėdamos apsirūpinti vandeniu turėjo pasinaudoti požeminiais vandenimis – trykstančiais iš po žemių vietos vandens šaltiniais. Todėl reikėjo parodyti didelį sumanumą, rasti inžinierinius sprendimus norint išsaugoti nedidelius vandens resursus reikalingus ūkyje ir buityje. Aukštadvario atveju buvo įrengta tvenkinių sistema, kuri turėjo ne tik ūkinę (šalia žirgynas), bet ir reprezentacinę reikšmę. Dovydiškyje iš nedidelės šaltinio užtvankos vanduo natūraliai tekėjo kanalu (ilgis apie 260 metrų) į nedidelį parko pakraštyje esantį tvenkinį. Ūkinėje dalyje kastinė vandens vaga tiesi, parke kanalas imituoja natūralią upelio vagą. Įdomu, kad abiejų dvarų techniniai projektai veikia iki šiol.

Istoriškai susiklostė, kad dabartinio Pakruojo rajone esančius dvarus valdė lietuvių arba vokiečių kilmės bajorija. Dvi iš šešių aprašytų dvaro sodybų valdė iš Kuršo kilę dvarininkai. Manytina, kad skirtingos kultūros įtakojo, kad vokiečių valdytų Dovydiškių (Radenai) ir Aukštadvario (Tornau) dvarų išplanavimo sprendimai įdomesni. Sodybų parkai, nors ir nedideli, kompoziciškai įvairesni ir žavi aiškiai išreikštu sumanymu, o želdynai atskirti nuo pastatų. Šiems dvarams planine teritorijos struktūra ir kompleksiskai darniu užbaigtumu gali prilygti Geručių–Gleбаровos dvaras suklestėjęs dvarininkų Petrauskų dinastijos laikotarpiu. Vienoje kelio pusėje įveistas geometrinio tipo parkas, kitoje – per visą istorinio želdyno plotą eilėmis sukomponuoti pastatai.

Lietuvių bajorų valdomos sodybos liaudiškai paprastos, išplanuotos elementariai. Parko ir pastatų planinė struktūrą išdėstyta prisitaikant prie natūralaus gamtinio reljefo. Sodybas sudarė laisvai išdėstyti pastatai. Dvarų parkai nedideli, neturi erdvinės struktūros ir neatskirti nuo ūkinės dalies. Pavezgių nedidelį parkelį sudaro senojo sodo vaismedžiai ir padrikai išsimėtę želdiniai, o Impolių parko teritorijoje stovi ledainė – pastatas skirtas laikyti maisto produktams. Anot

Laimučio Januškevičiaus tokius sodybos želdinius, nedidelio ploto (iki 2 ha) ir neturinčius aiškių stilistinių-meninių bruožų, reikia išskirti į atskirą parko-sodybos kategoriją (Kamičaitytė-Virbašienė, Januškevičius 2010). Lietuvoje šiai kategorijai priskiriama apie 6 % dvarų (1).

Pamūšio II išlikę keli pavieniai statiniai išsimėtę po pakankamai didelę sodybos teritoriją. Dėl sovietiniais metais čia vykdomos agrarinės veiklos, dvaro išplanavimo struktūra negrįžtamai suardyta. Tačiau nė kiek mažiau įdomesnis atrodo buvusios dvaro sodybos parkas. Jame esančių susikertančių alėjų sistema, kanalo žymės leidžia teigti, kad tai galėjęs būti parkas-žvėrinčius – vieta, kurioje laikomi laukiniai žvėrys įvairiems tikslams (zoologijos sodo atitikmuo arba žvėrys buvo skirti medžioklei). Tokį žvėrinčių yra turėję Radvilos Taujėnų dvare (Ukmergės r.). Didikai parke laikė stirnas, danielius ir įvairius paukščius (Taujėnų dvaras, 2011) Gavus papildomų įrodymų patvirtinančių šią versiją, Pamūšio II parkas savo stiliumi būtų unikalus ir ko gero vienintelis išlikęs Lietuvoje.

Aukštadvario ir Dovydiškio dvarvietės įkurtos vaizdinguose kraštovaizdžiuose. Abejose sodybose rūmai statyti aukščiausioje vietoje ir buvo svarbiausi sodybų kompoziciniai centrai. Dovydiškyje matomi ryškūs geometrinio išplanavimo elementai: tiesus ir kompoziciškai orientuotas pagrindinis kelias su tiesia alėja, taisyklingos terasos, ir numanomas apvalus parteris. Tačiau istorinis želdynas suprojektuotas ir įveistas banguotoje natūralioje kalvos papėdėje. Želdinių amžius ir planinė struktūra byloja, kad angliškojo-peizažinio stiliaus įkurtas apie 1840 – 1860 m. ir gali būti vienas iš senesnių tokio tipo istorinių želdynų Lietuvoje. Tačiau, šiam teiginiui pagrįsti, reikalingi išsamesni istoriniai ir archyviniai tyrinėjimai. Nepavyko rasti peizažinio parko, kuris, argumentuojant išsamiais moksliniais tyrimais, būtų įvardintas seniausiu šalyje. Pirmoji problema yra tai, kad atskiri autoriai pateikia skirtingas nuomones, dėl to paties parko priklausomybės vienam ar kitam stiliui. Pavyzdžiui, Pakruojo dvaro parko atvejis. Parkotyrininkas K. Labanauskas (2006) teigia, kad prie Pakruojo dvaro 1850 – 1860 m. įveistas peizažinis parkas. A. Tauras (1989) knygoje „Mūsų parkai“ priskiria šį parką prie mišraus tipo želdynų. Dažnas atvejis, kai dvaro rūmų statyba sutapatinama su parko įveisimu. Taip atsitiko su Burbiškio dvaro sodyba (Radviliškio rajone) įkurta apie 1850 m. Dvaro rūmai statyti nurodytu laiku, tačiau pats parkas kurtas vėliau, geometrinio stiliaus, po to rekonstruotas ir šiuo metu yra mišraus tipo (Januškevičius, 2004). Žymiausi Lietuvos parkotyros specialistai A. Tauras ir L. Januškevičius teigia, kad peizažiniai parkai Lietuvos dvaruose pradėti kurti XIX a. pradžioje. L. Januškevičius (2004) monografijoje „Lietuvos parkai“ nurodo, kad pirmieji tokio stiliaus želdynai buvo įkurti šalia dvarų Kėdainiuose (įkurtas XIX a. antroji pusė), Šaukėnuose (XIX a. pirmoji pusė). Kiek vėliau – šalia Abromiškių (XIX a. pirmoji pusė), Apytalaukio (XIX a. antroji pusė), Pienionių (XIX a. vidurys), Pagryžuvio (XIX a. vidurys), Rietavo (XIX a. vidurys),

Dotnuvos(XIX a. vidury), Veliuonos(XIX a. pirmoji pusė) ir daugelio kitų dvarų. Skliausteliuose nurodomas apytikslis parko įkūrimo laikas paimtas iš internetinės svetainės „Mūsų paveldas“.

Turimų faktų lyginamoji analizė leidžia daryti prielaidą, kad Dovydiškių dvaro istorinis želdynas yra vienas iš senesnių peizažinio tipo parkų Lietuvoje, o gerai išsilaikiusios terasos(ūkinėje dalyje), itališko sodo stiliaus elementas, savo dydžiu ir kokybe gali konkuruoti su kituose Lietuvos dvaruose (Plinkšių, Mažeikių r., Raudondvario, Jurbarko r. ir kt.) išlikusiomis dirbtinėmis terasomis.

Aukštadvaryje, priešais rūmus, esantis šlaitas suformuotas į kelių eilių horizontalų paviršių ir galėjo turėti dekoratyvinę paskirtį. Ne kartą pertvarkytas, šiuo metu mišraus tipo parkas įveistas atokiau nuo sodybos. Labai įdomus savo memorialine kalva – šeimynine kapavieta. Ši tradicija Lietuvos dvaruose prigijo klasicizmo laikais (Lietuvos architektūros istorija, 1994), kai mirusieji bajorai išreiškiant velionio valią ar ypatingą pagarbą buvo laidojami parko koplyčiose arba rūsiuose. Aukštadvario kriptos niekur neminimos, informacijos nerasta. Gaila, tačiau kalno šlaite iš akmenų pastatytos keturios kapavietės sunaikintos, matomos tik kriptų žymės.

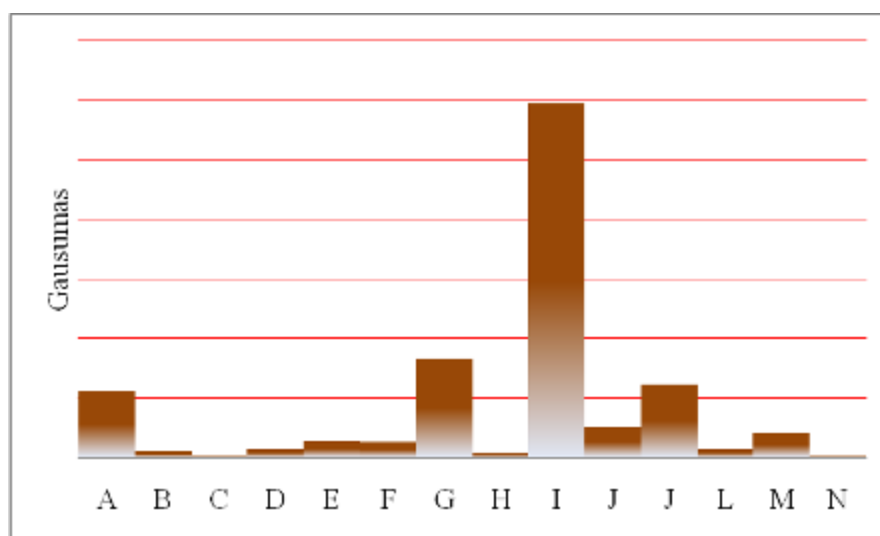
Sakralinių statinių randama ir kitose išnagrinėtose Pakruojo rajono dvarvietėse. Natūralaus lauko akmenų mūro koplyčia nuošalioje vietoje, ant kalvelės, pastatyta Dovydiškių parke. Pavežių dvare, atokioje vietoje, netoli pagrindinio privažiavimo kelio prie rūmų puikuoja 3 metrų nesudėtingos formos, apvali su kolonėlėmis,. Jas statydavo memorialiniais tikslais – mirusio asmens ar istorinio įvykio atminimui įamžinti. Lietuvos dvaruose koplytėlės statydavo raiškesnio stiliaus. Pvz., Vėžaičių buvusioje dvaro sodyboje stovi koplytėlė su kampiniais bokšteliais ir dantytu parapetu. Pavežių dvaro sode aptinkame dar vieną mažosios architektūros formą – liaudiškai paprastą baltos spalvos skulptūrą vaizduojančią angelą.

Pakruojo dvarų kūrėjai nenustatyti, tačiau tai nemenkina analizuojamų dvarviečių daugiasluoksnės istorinės architektūrinės vertės. Žinoma, kad Lietuvos bajorija orientavosi į vakarų kultūrą. Šalies dvarų architektūrą ypatingai veikė Lenkijoje ir Vokietijoje išleisti leidiniai, albumai (Lietuvos architektūros istorija, 1994). Dvarininkai pas save kviesdavosi kitų šalių architektus. Neretai dvaro sodybas projektuodavo kartais net patys savininkai, padedant vietos meistrams.

4.2. Želdinių istorinės ir kultūrinės vertės identifikavimas

Pažymėtina, kad visos aprašytos dvarvietės, statiniai ir juose vešintys istoriniai želdiniai sukurti plynoje vietoje. Į jų teritoriją neįėjo dalis gyvenvietės ar kelio, miškas ar pamiškės medynas. Kiekviena sodyba savo želdinių išplanavimo struktūra labai skiriasi viena nuo kitos ir yra autentiškas sodybos elementas turintis savo filosofiją ir formą.

Ekspedicijoje surinktų duomenų analizė parodo, kad dvarų sodybose dominavo dedešvinių (*Malvaceae*) šeimos medžiai – mažalapės liepos (pav. 44).

44 pav. Šešių Pakruojio rajono dvarų sodybų dominuojantys želdiniai. A – paprastasis ąžuolas; B – karpotasis beržas; C – paprastoji drebulė; D – trapusis gluosnis; E – kalninė guoba; F – paprastasis kaštonas; G – paprastasis klevas; H – grakščioji liepa; I – mažalapė liepa; J – pilkoji tuopa; J – paprastasis uosis; L – sibirinis maumedis; M – paprastoji eglė; N – paprastoji pušis

Dažniausiai jos buvo sodinamos, kaip parko ir sodybos kompozicinis elementas. Dovydiškio ir Aukštadvario dvare tai buvo reprezentacinio kelio alėjos vedančios į rūmus, Pamūšio II ir Geručių – Glebavos parkuose mažalapių liepų alėjų sistemos. Impolių ir Pavezgių sodybose šie medžiai žymėjo parko teritorijos ribas. Konkrečių duomenų, kodėl ši medžių rūšis buvo sodinama gausiausiai, ne tik šių dvarų atveju, bet ir kituose Lietuvos istoriniuose parkuose, konkrečių įrodymų nerasta, tačiau prielaidų, hipotetinių teiginių pateikti galima. Pirmiausia liepos galėjo būti mėgstamos dėl taisyklingos formos ir lajos. Medžiai lengvai perkelia persodinimą, gerai auga sausesnėse ir vidutinio drėgnumo, derlingose ar skurdesnėse dirvose. Atsparios šalčiams, nebijo karščių ir sausrų, gerai atželia po nugenėjimo (Vermeulen, 2003). Antra, paplitimui įtakos galėjo turėti augalo mitologinė prasmė. Lietuvių tautosakoje liepa

saugojo nuo piktųjų dvasių, simbolizavo švelnumą, moteriškumą, jaunystę ir skaistumą. Krikščionys liepas sieja su Dievo motina, ant jų kabindavo Marijos paveikslus, sodindavo šiuos medžius šalia sakralinių objektų (Aleknaitė, 2003). Čia galima prisiminti Pavezgių dvare tarp mažalapių liepų Marijos koplytėlę ir Dovydiškio parke stovinčią koplyčią, kurią supa grakščiųjų liepų masyvas.

Antras pagal populiarumą aptinkamas, nagrinėjamų dvarų sodybų želdinių augalas, klevinių (*Aceraceae*) šeimos atstovas – paprastasis klevas. Šių medžių alėjos likučiai išsibarstę po visą Geručių–Glebavos parko teritoriją. Dovydiškio dvare paprastieji klevai kartu su paprastaisiais uosiais auga kaip atskiras želdynas III terasoje, Pamūšio II, Pavezgių ir Impolių sodybose augalai stebimi visoje parko teritoriją. Paprastasis klevas Lietuvoje auganti savaiminė rūšis. Medis tvirtas, pasiekiantis 20–25 m. aukščio, galingos plačios iki 20 ir daugiau metrų lajos. Laja nuo žemės pakilusi, tanki ir turi ovalo formą (Vermeulen, 2003). Gera auga drėgno priemolio bei priemolio dirvožemiuose, mėgsta saulėtas vietas, bet pakantus unksmei. Klevinių šeimos medžiai manytina buvo sodinami dėl savitos kuplios, originaliai šakotos klevų lajos, o medžio silueto forma labai tinka eilėms ir alėjoms sudaryti (Navasaitis, 2008 a). Ne mažiau svarbesni veiksniai nulėmę šio augalo dažną sodinimą želdynuose galėjo būti santykinai greitas medžio augimas ir sezoninis augalo spalvų žaismas, suteikiantis želdynui naują kompozicijos ir erdvės pojūtį. Paprastasis klevas, fenologų pripažintas, kaip augalas vienas iš pirmųjų pasitinkantis rudenį (Kulienė, Tomkus, 1991). Šiuo metų laiku medžiai pasipuošia neįprastai ryškiais įvairiausių atspalvių deriniais, nuo geltonos iki skaisčiai raudonos spalvos lapais. Klevinių šeimos medžių savybė keisti lapų spalvą skirtingais metų laikais daro juos vienais iš dekoratyviausių vietinių sumedėjusių lapuočių. Pavasarį dėmesį traukia jauni švelniai gelsvai žalios spalvos lapai, vidurvasarį tampa ryškiai žali, o rudenį – pagelsta arba parausta.

Minėtų dvarų sodybų želdynuose gausa išsiskiria savaime Lietuvoje augantys alyvmedinių (*Oleraceae*) šeimos augalų genties atstovai – paprastieji uosiai. Medis iki 25 – 35 m. aukščio (augdamas tinkamose sąlygose gali pasiekti 40 m.) ir iki 1,5 m. kamieno skersmens. Laja atvira, ovalios arba rutulio formos, taisyklinga. Uosiai laikomi vienais iš reikliausių dirvožemiui medžių rūšių (Mindaugas, 2008 a). Gera auga humusiniuose ir drėgnuose priemoliuose. Auga greitai, ypač pirmaisiais metais. Nuo neatmenamų laikų spartus medžio augimas žmonėms kėlė ir baimę ir susižavėjimą. Lietuvių mitologijoje uosis buvo laikomas gyvybės ir teisingumo medžiu, apdainuotas dainose, minimas lietuvių liaudies pasakose. Eglė – žalčių karalienė pavertė savo antrąjį sūnų uosiu. Senovėje buvo paplitęs tikėjimas, kad gyvatės ir vilkai bijo uosio, todėl žmonės sodindavo šiuos medžius prie sodybų (Ignas Končius, 1996). Šalia Dovydiškio ir Pamūšio II rūmų pasodinti po vieną paprastojo uosio svyruoklinės formos

medį tikriausiai neturėjo mitologinės prasmės – apsaugos, greičiau dekoratyvinę paskirtį, tačiau kas dabar žino atsakymą. Paprastasis uosis iš kitų medžių išsiskiria biologiniu ciklu. Augalas ilgai nepasiduoda šalnoms, tačiau lapai nukrenta vieni pirmųjų, dar žali, nenugeltę. Pavasarį sulapoja paskutinis, vėliau už kitus medžius, tik gegužės mėnesį. Uosiai dvarų želdiniuose buvo sodinami įvairiai. Pavezgių sodyboje veši perimetrinėse eilėse, Dovydiškio parke auga laisvai ir kaip atskiras želdynas kartu paprastaisiais klevais, o Aukštadvario ir Pamūšio II medžiai išsidėstę padrikai visoje parko teritorijoje. Impolių parke paprastieji uosiai išsiskiria iš medžių ardo įspūdingu dydžiu ir užima dominuojantį vaidmenį želdynų struktūroje. Manytina, kad paprastojo uosio panaudojimą želdynams formuoti apibūdina šie ypatumai: vietinis augalas, greitas augimas, mitologinis-istorinis, augalo dydis formuojant stambias erdves (vienas iš aukščiausių Lietuvos medžių), lajos forma, tankumas ir lapų spalva, kamienas nusivalęs nuo šakų, gili ir stipri šakų sandara.

Kiek rečiau sodybų želdiniuose sutinkamas paprastasis ąžuolas bukinių (*Fagaceae*) šeimos atstovas. Lietuvai būdinga vietinių miško medžių rūšis. ąžuolai auga lėtai, ypač pirmuosius 5-10 m. ir tik po 30-40 m. šiek tiek greičiau. Į aukštį medis auga 150-200 metų, o į storį – visą amžių (Navasaitis, 2008 a). Augalo forma – dydis ir laja labai priklauso nuo dirvožemio ir vietos sąlygų. Pavieniui augančio medžio laja yra gražiai apvalios formos, stiebas trumpas, šakos drūtos. Augančio kartu su kitais medžiais, ąžuolo kamienas ilgesnis, daugiau šakojasi, laja ovalo formos. Subrendęs medis pasiekia apie 25-35 m (išskirtiniais atvejais iki 50 m) aukštį, o kamieno skersmuo du ir daugiau metrų. Auga įvairiuose dirvožemiuose, tačiau tinkamiausi neužmirkę priemolio dirvožemiai. ąžuolo šaknų sistema plati ir gili (Navasaitis, 2008 a). Tai vienas iš įspūdingiausių Lietuvoje augančių medžių ir nuo pagonybės laikų garbinamas, kaip jėgos ir tvirtybės simbolis. ąžuolo motyvas naudotas pasakose, dainose, mituose ir netgi buvo kulto objektas. Į Geručių – Glebavos sodybąėjusi paprastųjų ąžuolų eilė apsodintas kelias galėjo simbolizuoti dvaro turtingumą ir stiprybę, o geometriniame parke simetriškai pastatams įveistos paprastųjų ąžuolų ir mišrių paprastųjų ąžuolų ir klevų alėjos turėjo ryškiai dominuoti aplinkoje ir išsiskirti iš parko želdinių. Dovydiškio parke įspūdingai šiandien atrodo ąžuolai augantys visoje parko teritorijoje ir abipus dirbtinio upelio krantų. Impolių sodybos parko teritorijoje seniausiai augantys medžiai paprastieji ąžuolai, kurių kamieno skersmuo apie 1 m. Keli šimtamečiai paprastieji ąžuolai auga Pavezgių istoriniame želdyne, o Pamūšio II parke sutinkamas galingas paprastasis ąžuolas – kamieno skersmuo apie 130 cm., o aukštis apie 27 metrus. Aukštadvaryje šios rūšies medžių nerasta. Tikėtina, kad jie čia galėjo augti, tačiau dėl pakilusio gruntinio vandens lygio sunyko, nes pelkėta vieta visiškai netinkama ąžuolams. Apibendrinus faktus galima konstatuoti, kad paprastieji ąžuolai erdvinėse želdynų

kompozicijose buvo naudojami dėl estetinio vaizdo, tradicijų, kuplios lajos, augalo aukščio ir stambaus kamieno.

Gerokai rečiau minėtų dvarų želdiniuose aptinkamas guobinių (*Ulmaceae*) šeimos augalas – kalninė guoba. Pakankamai dažnai sodintas augalas Lietuvos dvarų želdiniuose, (Tauras, 1989) čia sutinkamas tik trejose sodybose. Tikėtina, kad ši augalų rūšis galėjo išnykti, dėl 1965-1967 m. siautusių vinkšnų ir guobų maro, kai daugelis šių medžių sunyko arba buvo sunaikinta. Šiuo metu Pamūšio II, Dovydiškio Aukštadvario parkų teritorijose auga aukšti ir brandūs medžiai išsiskiriantys iš viso medyno savo forma, tekstūra ir dydžiu (22-25 m. aukščio). Kalninės guobos laja išsiskiria iš bendro medžių ardo. Medžio lapai tamsiai žalios spalvos, šiurkščiai dantyti, o rudenį nusidažo geltonai. Suaugusių medžių žievė tamsiai ruda, šakos tamsiai rusvos, laja taisyklingos formos (Navasaitis, 2008 a). Medis puikiai atlaiko lietuviškas žiemas, gerai auga derlingoje, purioje žemėje, nebijo pavėsių, bet nepakenčia sausrų. Šios medžių rūšies panaudojimą dvarų parkų želdynuose galėjo lemti šios augalo savybės: savaiminis augalas, greitas augimas, aukštis ir kontrastinės spalvos.

Likusios vietinės medžių rūšys želdynuose naudojamos negausiai, dažnai tik po kelis medžius. Paprastosios eglės, pušinių (*Pinaceae*) šeimos medžių panaudojimas sodybų erdvėse ganėtinai įvairus: pasodinti šalia Pavezgių rūmų dominuoja erdvėje, Impolių dvarvietėje medžių eilė skiria dvaro ūkinę dalį nuo reprezentacinės. Aukštadvario dvarvietėje paprastosios eglės kartu su mažalapėmis liepomis, paprastaisiais uosiais ir pilkosiomis tuopomis įrėmina vakarinį sodybos pakraštį. Karpotieji beržai, Impolių ir Pavezgių parkuose, beržinių (*Betulaceae*) šeimos augalai, sudaro apie 3 proc. viso medyno. Kituose sodybose šios rūšies medžių išliko, ar buvo pasodinta, vos keletas. Pamūšio II parke auga vienas, tačiau galingas 120 m. amžiaus karpotasis beržas. Gluosninių (*Salicaceae*) šeimos medžiai stebimi šalia vandens telkinių. Čia auga vietiniai, gana įdomių formų, sumedėję augalai – trapieji gluosniai.

Iš introdukuotų augalų būtina paminėti Pavezgių dvaro alėjoje augančias pilkąsias tuopas, gluosninių šeimos atstoves. Augalas atkeliavęs iš vakarų Europos – Dunojaus slėnio, kaip gamtos hibridas tarp baltosios tuopos ir drebulės. Buvo mėgiamas dėl spartaus augimo. Lapuotis medis, išaugantis iki 35–45 m. aukščio, dirvai labai nereiklus (Mojedrzewa, 2011). Šiuo metu Pavezgių sodybos pilkųjų tuopų alėja yra unikali medžių dydžiu ir kamieno matmenimis. Kai kurių tuopų aukštis apie 30 m., o kamienų skersmuo 120 ir daugiau centimetrų (45A pav.).

45 pav. A – Pavežgių pilkoji tuopa; B – Pavežgių parke sibirinis maumedis

Dar viena, keliuose sodybose, aptinkama svetimžemė augalų rūšis atkeliavusi iš Balkanų, kaštoninių (*Sapindaceae*) šeimos lapuotis – paprastasis kaštonas. Medis, buvo pakankamai populiarus visuose šalies dvaruose, pasižymi tankia grakščia rutuliška laja, pavasarį žvakidės formos rausvu žiedynu, įspūdingai atrodo sodinamas pavieniui (A. Navasaitis, M. Navasaitis, 1979). Pavežgių dvare paprastieji kaštonai veši medžių eilėse, o Dovydiškio parke.

Į Europą iš JAV atkeliavęs pupinių (*Fabaceae*) šeimos medis baltažiedė robinija Pavežgių dvare įveista šalia angelo skulptūros. Kadaise pakankamai populiarus dvarų sodybose (Lentvario, Trakų r., Vainių, Jonavos r., Daubiškių, Mažeikių r.) šiandien yra nepageidaujamas, išskyrus urbanizuotų teritorijų želdynuose ir želdiniuose, ir LR aplinkos ministro 2009 m. įsakymu Nr. D1 – 663 patvirtintas, kaip invazinis augalas.

Labai įdomus faktas pastebėtas aprašant dvarų sodybų augalus. Keturiuose parkuose auga pušinių (*Pinaceae*) šeimos medžiai – maumedžiai. Dovydiškio parke vienas europinis, Impolių susodinti į eilę keturi sibiriniai, Pamūšio II ir Pavežgių po vieną sibirinį maumedį (45B pav.). Visi medžiai pasodinti parkų pakraščiuose, todėl buvo padaryta prielaida, kad šie medžiai galėjo būti pasodinti kažkam atminti. Garbių svečių atvykimui, atmintinoms šventėms ar vaikų gimimo progoms, tačiau hipotezei patvirtinti faktų nerasta.

Kitą parkų ir dvarų sodybos želdinių augalų kategoriją sudaro krūmai. Ypatingai kebli ir klaidinanti yra vietinių augalų grupė, kurios autentiškumą ir priklausomybę istoriniams želdiniams sunku nustatyti. Beveik visi parkai apžėlę erškėtinių šeimai (*Rosaceae*) priklausančia paprastąja ieva, ūksmininių (*Adoxaceae*) – juodauogiu šėivamedžiu ir smaugikinių (*Celastraceae*) šeimos atstovu europinio ožekšnio krūmais. Šiandien sunku įvertinti ar šie augalai buvo įveisti sąmoningai ir yra senųjų želdinių palikimas, ar tai natūralios gamtinės sukcesijos procesas, kai parkai nėra tinkamai prižiūrimi ir šienaujami. Todėl galime tik hipotetiškai teigti, kad šios vietinės rūšys buvo sodinamos dėl savo dekoratyvumo. Europinis

ožekšnis žydi nuo gegužės iki birželio smulkiais gelsvai žalsvais žiedais, o rudenį subrandina vaisius – rausvai rožines keturbriaunes dėžutes. Krūmo lapai apie rugsėjo mėn. įgauna tamsiai raudoną spalvą. Juodauogio šeimamedžio žiedai susitelkę plačiomis skėtiškomis kekėmis labai kvapūs, žydi birželio – liepos mėnesiais, o vaisius – uogos pavidalo juodas kaulavaisis ant krūmo išsilaiko iki pat šalnų. Paprastoji ieva – aukštas krūmas, žiedai balti ir labai kvapūs (Navasaitis, 2008 b). Galima prielaida, kad Dovydiškio parke beveik visoje šiaurės rytinėje dalyje augantys erškėtinių (*Rosaceae*) šeimos atstovai raukšlėtalapiai erškėčiai buvo pasodinti specialiai ir galėjo atlikti kelias funkcijas. Dekoratyvūs dygliuoti augalai užaugantys apie 2 metrus galėjo būti naudojami, kaip apsauginė priemonė nuo laukinių žvėrių ir pritraukti įvairius paukščius, pvz., erškėčiuose peri lakštingalos.

Atvežtinių krūmų gausa nepasižymi nei vienas parkas. Dovydiškio parke sausmedinių (*Caprifoliaceae*) šeimai atstovauja dvi atvežtinės augalų rūšys. Baltauogės meškytės plantacijos plyti šalia upelio kranto. Krūmas užaugantis iki 1,5 m aukščio. Žiedai rausvai balti, žydi nuo birželio iki rugsėjo. Rudenį sunokina skaisčiai baltos spalvos uogas ilgai išsilaikančias ant krūmo. Antras augalas, centrinėje parko dalyje aptinkamas totorinis sausmedis greičiausiai atvežtas iš Pietų Europos. Krūmas dekoratyvus, žievė šviesiai pilka, forma – plačiai rutuliška. Žydi gegužės – birželio mėn. (Navasaitis, 2008 b).

Darželinis jazminas 1–3 metrų aukščio krūmynas, hortenzijinių (*Hydrangeaceae*) šeimos augalas, tikėtina buvo mėgstamas dvaruose dėl žiedų skleidžiamo malonaus aromato. Gal todėl augalai pasodinti šalia gyvenamųjų pastatų. Vienas senas amžiumi darželinio jazmino krūmas aptinkamas prieš Impolių dvaro rūmus, o Geručių – Glebavos dvaro sodyboje prie pietinės rūmų sienos, po langais auga penki krūmai.

Apžvelgiant istorinius želdinius aptinkame pupinių šeimos (*Fabaceae*) krūmą. Gausiai, net trejuose Aukštadvario, Geručių – Gebavos ir Impolių parkuose paplitęs geltonasis žirnmedis galėjo atkelti iš Rusijos dvarų. Augalo arealas Sibiro stepės. Rusijos caro Petro I įsakymu geltonuoju žirnmedžiu buvo apsodinti pasivaikščiojimo takeliai Vasaros sode (Ecosystema, 2011). Labai dekoratyvus krūmas, ypač žydėjimo metu.

Gausiausiai aptinkamų augalų sąrašą baigsime istoriniu augalu, kuris išplito iš Lietuvos senųjų parkų ir šiandien aptinkamas visoje šalies teritorijoje. Paprastosios alyvos alyvmedinių (*Oleaceae*) šeimos krūmai dvarų sodybose pradėti auginti nuo XVII a. pradžios (Navasaitis, 2008 b). Vasaržalis, labai nereiklus krūmas, užauga iki 5 m aukščio. Žiedai melsvai alyviniai, stipriai kvepiantys, lapai žali, žvilgantys. Pavezgių sodyboje šalia rūmų auga alyvos krūmas įdomus savo forma. Dėl stambių pumpurų ir didelių lapų krūmas labai panašus į stambialapę alyvą, tačiau tikslesnė identifikacija nepavyko.

Nepaisant meninės – kompozicinės istorinių želdynų įvairovės, tyrimo metu buvo nustatyta, kad Pakruojo rajono dvaro sodybų apželdinime pagrinde naudoti tik keturi vietinės floros sumedėjusių augalų atstovai. Kitų rūšių vietinių ar atvežtinių augalų procentas bendrame dvarų sodybos želdyne yra nedidelis. Šiuo atžvilgiu, minėtų sodybų parkai, neišsiskiria iš kitų šalies dvarų. Maždaug pusė šalies buvusių dvarų sodybų parkų gamtinė įvairovė neturtinga ir tik keliolika Lietuvos dvarų gali puikuotis gausiu dendrofloros asortimentu: dideliu taksonų skaičiumi ir introdukuotų augalų kolekcijomis.

4.3. Parkų, kaip dvarų sodybų elementų, išsaugojimo perspektyvos ir kryptys

Didingą praeitį mininčios dvarų sodybos šiandien nykstanti kultūros paveldo dalis. Šiandieninė visuomenė abejingai stebi, kaip didžioji dalis dvarų nyksta, tapo žmonių gyvybei grėsmę keliančiais objektais su išgriuvusiais stogais ir išdaužytais langais. Didžioji dalis dvarų dėl objektyvių ir subjektyvių sąlygų yra blogai prižiūrimi. Nepriklausomai nuo šeimininko statuso – valstybės nuosavybė, juridinis ar privatus asmuo.

Senieji amžiumi dvarai atliko dalį valstybės funkcijų ir tiesiogiai įtakojo Lietuvos, kaip valstybės kūrimąsi, todėl sudaro neabejotinai reikšmingą istorinį paveldą, kurį privalome išsaugoti ateities kartoms. Tačiau sunki šiandieninė šalies ekonominė situacija, neleidžia valstybės lėšomis sutvarkyti jai priklausančius paveldo objektus. Stengiamasi išsaugoti vertingiausias dvaro sodybas. Kitų formų savininkai – privatūs ir juridiniai asmenys įsigiję dvarvietes dažnai pervertina finansinius išteklius, Reikia gebėti išlaikyti komplekso autentiškumą, surasti veiksnius (turizmas, kaimo sodyba ir pan.), kas leistų išlaikyti dvarą. Lėšų trūkumas savininkus riboja teikti paraiškas ES finansavimui, nes reikia paruošti brangiai kainuojančius dvaro sodybos techninius ir investicinius projektus, o gauti kompensaciją sudėtinga. Dvaro sodybos išlaikymas yra ganėtinai sudėtingas ir brangus projektas. Darbų eigą riboja statybos, želdinių, žemės, paveldosaugos ir kiti įstatymai.

1993 m. LR vyriausybės patvirtinamomis nuostatomis (1993, Nr.: 18 -460) dvarvietė yra vientisas geografinis, archeologinis (kultūrinis sluoksnis), architektūrinis, hidrografinis, inžinierinis - technologinis ir botaninis paminklas. Visos šios minėtos dalys, atskirai ir sujungtos viena su kita, sudaro teritorinį, funkcinį bei architektūrinį vienetą– dvaro sodybą, saugomą valstybės, kaip nekilnojamo kultūros paveldo objektą. Tačiau ne retas atvejis, kai istoriniai želdiniai nustumiami į antrą planą. Pvz., Pakruojo dvaro sodybos projektas kuriam buvo skirta ES parama. Studijoje nurodoma, kad pagrindiniai dvaro sodybą formuojantys elementai yra 34 dvaro laikotarpio statiniai ar jų liekanos, želdynai (parkas) ir Kruojos upė su užtvanka (LVPA,

2007). Tačiau gautos lėšos buvo panaudotos tik keturiems Pakruojo dvaro sodybos pastatams restauruoti, teritorijos inžineriniams tinklams įrengti ir dvaro sodybos dangos atnaujinimui. Želdiniai buvo pamiršti ir jų sutvarkymui lėšų skirta nebuvo.

Mūsų darbe, šešių Pakruojo rajono dvarų sodybų, tolesnė išsaugojimo perspektyva bus atliekama kompleksiškai, be prioritetų kuriai nors atskirai komplekso daliai. Pavezgių dvaro sodyba-parkas priklauso fiziniam asmeniui, čia gyvena žmonės. Iš esamos situacijos matoma, kad paveldo objektas saugomas netinkamai. Dvaro šeimininkas nepajėgus išlaikyti sodybos. Sodyba nedidelė 6,5 ha ploto teritorija. Išliko XIX a. pradžioje statytų 11 medinių pastatų. Įžvelgiama autentiška dvaro struktūra, pagrindinis įvažiavimo kelias su alėja, ūkinis kelias, du mažosios architektūros objektai, atskiri želdiniai, vaismedžių sodas ir parkas. Gerai išsilaikė dvarininko namas, tačiau kitų pastatų būklė šiandien avarinė ir reikalauja skubaus remonto ar konservacijos. Įspūdingos dydžiu, 150 m. pilkosios tuopos šiandien suskilinėjusiais kamienais, drevėmis, nudžiuvusiomis šakomis, todėl būtina specialistų priežiūra medžius genėjant ir užtaisant skyles. Šios priemonės leistu prailginti medžių amžių ir išsaugoti 235 metrų ilgio unikalią alėją. Prasta parko priežiūra, nešienavimas, sąlygojo, kad teritorija apaugo menkaverčiais krūmais, savaiminiais medžiais. Juos pašalinus sodyba - parkas atgautų buvusį istorinį veidą(46B pav.). Renovuoti parką siūloma laisvai, pageidaujama vietiniais augalais

46 pav. A – Pavezgių dvaro sodybos statiniai; B – Pavezgių parkas.

Ši istorinė vieta galėtų pritraukti turistus gera geografine padėtimi. Į sodybą veda geras kelias, nedidelis atstumas nuo Šiaulių 28 km, Radviliškio 19 km ir Pakruojo 14 km. Visuomenei gali būti įdomus, kaip rekreacinis ir etnografinis – pažintinis muziejus po atviru dangumi, nes išliko visi dvaro sodybai būdingi elementai: vandens telkinys-užtvanka, kumetynas, tarnų namas, svirnas, ratinė, ledainė, želdiniai ir kiti(46A pav.). Pavezgių dvaro sodybos parkas neturi gausios

dendrofloros rūšinės sudėties, erdvinės struktūros ir neatskirtas nuo ūkinės dalies, tačiau tai neatsiejama dalis, kuri kartu su dvaro mediniu paveldu sudaro savitą istorinį paveldo objektą.

Impolių buvusi dvaro sodyba nutolusi nuo Pakruojo 8 km. Įsikūrusi vaizdingoje vietoje, šalia Mūšos upės. Dalis dvarvietės pastatų sovietiniais metais buvo rekonstruoti (Vinskas, 2004). 1972 m. pagal autoriaus K. Žalnierius planą atliktas dalinis parko restauravimas (atliktų darbų eigos sužinoti nepavyko). 1974 m. svirnas ir klėtis buvo sujungti. Čia buvo įsikūrusi viešojo maitinimo įstaiga ir viešbutis, įrengtas privažiavimo kelias su 50 vietų mašinų aikšte. 1976 m. autoriaus K. Bubnaičio projektas iš ledainės padaryti alaus barą, įgyvendintas nebuvo. Šiandien maitinimo įstaiga ir viešbutis neveikia. Vidaus interjeras išgriautas, pačių pastatų būklė gera.

Atsižvelgus į buvusių dvarvietės konstrukcinius pakitimus ir vietos tradicijas manytina, kad naujojo savininko Sauliaus Laurikiečio dvaro pritaikymas kaimo turizmo paslaugoms teikti, yra tinkamas sprendimas (Sauliaus Laurikiečio kaimo sodyba, 2008) Kaimo sodyba vykdo veiklą šiose srityse: kaimo turizmas, pobūvių salė, sauna, baseinas, žvejyba. Dvaro sodybos teritorija užima 33 ha ir lankytojams atvira, tinkamai prižiūrima, parke veja nušienauta (47AB pav.). Kai kurie šeiminių sprendimai parko tvarkyme abejotini ir siūlytini pasitarti su specialistais. Pvz., 150 m. paprastasis ąžuolas apsodintas paprastojo lazdyno krūmais ir raudonųjų ąžuolų pasodinimas (brandžių – istorinių šios rūšies medžių nėra). Manytina, kad želdynas turi būti atnaujinamas vietiniais medžiais. Teritorijoje nėra suoliukų ir šiukšliadėžių.

47 pav. Impolių dvaro sodybos parkas

Nors istorinių želdinių struktūra pakitusi, praradusi autentiškumą, lankytojams gali būti įdomus plačiomis sutvarkytomis erdvėmis, senais amžiumi, brandžiais paprastaisiais ąžuolais ir uosiais. Gerai išsilaikę septyni architektūriniai paveldo objektai ir ypatingą žavesį sodybos kompleksui įneša šalia pratekanti srauni Mūšos vaga.

Tik 5 km atstumas skiria Impolių dvarą nuo Pamūšio II buvusios dvarvietės. Vienoje, iš didžiausiu plotu, aprašytų sodybų (45 ha) išsaugota tik ledainė, tvenkinys ir 90 m. senumo parkas. Susipažinimas su šia istorine vieta prasideda gerokai prieš dvaro ribas, važiuojant per Girbutkių kaimą. Kaimas su sena istorija, minimas nuo 1752 m. Vieta labai įdomi savo brandžiais želdiniais. Pakelėje auga paprastieji ąžuolai, uosiai, mažalapės liepos ir paprastieji kaštonai, daug įspūdingo dydžio (1,5 m skersmuo) paprastojo uosio kelmų. Medžių amžius svyruoja nuo 120 iki 140 m. Gyvenvietėje daug molinės statybos įvairios paskirties pastatų.

Gaila, tačiau pats dvaras, įkurtas 1599 m., šiandien visiškai sunykęs(48a pav.). Sovietiniais metais, dėl vykdomų agrarinių darbų dvaro struktūra ir statiniai (mediniai rūmai, kalvė, malūnas ir kt.) buvo sunaikinti.

48 pav. A – šalia sunykusių Pamūšio II dvaro sodybos ponų namų auga svyruoklinės formos paprastasis uosis; B – Pamūšio II parko ąžuolas

Paradoksalu, tačiau sovietinė sistema padėjo išlikti istoriniui želdiniui. Tuo metu, parko teritorija kolūkiečiams buvo išdalinta normomis, kurias jie privalėjo šienauti. To pasėkoje želdynas neperžėlė, visiškai nėra didelių savaiminukų medžių. Parko puošmena įspūdingas karpuotasis beržas ir paprastasis ąžuolas. Jų amžius siekia apie 160 m. ąžuolo kamieno skersmuo apie 130 cm., o aukštis apie 27 m(48B pav.). Lengvai įžvelgiama teritorinė planinė parko kompozicija, labai įdomi, niekur kitur nesutinkama. Neįprasta alėjų sistema leidžia manyti, kad parkas galėjo būti naudojamas laukinių gyvūnų laikymui. Žinoma, tikslesnei informacijai gauti reikalinga atlikti papildomus ieškojimus archyvuose, apklausti vietos gyventojus. Tikslinga būtų atlikti vietos archeologinius tyrinėjimus. Darbe minėta, kad šalia parko esančioje teritorijoje, po nupjautu 170 m. paprastojo uosio kelmu buvo atrasti pamatai. Tikėtina, kad tai gali būti XV a. archyvuose minimo dvaro liekanos. Dabartinis savininkas parko neprižiūri. Tikslinga būtų rajono kultūros paveldo tarnybai paraginti savininką tinkamai prižiūrėti jam

priklausantį paveldo objektą. Reikėtų didesnės vietos bendruomenės iniciatyvos sutvarkant šį nedidelį, vos 2 ha ploto, istorinį želdinį, įkurtą šalia Mūšos upės. Siūlytina, kad Girbutkių kaimas būtų įrašytas į rajono lankytinų objektų sąrašus, o Pamūšio parkas minimas, kaip unikalus gamtinio turizmo objektas.

Dovydiškio dvaro sodyba inžinerinis ir gamtos paveldo objektas. Ant aukštos kalvos įsikūrusią dvaro sodybos kompleksą sudaro 7 įvairios paskirties autentiški mediniai pastatai, III terasos, užtvanka, kanalas, 2 ha parkas ir koplytėlė. Labai įdomus, niekur kitur nesutinkamas sodybos teritorijos išplanavimas. Sodyba mažai žinoma visuomenei, nepelnytai užmiršta paveldosaugininkų. Dvarvietės želdiniai ir inžineriniai elementai neminimi sovietinių laikų dvarų parkų tyrinėtojo A. Tauro knygoje, o ir šiandien apie šį parką informacijos nėra žinomų parkotyros kryptimi dirbančių mokslininkų leidiniuose.

Tiesus kompoziciškai orientuotas kelias į rūmus dalina kalvą į dvi dalis: ūkinę ir poilsinę. Poilsinėje dalyje, apie 1840 – 1860 m. įkurtas peizažinis parkas ir gali būti vienas iš pirmųjų tokio tipo istoriniu želdynu Lietuvoje. Kitoje kelio pusėje puikiai išsilaikiusios III terasos įrengtos per visą kalvos papėdę(49A pav.).

49 pav. A – Dovydiškio I terasa apaugusi savaiminiais medžiais; B – Dovydiškio II ir III terasas skiria kanalas

Išliko inžinerinis statinys – užtvanka veikia ir dabar. Iš užtvankos vanduo per II terasą teka tiesiu kanalu, o parke 4 m kanalas imituoja natūralią upelio vagą ir įteka į nedidelį ovalo formos tvenkinį su sala(49B pav.). Iš parke augančių sumedėjusių augalų išsiskiria paprastieji ąžuolai. Brandūs 150 – 170 m. amžiaus ir apie 28 – 30 m aukščio medžiai aptinkami visoje parko teritorijoje.

Gaila, tačiau žaliajam paveldui nėra skiriamas reikiamas dėmesys. Parkas apleistas ir visiškai netvarkomas. Dėl savaimę priaugusių medžių, amžius siekia apie 35 – 50 m. nesimato

autentiška kompozicija, neįžiūrimos takų sistemos. Vandens saugykla veikia, tačiau užakusi, o kanalas apaugęs (50A pav.). Būtina skubiai imtis veiksmų, rasti lėšų norint išsaugoti, šį išskirtinį amžiumi ir stiliumi, istorinį želdinį. Parko renovacija gali būti atliekama, tik laikantis paveldosauginių reikalavimų.

50 pav. A – Dovydishko parko kanalas; B – Dovydishko parkas

Prireiks keliolikos metų sudėtingo parko želdinių tvarkymo ir patyrusio miškininko priežiūros. Senų amžiumi savaiminukų vienu metu iškirsti negalima, nes įsisiautėjus vėjui, gali būti pakenkta autentiškiems parko medžiams (50B pav.). Dalį savaiminukų, atsižvelgus į autentiškumą, būtų galima pasodinti vietoj jau nudžiuvusių medžių ir kelmų. Manytina, kad I-oje terasoje augantys 50 - 70 m. medžiai natūralios suksecijos rezultatas, todėl turėtų būti iškirsti. Atsivėrusiomis erdvėmis, sutvarkytu kanalu ir parku dvaro sodyba atgautų pirmąjį veidą ir galėtų tapti vienu gražiausiu ne tik Pakruojo rajono, bet ir šalies gamtiniu – inžinieriniu paveldo objektu.

Aukštadvario buvusios dvaro sodybos parkas, memorialinė kalva su laidojimo kriptų liekanomis, senojo sodo likučiai ir žirgyno akmeninis pastatas – pagrindiniai objektai dėl kurių verta aplankyti šį paveldo objektą. Dvaro rūmai sovietiniais metais rekonstruoti ir istoriniu požiūriu neįdomūs. Atviras lankytojams, sodybos kompleksas išsidėstęs vaizdingoje vietoje, ant dviejų kalvų. Kalvas skiriančiame slėnyje išliko dalis sodo, įveisto 1925 m. Būtu tikslinga identifikuoti veisles, nes genetinių išteklių požiūriu senosios liaudies selekcijos veislės yra vertingos ir yra nacionalinis turtas, kurį būtina išsaugoti. Visos senosios vaismedžių veislės yra įtrauktos į augalų nacionalinių genetinių išteklių sąrašą. Verta būtų pagalvoti apie sodo atnaujinimą, atsodinant senąsias augalų veisles, nes iš istorinių šaltinių žinoma, kad augo 700 vaismedžių. Slėnis šiandien tinkamai prižiūrimas, reguliariai šienaujamas.

Geometrinio tipo parkas buvo įkurtas prieš 140 – 150 m, vėliau atnaujintas ir šiuo metu yra mišraus tipo. Medžių arde aukščiau ir stambumu išsiskiria pirmieji parko želdiniai. Mažalapių liepų geometrinės eilės matomos visoje parko teritorijoje, o kamieno skersmuo didesnis nei 1 metras. Išpūdingai atrodo panašaus amžiaus kalninės guobos ir paprastieji uosiai. Tarp šių galingų medžių paslaptinai atrodo memorialinė kalva ir kriptų liekanos.

51 pav. A – griūvančios Aukštadvario kriptos; B – Aukštadvario parkas

Manytina, kad derėtų kriptų liekanas tinkamai sutvarkyti ir užkonservuoti, o nuo kalvos pašalinti neautentiškus medžius ir krūmus (51A pav.). Netvarkomas, įvairaus amžiaus savaiminukais apaugęs parkas neatskleidžia viso grožio, todėl būtina imtis neatidėliotinų veiksmų atkuriant istorinę tiesą (51B pav.). Kaip ir kitų dvarų atveju, parko šeimininkui reikia rajono paveldosaugininkų paraginimo ir pagalbos.

Nepaisant esamos situacijos Aukštadvario dvaro sodybos želdiniai kartu su visais dvaro objektais turi didžiulę išliekamąją vertę. Tikėtina, kad tinkamai sutvarkius sodybą, ji būtų gausiai turistų lankoma, kaip gamtinis - istorinis, memorialinis paveldo objektas.

Geručių – Glebavos dvaro sodyba unikalus paveldo objektas, vienas iš seniausių amžiumi Pakruojo rajono dvarų menantis Didžiojo Vytauto laikus. Švelniai kalvotą 18,9 ha teritoriją Beržtalio upelis padalina sodybą į dvi dalis. Dvarvietę sudaro 1855 m. statytų 12 pastatų iš molio ir akmens ir 4 ha parkas. Tinkamai sutvarkyti tik du sodybos pastatai: oficina ir kumetynas. Čia privatizuotuose butuose gyvena žmonės. Kitų statinių būklė labai bloga. Arklidės baigia sugriūti, stogas įlūžęs (52A pav.). Dvaro rūmų sienomis bėga vanduo, sienos skilinėja. Dalis pastatų be langų ir durų.

Jai nebus imtasi skubių darbų dalį pastatų teks nugriauti, nes jie kelia rimtą grėsmę čia atvykstantiems lankytojams. Parkas sprendžiant iš medžių amžiaus įkurtas prieš 140 - 160 m. Dėl taisyklingai tiesių lapuočių medžių eilių ir juostų priskiriamas prie geometrinio tipo parkų.

Visų čia augančių medžių amžius panašus, galima teigti, kad želdynas vėliau rekonstruotas nebuvo. Lietuvoje nėra daug geometrinio tipo parkų, todėl labai svarbu išsaugoti šį gamtos paveldą ateities kartoms. Želdyno renovavimas turi būti vykdomas geometriniais parkams būdingu stiliumi.

52 pav. A – Geručių-Glebovos dvaro sodybos arklidės; B – šiaurinė parko pusė

Ekspedicijos metu buvo užfiksuota, kad parko pietinė dalis buvo visiškai neprižiūrima, apaugusi nežengiamais krūmais (52B pav.). Šiaurinė dalis kartu su Geručių piliakalniu sutvarkyta. Savaiminukai medžiai ir krūmai iškirsti, žolė nupjauta. Teritorijoje išsiskiria buvusių alėjų fragmentais ir įvairaus pločio aikštelės. Atkuriant sodybos istorinę tiesą derėtų atkurti rūmų vidiniame kiemelyje buvusį tvenkinį ir sodą.

Sodyba įsikūrusi visai šalia Latvijos sienos. Išsaugojus ir kapitališkai atstačius buvusius sodybos pastatus dvaras atgimtų gaminiui – kultūriniam turizmui, pritrauktų ne tik šalies, bet ir Latvijos gyventojus. Dideli, dviejų aukštų, rūmai tinka parodoms, koncertams, plenerams, konferencijoms rengti. Sutvarkius istorinius želdinius atrastumėm autentiškas geometrinio parko kompozicines erdves, atsivertų vaizdas į Beržtalio upelį. Šia būtų galima rengti tarptautines senųjų amatų dienas, atkurti, kažkada čia gausiai lankomus prekymečius.

Geručių-Glebovos buvusi dvaro sodyba, ko gero labiausiai apleistas paveldo objektas Pakruojo rajone. Akivaizdu, kad Žeimelio žemės ūkio bendrovei, šiandieniniam savininkui, neužtenka lėšų išlaikyti šį objektą, todėl valstybė privalėtų kuo skubiau pradėti dvaro nusavinimo procesą.

Visų aprašytų dvarų parkai yra unikalūs ir vertingi. Išsaugant ir pritaikant istorinį želdyną kultūriniam ir gamtiniam turizmui, nemokamą pagalbą dvarų šeimininkams galėtų suteikti ŠU dekoratyviosios želdininkystės studentai. Vadovaujant patyrusiems specialistams ir paveldosaugininkams praktikos metu studentai būtų mokami tvarkyti ir atsodinti parkus.

Iš šešių dvaro sodybų tik viena, Pamūšio II tvarkosi tinkamai, kituose savininkai neturi dvaro ateities vizijos. Tinkamas pavyzdys, kaip galima tvarkytis, yra rajone esančio Gedučių dvaro sodyba. Dvaro parkas ir pastatai sunykę. Iš likusio kumetyno pastato buvo įrengta konferencijų salė. Tvarkant pastatą daug padėjo visuomenė, moksleiviai. Naujieji šeimininkai išnaudojo faktą, kad čia gyveno ir dirbo įžymus mokslininkas Teodoro Grotusas. Jam atminti sodyba pritaikyta konferencijomis. Čia reguliariai vyksta fizikos ir chemijos konferencijos.

Reikia didelių pastangų atgaivinti dvarus ir paversti juos kultūros židiniais, todėl manytina, kad esamų dvarų savininkams daugiau turėtų padėti visuomenė ir valstybė, ne tik materialiai. Patarimais ir konkrečiais darbais.

IŠVADOS

1. Ištyrus šešias pasirinktas buvusias dvarų sodybas, nustatyta, kad juose esantys parkai užima teritoriją nuo 1 iki 2 ha. Pagal parkų planinę erdvinę sandarą Pamūšio II ir Geručių-Gleбаровos parkai yra geometrinio, Dovydiškio – peizažinio, Aukštadvario – mišraus tipo, Pavezgių dvarvietė priklauso sodybos-parko kategorijai. Impolių dvaro sodybos parko struktūros nustatyti neįmanoma, dėl nedidelio išlikusių želdinių skaičiaus. Labai geros būklės parkas yra Impolių dvarvietėje, kitose sodybose parkai yra blogos ir labai blogos būklės, nepriklausomai nuo valdytojo statuso.

2. Tirtų dvaro sodybų istorinių želdinių augalinė įvairovė, atsižvelgiant į introdukuotų medžių ir krūmų asortimentą, yra neturtinga. Sodyboms apželdinti dažniausiai būdavo pasirenkami vietiniai tradiciniai medžiai. Parkuose mažalapės liepos sudaro nemažiau kaip 30 proc. visų medžių. Antrasis pagal gausumą yra paprastasis klevas, trečiasis – paprastasis ąžuolas. Spygliuočiai ir introdukuoti augalai buvo sodinami dvaro sodybose tik kaip akcentai. Pakruojo rajono istorinių želdinių įvairovė yra artima daugeliui Lietuvos dvarų parkų.

3. Ne parko medžiai dvarų sodybose turėjo funkcinę ir dekoratyvinę reikšmę. Alėjomis apželdinti istoriniai keliai vedantys į dvaro rūmus. Medžių eilės sodintos, kad atskirtų ūkinę sodybos dalį nuo reprezentacinės zonos Pavezgių dvare mažalapių liepų eilė turėjo priešgaisrinę paskirtį. Svyrrokuotinės formos paprastieji uosiai išlikę, kaip pavieniai medžiai. Pavezgių, Dovydiškio, Aukštadvario, Geručių-Gleбаровos dvarų sodybose yra senųjų vaismedžių sodų fragmentų.

4. Išanalizavus dvarviečių medžių rūšinę įvairovę nustatyta, kad tirtoms sodyboms apželdinti dažniausiai būdavo pasirenkami vietiniai tradiciniai medžiai. Galima prielaida, kad pagrindiniai kriterijai, lėmę augalų pasirinkimą buvo augalo augimo sparta, mitologinės (simbolinės) potekstės ir dekoratyvumas.

5. Pavezgių ir Dovydiškio dvarų sodybose yra trys mažosios architektūros objektai. Dovydiškio parke, nuošalioje vietoje tarp grakščiųjų liepų stovi koplyčia. Pavezgių sodyboje, šalia kelio į rūmus, nedideliame mažalapių liepų masyve – koplytėlė, o parke, greta baltažiedės robinijos, skulptūra vaizduojanti angelą.

6. Tirtų dvarų sodybų želdiniai yra neatsiejama Lietuvos kraštovaizdžio dalis. Dėl savo išskirtinumo Dovydiškio, Aukštadvario ir Geručių-Gleбаровos ir Pamūšio II parkuose tikslinga atkurti istorinę vaizdą, o tvarkymo darbus būtina atlikti laikantis paveldosauginių principų. Pavezgių ir Impolių dvarų parkus dėl neišlikusios struktūros siūloma renovuoti laisvai.

**Buvusių dvarų sodybų želdiniai: būklė ir regeneravimo galimybės. Pakruojo rajono atveju
analizė**

Santrauka

Šiandien susiklostė situacija, jog Lietuvoje valstybei ir visuomenei rūpi tik geroje geografinėje padėtyje, materialiai vertingi dvarai (Pakruojo, Palangos ir kt.). Pamiršamos ir paliekamos likimo valiai mažos dvarų sodybos, kurios galėtų būti sėkmingai naudojamos kultūriniam, istoriniam, gamtiniam turizmui vystyti. Šio darbo tikslas – įvertinti šešių Pakruojo rajono buvusių dvaro sodybų želdinius nustatant jų būklę ir regeneravimo galimybes. Tyrimai buvo atlikti naudojantis dendrologiniais, kompoziciniais-architektūriniais ir paveldosauginiais metodais.

Ištyrus šešias pasirinktas buvusias dvarų sodybas, nustatyta, kad juose esantys parkai užima teritoriją nuo 1 iki 2 ha. Pagal parkų planinę erdvinę sandarą Pamūšio II ir Geručių-Glebavos parkai yra geometrinio, Dovydiškio – peizažinio, Aukštadvario – mišraus tipo, Pavezgių dvarvietė priklauso sodybos-parko kategorijai. Impolių dvaro sodybos parko struktūros nustatyti neįmanoma, dėl nedidelio išlikusių želdinių skaičiaus. Labai geros būklės parkas yra Impolių dvarvietėje, kitose sodybose parkai yra blogos ir labai blogos būklės.

Tirtų dvaro sodybų istorinių želdinių augalinė įvairovė yra neturtinga. Sodyboms apželdinti dažniausiai būdavo pasirenkami vietiniai tradiciniai medžiai. Parkuose mažalapės liepos sudaro nemažiau kaip 30 proc. visų medžių. Spygliuočiai ir introdukuoti augalai buvo sodinami dvaro sodybose tik kaip akcentai. Pakruojo rajono istorinių želdinių įvairovė yra artima daugeliui Lietuvos dvarų parkų. Galima prielaida, kad pagrindiniai kriterijai, lėmę augalų pasirinkimą buvo augalo augimo sparta, mitologinės (simbolinės) potekstės ir dekoratyvumas.

Tirtų dvarų sodybų želdiniai yra neatsiejama Lietuvos kraštovaizdžio dalis. Dėl savo išskirtinumo Dovydiškio, Aukštadvario ir Geručių-Glebavos ir Pamūšio II parkuose tikslinga atkurti istorinę vaizdą, o tvarkymo darbus būtina atlikti laikantis paveldosauginių principų. Pavezgių ir Impolių dvarų parkus dėl neišlikusios struktūros siūlytina renovuoti laisvai.

Plantations of former Manor: Situation and Opportunities for Remediation. Case Study of Pakruojis District

SUMMARY

Nowadays the situation in Lithuania is that government and society are only interested in estate which is in a good geographical position or financially valuable (Pakruojis, Palanga etc.). Small manor houses which could be successfully used for cultural, historical and natural tourism development are forgotten and left to their fate. The main objective of this assessment is to evaluate six manor houses which are based in the Pakruojis region assessing their condition and recovery potential. The research was done using dendrological, composition – architecture and heritage protection methods.

After exploration of the six chosen manor houses it was found that parks occupy the territory of one to two hectares. According to parks planned spatial structure, Pamusis II and Geruciu – Glebavos parks are geometric, Dovydiskis – landscape, Aukstadvaris - mixed type, Pavezgis manor house belongs to homestead – park category. However, it is impossible to assess the structure of Impolė manor house because of the small plants remaining. But the condition of the park in the Impolė manor house is impressive; parks in the other estates are usually in a very poor condition.

Plantations explored in manor house territories displayed that the plant diversity is poor. Indigenous trees were usually chosen for afforestation of homestead areas. Lime trees with small leaves formed less than 30% of all the trees. Conifers and introduction plants were planted in manor houses areas as accents. Historic plants variety of Pakruojis regions is similar to most of Lithuanian manor houses parks'. Can be assumed that the main criteria that have determined plants choice was the plant growth rate, mythological (symbolic) subtext and decorativeness.

Explored plants in the manor houses' territories are an integral part of the Lithuanian landscape. Because of parks exclusivity in Dovydiskis, Aukstadvaris, Gerutis-Glebava and Pamusis II manor houses it is appropriate to restore historic park image and the management works must be carried out in accordance with the heritage protection principles. Pavezgis and Impolis manor houses' parks should be renovated freely because of disappeared structure.

LITERATŪRA

1. 118.lt, 2008. Sauliaus Laurikiečio įmonė. [žiūrėta 2010 kovo 10 d.]. <http://118.lt/imonės/sauliaus-laurikiecio-kaimo-sodyba/7504659>.
2. Aleknaitė E., 2003. Religinė sintezė: Marijos ir pagonišųjų deivių tapatinimas. *Šiaurės Atėnai*. 644: 9.
3. Aplinkosaugos informacijos centras, 2005. [žiūrėta 2010 balandžio 10 d.]. <http://medziai.apicentras.lt/?id=3&subid=0&file=10>.
4. Aukštaitis J., 2009. Keliai, vedantys į Babtus. *Žaliasis pasaulis*. [žiūrėta 2010 vasario 5 d.]. <http://zpasaulis.lt/index.php?id=1870>.
5. Bagdonavičius A., 2007. Pakruojo rajono savivaldybės teritorijos bendrasis planas. [žiūrėta 2010 kovo 10 d.]. http://www.pakruojis.lt/files/bendrasis_planas/spav.pdf.
6. Bardauskas J., Karčiauskas V., 1997. *Kultūros paveldo apsauga: Reglamentuojančių dokumentų rinkinys*. Vilnius: Savastis (2), p. 262.
7. Brundzaitė-Baltrus E., 2003. Sapiegų dvaro parkas. *Literatūra ir menas*. Nr. 2933. [žiūrėta vasario 11 d.]. http://www.culture.lt/lmenas/?leid_id=2933&kas=straipsnis&st_id=1634
8. Bučas J., 2006. Žaliojo kultūros paveldo problema. *Urbanistika ir architektūra*. 30(1): 19-29.
9. Budrys R., Dolinskas V., 2004. Italijos kunigaikščių rezidencijos ir Lietuvos valdovų rūmų atkūrimas. *Literatūra ir menas*. 27(3008): 22–23.
10. Didžpetris V., 1993. *Linkuvos karmelitų bažnyčia ir vienuolynas*. Vilnius: Linkuva, p. 107.
11. Dobkevičius K., 2005. Bolševizmo ideologinė agresija. *Amžius*. Nr. 15. [žiūrėta 2010 balandžio 01]. http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2005/02/23/istving_01.html.
12. Dolinskas V., 2005. Kelios pastabos dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų atkūrimo ir pritaikymo šiuolaikinėms kultūrinėms funkcijoms. *Lietuvos muziejų rinkiniai: 8-osios mokslinės konferencijos „Muziejai istoriniuose pastatuose“ medžiaga* (Vilnius, 2005 m.). Vilnius: Palaima, p. 5–10.
13. Drėma V., 1991. *Dingęs Vilnius*. Vilnius: Vaga, p. 407.
14. Drobelenė O., 2009. Valstybinė saugomų teritorijų tarnyba prie aplinkos ministerijos. *Mokymės tvarkyti istorinius parkus*. [žiūrėta 2010 sausio 21 d.]. http://www.vstt.lt/VI/article.php?article_id=538.
15. *Europos kraštovaizdžio konvencija*, 2000. Aplinkos ministerija. Kaunas: Spindulys, p. 28.
16. Europos Tarybos informacinis biuras, 2010. [žiūrėta 2010 kovo 27 d.]. http://www.etib.lt/?s=et_sritys&ss=aplinka&lang=lt

17. Fairbairn, N., 2001. *A Brief History of Gardening*. English: Rodale Books, p. 256.
18. Galileo Corporation, 2008. Dačicės dvaras, Čekija. [žiūrėta 2010 gegužės 1 d.]. <http://www.zamek-dacice.eu/>.
19. Glemža, J., Jakučionis P., 2005. *Paminklosaugos raida Lietuvoje*. [žiūrėta 2010 vasario 22 d.]. http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=6817&p_k=1.
20. Historic gardens, 2003. *The Florence Charter – 1982*. [žiūrėta 2010 sausio 11 d.]. http://www.international.icomos.org/charters/gardens_e.htm.
21. Hnit – baltic, 2007. [žiūrėta 2010 kovo 25 d.]. <http://www.maps.lt/>.
22. Hobhouse P., 2002. *The Story of Gardening*. London: Dorling Kindersley, p. 468.
23. Ivavičiūtė G., 2008. *Kraštovarka*. Kaunas: Ardiva, p. 89.
24. Januškevičius L., 2004. *Lietuvos parkai*. Kaunas: Lututė, p. 448.
25. Januškevičius L., 2010. Pietų ir Pietvakarių Lietuvos tarpukario ir pokario metų parkai ir jų dendrologinis įvertinimas. *Dekoratyviųjų ir sodo augalų asortimento, technologijų ir aplinkos optimizavimas: Tarptautinės mokslinės – praktinės konferencijos medžiaga* (Mastaičiai, 2010). Mastaičiai: p. 33–38.
26. Januškevičius L., Baronienė V., Liagienė V., 2006. *Sumedėjusių augalų introdukcija ir aklimatizacija bei jų rezultatai ir perspektyvos Lietuvoje*. Kaunas: Lututė, p. 392.
27. Jardin du Monastère de Cimiez, 2009. [žiūrėta 2010 gegužės 1 d.]. www.gardenvisit.com/.../jardin_monastere_cimiez.
28. Jarukaitienė A., 1999. Kultūros paveldo centras. *Vietovės aprašymas*. [žiūrėta 2010 sausio 6 d.]. <http://195.182.68.156/DB/pilnas.jsp?mc=364>.
29. Kamišaitytė-Virbašienė J., Januškevičius L., 2010. Buvusių dvarų sodybų želdynai ir jų tvarkymas. *Miestų želdynų formavimas: Tarptautinės mokslinės-praktinės konferencijos „Mažosios architektūros ir želdinių darna“ medžiaga* (Klaipėda, 2011m. balandžio 14-15 d.). Klaipėda: p. 93–100.
30. Kanarskas J., 2008. Kretingos pranciškonai. *Kretingos bernardinų vienuolynas XVII-VIII a.* [žiūrėta 2010 kovo 10 d.]. http://pranciskonupaveldas.lt/kretinga/index.php?option=com_content&view=article&id=45:kretingos-bernardin-vienuolynas-xvii-xviii&catid=34:istorijav&Itemid=71
31. Kitos valstybės valdymo institucijos, 1958. Dėl Lietuvos TSR parkų apsaugos. Įsakymas Nr. 203 1987-04-18. *Vyriausybės žinios*, Nr. 22-213.
32. Kitos valstybės valdymo institucijos, 1967. LTRS paveldosauginės teisės šaltiniai. Kultūros paminklų apsaugos įstatymas ir jo taikymo instrukcija. [žiūrėta 2010 kovo 10 d.]. http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=883&p_d=8576&p_k=1

33. Kitos valstybės valdymo institucijos, 2009. *1940 m. Kultūros paminklų apsaugos įstatymas ir kiti norminiai teisės aktai*. [žiūrėta 2010 Vasario 11 d.]. http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=883&p_d=8575&p_k=1.
34. Kitos valstybės valdymo institucijos, 2009. *1977 m. Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas*. [žiūrėta 2010 sausio 10 d.]. www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=883&p_d=8577&p_k=1.
35. Končius I., 1996. *Žemaičio šnekos*. Vilnius: Vaga, p. 480.
36. Kulienė L., Tomkus J., 1990. *Bendroji fenologija*. Monografija. Vilnius: Mokslas, p. 160.
37. Kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos, 1993. Dėl buvusių dvarų ir palivarkų paminklinių sodybų apsaugos. Įsakymas Nr. 18-460 1993-05-27. *Valstybės žinios*, Nr. 18-460.
38. Kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos, 2008. Dėl nekilnojamųjų kultūros vertybių pripažinimo saugomomis. Įsakymas Nr. IV-190 2005-04-29. [žiūrėta 2010 sausio 11 d.]. www.kpd.lt/lt/node/336/pdf
39. Labanauskas K., 2001. Palangos parko vertybių apžvalga ir išvados. Kn.: Pilkauskas R. (sud.). *Lietuvos želdynų ateitis*. Vilnius: VDA leidykla, p. 31-39.
40. Labanauskas K., 2006. Šiaurės Lietuvos istorijos ir kultūros paveldas. *Žiemgala*. [žiūrėta 2011 sausio 20 d.]. <http://www.ziemgala.lt/lt/siaures-liuvos-kulturos-paveldas-dabartis/siaures-liuvos-istorijos-ir-kulturos-paveldas-dabartis-3/parku-paveldas-kestutis-labanauskas>
41. Labanauskas K., 2006. *Šiaurės Lietuvos parkų paveldas*. [žiūrėta 2010 vasario 19 d.]. <http://www.ziemgala.lt/lt/siaures-liuvos-kulturos-paveldas-dabartis/siaures-liuvosistorijos->
42. *Lietuvos architektūros istorija*, 1994. Kn. Lagunavičius A., (red.), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. (2), p. 590.
43. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2010. *Lietuvos evangelikų reformatų sinodo archyvas, 1413-1938 m.* [žiūrėta 2010 sausio 3 d.]. <http://www.lnb.lt/lnb/selectPage.do?docLocator=135&inlanguage=lt>.
44. *Lietuvos nacionalinė UNESCO komisija*, 2005. Pagrindinės penkios UNESCO funkcijos. [žiūrėta 2010 balandžio 10 d.]. <http://www.unesco.lt/unesco/>.
45. *Lietuvos nacionalinė UNESCO komisija*, 2006. Pasaulio paveldo konvencijos įgyvendinimo gairės. [žiūrėta 2010 gegužės 25 d.] http://www.vsaa.lt/igyvendinimo_gaires.pdf.
46. *Lietuvos verslo paramos agentūra*, 2007. Pakruojo dvaro sodybos pastatų ir jos teritorijoje esančios Kruojos upės pritaikymas viešiesiems turizmo poreikiams. [žiūrėta 2011 sausio 3 d.]. <http://www.lvpa.lt/lt/content/viewitem/11933/>.

47. *Lifestylesmagazine*, 2010. Mišraus stiliaus parkas [žiūrėta 2010 gegužės 1 d.]. www.lifestylesmagazine.eu/.../.

48. LR Aplinkos ministerija, 2003. Dėl Želdynų apsaugos, tvarkymo ir atkūrimo strategijos patvirtinimo. Įsakymas Nr. 615 2003-04-25. *Valstybės žinios*, Nr. 1-9.

49. LR Aplinkos ministerija, 2010. Dėl Želdinių apsaugos, vykdant statybos darbus, taisyklių patvirtinimo. Įsakymas Nr. D1-193 2010-03-15. *Valstybės žinios*, Nr. 31-1454.

50. LR Aplinkos ministerija. Dėl aukštybinių pastatų išdėstymo specialiųjų planų rengimo taisyklių ir kraštovaizdžio tvarkymo specialiųjų planų rengimo taisyklių patvirtinimo. Įsakymas Nr. D1-246 2004-05-05. *Valstybės žinios*, Nr. 79-2811.

51. LR Aplinkos ministerija. Dėl Želdynų apsaugos, tvarkymo ir atkūrimo strategijos veiksmų ir priemonių plano 2005-2008 metams bei želdynų apsaugos ir tvarkymo tarybos sudėties ir jos nuostatų patvirtinimo. Įsakymas Nr. D1-247 2005-05-12. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 61-2175.

52. LR Kultūros ministerija, 2005. Kultūros paveldo centro kultūros vertybių apskaitos, registrų tvarkymo, propagavimo ir informacijos kaupimo 2005 m. programa. [žiūrėta 2010 vasario 9 d.]. www.kpc.lt/EasyAdmin/sys/files/Aiskinamasis_2005.pdf.

53. LR Kultūros ministerija. Dėl Kultūrinių draustinių, kultūrinių rezervatų (rezervatų-muziejų), istorinių valstybinių parkų steigimo kriterijų aprašo patvirtinimo. Įsakymas Nr. IV-309 2005-06-29. *Valstybės žinios*, Nr. 86-3239.

54. LR Seimas, 2009. Kultūros paveldosaugą reglamentuojantys įstatymai ir Seimo nutarimai. [žiūrėta 2010 balandžio 15 d.]. http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=1018&p_d=7977&p_k=1

55. LR Seimas. Dėl Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymo pakeitimo ir papildymo. Įsakymas Nr. I-1013 1995-07-04. *Valstybės žinios*, Nr. 60 – 1502.

56. LR Seimas. Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas. Įsakymas Nr. I-733 1994-12-22. *Valstybės žinios*, Nr. 153-5571.

57. LR Seimas. Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo 23 straipsnio pakeitimo įstatymas. Įsakymas Nr. IX-1267 2002-12-10. *Valstybės žinios*, Nr. 123-5552.

58. LR Seimas. Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo 21, 22 ir 23 straipsnių pakeitimo įstatymas. Įsakymas Nr. IX-991 2002-12-10. *Valstybės žinios*, Nr. 68-2775.

59. LR Seimas. Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo 6, 23 straipsnių papildymo ir pakeitimo įstatymas. Įsakymas Nr. VIII-1663 2000-05-04. *Valstybės žinios*, Nr. 40-1114.

60. LR Seimas. Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo 4 straipsnio papildymo įstatymas. Įsakymas Nr. IX-275 2001-04-19. *Valstybės žinios*, Nr. 39-1346.
61. LR Seimas. Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo 6, 23 straipsnių pakeitimo įstatymas. Įsakymas Nr. VIII-423 1997-09-25. *Valstybės žinios*, Nr. 96-2421.
62. LR Seimas. Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo 4 straipsnio papildymo įstatymas. Įsakymas Nr. VIII-401 1997-07-03. *Valstybės žinios*, Nr. 67-1676.
63. LR Seimas. Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo 4 ir 5 straipsnių pakeitimo įstatymas. Įsakymas Nr. VIII-168 1997-03-27. *Valstybės žinios*, Nr. 30-713.
64. LR Seimas. Lietuvos respublikos Saugomų teritorijų Įstatymas. Įsakymas Nr. I-301 1993-11-9. *Valstybės žinios*, Nr. 63 – 1188.
65. LR Seimas. Lietuvos respublikos Saugomų teritorijų Įstatymas. Įsakymas Nr. I-301 1993-11-09. *Valstybės žinios*, Nr. 63 – 1188.
66. LR Seimas. Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymo 4 straipsnio pakeitimo ir 14 straipsnio papildymo įstatymas. Įsakymas Nr. VIII-1758 2000-06-27. *Valstybės žinios*, Nr. 58-1703.
67. LR Seimas. Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymo pakeitimo įstatymas. Įsakymas Nr. IX-628 2001-12-04. *Valstybės žinios*, Nr. 108-3902.
68. LR Seimas. Lietuvos Respublikos želdynų įstatymas. Įsakymas Nr. X-1241 2007-06-28. *Valstybės žinios*, Nr. 80-3215.
69. LR Seimas. Lietuvos Respublikos žemės įstatymas. Įsakymas Nr. I-446 1994-04-26. *Valstybės žinios*, Nr. 34-620.
70. LR Seimas. Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos Įstatymas. Įsakymas Nr. I-733 1995-01-06. *Valstybės žinios*, Nr. 3-37.
71. LR Seimas. Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo pakeitimas. Įstatymas Nr. IX-2452 2004-09-28. *Valstybės žinios*, Nr. 153-5571.
72. LR valstybės kontrolė, 2100. *Valstybinio audito ataskaita kultūros paveldo išsaugojimas* Nr. VA-P-50-2-2. [žiūrėta 2010 kovo 10 d.]. http://www.vkontrolė.lt/naujienos_pranesimas.php?1665.
73. LR Vyriausybė, 2004. Lietuvos respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas. Įstatymas Nr. IX-2452 2004 -08-28. *Valstybės Žinios*, Nr.153 – 5571.

74. LR Vyriausybė. Dėl buvusių dvarų ir palivarkų paminklinių sodybų apsaugos. Nutarimas Nr. 369 1993-05-27. *Valstybės žinios*, Nr. 18-460.

75. LR Vyriausybė. Dėl buvusių dvarų sodybų - istorijos ir kultūros paminklų išsaugojimo principų atstatant nuosavybės teises, vykdant privatizavimą ir žemės reformą. Nutarimas Nr. 256 1992-04-7. *Valstybės žinios*, Nr. 17 – 491.

76. LR vyriausybė. Dėl buvusių dvarų sodybų - istorijos ir kultūros paminklų išsaugojimo principų atstatant nuosavybės teises, vykdant privatizavimą ir žemės reformą. Nutarimas Nr. 256 1992-04-07. *Valstybės žinios*, Nr. 17.

77. LR Vyriausybė. Dėl Dvarų paveldo išsaugojimo programos ir Dvarų paveldo išsaugojimo programos įgyvendinimo priemonių patvirtinimo. Nutarimas Nr. 481 2003-04-18. *Valstybės žinios*, Nr. 38-1740.

78. LR Vyriausybė. Dėl Lietuvos Respublikos kraštovaizdžio politikos krypties aprašo patvirtinimo. Nutarimas Nr. 1526 2004-12-1. *Valstybės žinios*, Nr. 174-6443.

79. LR Vyriausybė. Dėl Lietuvos Respublikos kraštovaizdžio politikos įgyvendinimo priemonių patvirtinimo. Nutarimas Nr. 909 2005-08-22. *Valstybės žinios*, Nr. 103-3808.

80. Lukošionytė - Tolvaišienė N, 2005. Šiaurės Lietuvos dvarai. *Žiemgala*. 1: 23-26.

81. *Mišakai*, 2006. LR aplinkos ministerija. [žiūrėta 2010 sausio 22 d.]. <http://www.gmu.lt/index.php>.

82. Mocevičius A., 2009a. Lietuvos sodų ir parkų struktūros raida nuo XVI iki XX a. *Mokslas – Lietuvos ateitis*. 1(2): 39–44.

83. Mocevičius A., 2009b. Klasicistinio stiliaus parkų meno tendencijos bei raida Europoje ir Lietuvoje. *Urbanistika ir architektūra*. 33(3): 173–182.

84. *Mūsų paveldas*, 2006. Jiezno dvaro sodyba. [žiūrėta 2011 sausio 15 d.]. <http://www.musupaveldas.lt/lt/misc/object?id=18834>.

85. *Mūsų paveldas*, 2006. Užutrakio dvaro sodyba. [žiūrėta 2010 sausio 15 d.]. http://www.musupaveldas.lt/lt/misc/object?id=18568&value_id=20083.

86. Navasaitis A., Navasaitis M., 1979. *Lietuvos Medžiai*. Vilnius: Mokslas, p. 168.

87. Navasaitis M., 2008. *Dendrologija*. Vilnius: Margi raštai, p. 855.

88. Navasaitis M., 2008. *Medžiai ir krūmai parkams bei sodyboms*. Kaunas: Lututė, p. 238.

89. Navys E., 1996. *Sodininkystė. Retieji augalai*. Vilnius: AAM Leidybos biuras, p. 168.

90. Obelevičius S., 2007. *Šiaurės Lietuvos istorijos ir kultūros paveldas*. [žiūrėta 2010 balandžio 20 d.]. <http://www.ziemgala.lt/lt/siaures-lietuvos-gamtos-paveldas/pakruojo-krastas-sigitas-obelevicius>.

91. *Pakruojo rajono savivaldybė*, 2009. 2007—2013 metų strateginis plėtros planas Pakruojo rajonas. [žiūrėta 2010 kovo 14 d.]. www.pakruojis.lt/files/taryba/2009/TS20090827261.pdf.
92. *Pomniki przyrody*, 2011. [žiūrėta 2011 vasario 5 d.]. <http://drzewa.net/artykul/13>.
93. *Raudonė*, 2010. Jurbarko rajono savivaldybė. [žiūrėta 2010 kovo 10 d.]. <http://www.jurbarkas.lt/index.php?-1442520548>.
94. Semaška A., 2009. *Lietuvos dvarai tomas*. Vilnius: Šviesa. (2), p. 244.
95. Serva E., 2009. *Kaimo plėtros strategija 2007-2013 m.* [žiūrėta 2010 vasario 6 d.]. <http://www.pakruojis.lt/content/investiciniai-projektai>.
96. Steponavičienė D., 2007. *Lietuvos valdovo dvaro prabanga XIII a. viduryje – XVI a. pradžioje*. Vilnius: Versus aureus, p. 304.
97. Taylor P., 2010. *Vila Lante*. [žiūrėta 2010 gegužės 1 d.]. www.jrank.org/.../pages/951/Lante-Villa.html.
98. Tarptautiniai teisės aktai, 2002. Europos kraštovaizdžio konvencija. 2010-10-03. *Valstybės žinios*, Nr. 104-4621. [žiūrėta 2010 sausio 11 d.]. <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/preps2?Condition1=189933&Condition2=>.
99. *Taujėnų dvaras*, 2011. Istorija. [žiūrėta 2011 kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://taujenudvaras.lt/istorija>
100. Tauras A., 1966. *Lietuvos TSR parkai*. Vilnius: Mintis, p. 158.
101. Tauras A., 1989. *Mūsų parkai*. Vilnius: Mokslo, p.257.
102. *The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments*, 1994. Adopted at the First International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments, Athens 1931. [žiūrėta 2010 kovo 10 d.]. http://www.icomos.org/athens_charter.html.
103. *The Venice Charter*, 1996. International charter for the conservation and restoration of monuments and sites. [žiūrėta 2010 kovo 10 d.]. http://www.icomos.org/venice_charter.html.
104. *Topola*, 2011. Moje drzewa.PL. [žiūrėta 2011 sausio 20 d.]. <http://drzewa.nk4.netmark.pl/atlas/topola/topola.php>.
105. Trimonienė R., 2007. *Pakruojo dvaro sodybos gamybinės paskirties statiniai*. [žiūrėta 2010 gegužės 1 d.]. <http://turbine.su.lt/uploads/File/Pakruojo%20dvaro%20sodyba.doc>.
106. UNESCO, 1972. Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. [žiūrėta 2010 kovo 10 d.]. <http://portal.unesco.org/en/ev.php>.
107. UNESCO, 2010a. World Heritage List. [žiūrėta 2010 kovo 10 d.]. <http://whc.unesco.org/en/list>.
108. UNESCO, 2010b. Cultural Landscape. [žiūrėta 2010 kovo 10 d.]. [http://whc.unesco.org/Cultural Landscape](http://whc.unesco.org/Cultural%20Landscape).

109. Valstybinė saugomų teritorijų tarnyba prie Aplinkos ministerijos, 2007. *Apie gamtos paveldo objektus*. [žiūrėta 2010 balandžio 8 d.]. http://www.vstt.lt/VI/rubric.php?rubric_id=159
110. Vanagas J., 2003. *Miesto teorija*. Vilnius: VDA leidykla, p. 247.
111. Vermeulen N., 2003. *Dekoratyvinių medžių ir krūmų enciklopedija*. Vilnius: Alma litera, p. 288.
112. Vinskas A., 2004. *Lietuvos dvarų duomenų bazė*. [žiūrėta 2010 kovo 10 d.]. http://www.heritage.lt/dvarai/apie_projekta.php.
113. Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus įstatymas, 1998. Kn. Varanauskas J., (ats. redakt.), *Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva II*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, p. 68 – 69.
114. *VŠĮ Pakruojo verslo informacijos centras*, 2007. Pakruojo dvaro sodyba – didžiausias turizmo traukos centras regione. [žiūrėta 2010 balandžio 25 d.]. http://www.pakruojovic.lt/pakruojis/m/m_files/wfiles/file37.pdf.
115. Zabiela G, 1995. *Kultūros paminklai*. Kn. (ats. redakt.) kultūros paveldo centras. Pirmojo Lietuvos kultūros paminklų apsaugos įstatymo projektas (2). Vilnius: Savastis, p. 149 – 157.
116. Zemlickas G., 2006. Gedučiuose, Lietuvos pakrašty. *Mokslo Lietuva*, 12(346).
117. Zilberstein K., 2007. *Gardens of Versailles*. [žiūrėta 2010 gegužės 1 d.]. www.panoramio.com/photo/1365651.
118. Žalgirytė J., 2007. *Hugo Šojaus parkas*. [žiūrėta 2010 vasario 20 d.]. <http://www.alku.lt/lt/naujienos/parama-mkciurlionio-paveldo-fondui-siluteje.html>.
119. *Ecosystema*, 2011. Каргана древовидная, или жёлтая акация. [žiūrėta 2011 kovo 9 d.]. <http://www.ecosystema.ru/08nature/trees/37.htm>.

PRIEDAI

1 pav. Vienuolyno sodas Nice, Prancūzija (Jardin du Monastère de Cimiez, 2009)

2 pav. Itališkas renesansinis sodas (Taylor, 2010)

Pav. 3. Prancūziškas baroko parkas. (Zilberstein, 2007)

Pav. 4. Mišraus stiliaus parkas (Lifestylesmagazine, 2010)

Pav. 5. Dačicės dvaras, Čekija (Galileo Corporation, 2008)

Įstatyminių apsaugos priemonių sąrašas, apsprendžiantis dvaro sodybų ir istorinių želdinių priklausomybę, tvarkymą ir paveldosaugą.

Eil.Nr.	Grupė	Įstatyminės apsaugos priemonės
1.	Dvarų sodybos	LR vyriausybės nutarimas. Dėl buvusių dvarų ir palivarkų paminklinių sodybų apsaugos. 1993. Nr. 369 (1993, Nr. 18-460).
		Lietuvos respublikos Žemės įstatymas Nr. I-446. (1994, Nr. 34-620).
		Lietuvos Respublikos Seimas. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos Įstatymas Nr. I-733 (2004, Nr. 153-5571). Redakcijos: 1997. Nr. VIII-168 (1997, Nr. 30-713); 1997. Nr. VIII-401(1997, Nr. 67-1676); 1997. Nr. VIII-423 (1997, Nr. 96-2421); 2000 (2000, Nr. 40-1114); 2001. (2001, Nr. 39-1346); 2002. (2002, Nr. 68-2775); 2002 (2002, Nr. 123-5552).
		LR aplinkos ministro įsakymas. Dėl aukštybinių pastatų išdėstymo specialiųjų planų rengimo taisyklių ir kraštovaizdžio tvarkymo specialiųjų planų rengimo taisyklių patvirtinimo Nr. D1-246 (2004, Nr. 79-2811).
2.	Istoriniai parkai	LR aplinkos ministro įsakymas. Dėl želdynų apsaugos, tvarkymo ir atkūrimo strategijos Nr. 615 (2003, Nr. 1-9) .
		LR Vyriausybės nutarimas. Dėl LR kraštovaizdžio politikos kryptių aprašo patvirtinimo. 2004. Nr. 1526 (2004, Nr. 174-6443)
		LR Vyriausybės nutarimas. Dėl LR kraštovaizdžio politikos įgyvendinimo priemonių patvirtinimo. 2005. Nr. 909 (2005, Nr. 103-3808).
		LR kultūros ministro įsakymas. Dėl kultūrinių draustinių, kultūrinių rezervatų (rezervatų-muziejų), istorinių valstybinių parkų steigimo kriterijų aprašo patvirtinimo . Nr. IV-309 (2005, Nr. 86-3239).
		LR aplinkos ministro įsakymas. Dėl želdynų apsaugos, tvarkymo ir atkūrimo strategijos veiksmų ir priemonių plano 2005-2008 metams bei želdynų apsaugos ir tvarkymo tarybos sudėties ir jos nuostatų patvirtinimo Nr. D1-247 (2005, Nr. 61-2175).
		LR aplinkos ministro įsakymas. Dėl želdinių apsaugos, vykdant statybos darbus, taisyklių patvirtinimo Nr. D1-193 (2010, Nr. 31-1454).

2 lentelė

Susisteminta ikonografinė medžiaga apie Pakruojo dvarų sodybas (pagal A. Vinskų)

Nr.	Dvaro sodybos pavadinimas	Parkas	Želdinių alėja	Pavieniai želdiniai	Sodas	Teritorijos vandens telkiniai	Teritorijos vandens telkiniai	Takų sistema	Statybos architektūros formos
1	Akmenėlių I	-	+	+	-	-	-	-	-
2	Akmenėlių II	-	-	-	-	+	-	-	-
3	Aukštadvario	+	+	+	+	-	+	-	+
4	Balsių	-	+	+	-	-	-	-	-
5	Dovydiškio	+	+	+	-	-	+	-	-
6	Geručių (Glebavos)	+	+	+	-	+	-	-	-
7	Impolių	+	+	+	-	+	-	-	-
8	Klovainių (Krivaičių)	-	-	+	-	-	-	-	-
9	Linksmučių	-	+	+	-	+	-	-	-
10	Pamūšio I	+	+	+	-	+	-	-	-
11	Pamūšio II	+	-	+	-	-	+	-	-
12	Pavezgių	+	+	+	-	-	-	-	+
13	Plonėnų	-	+	+	-	-	-	-	-
14	Rimkūnų	-	-	+	-	-	-	-	-
15	Vileišių	-	-	+	-	-	+	-	-

3 lentelė

N dvaro sodybos bendrieji parko duomenys

Eil. Nr.	Adresas			Parko valdytojas	Parko plotas	Teritorijos reljefas
	Gyvenvietė	Situacija	Centrinio pastato geografinės koordinatės			

4 lentelė

N dvaro sodybos bendroji parko želdynų charakteristika

Eil. Nr.	Parko tipas	Parkų augalinė įvairovė	Parko būklė

5 lentelė

N parko infrastruktūriniai ir mažosios architektūros elementai

Eil. Nr.	Kelių – takų sistema	Vandens telkiniai, salos, fontanai	Poilsio aikštelės, suoliukai	Mažosios architektūros elementai

6 lentelė

N parko želdinių kompozicijos elementai

Eil. Nr.	Gyvatvorės	Alėjos	Medžių ir krūmų masyvai	Pavieniui augantys medžiai	Parteris	Pastabos

7 lentelė

N parke augančių autochtoninių (vietinių) medžių rūšinė sudėtis

Eil. Nr.	Mažalapė liepa (<i>Tilia cordata</i>)	Paprastasis klevas (<i>Acer platanoides</i>)	Paprastasis uosis (<i>Fraxinus excelsior</i>)	Paprastasis ąžuolas (<i>Quercus robur</i>)	Karpotasis beržas (<i>Betula pendula</i>)	Plaukuotasis beržas (<i>Betula pubescens</i>)	Paprastasis skroblas (<i>Carpinus betulus</i>)	Vinkšna (<i>Ulmus laevis</i>)	Paprastoji eglė (<i>Picea abies</i>)	Paprastoji pušis (<i>Pinus sylvestris</i>)	Kalninė guoba (<i>Ulmus glabra</i>)	Paprastasis skirpstas (<i>Ulmus minor</i>)

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

Patvirtinu, kad įteikiamas bakalauro baigiamasis darbas

BUVUSIŲ DVARŲ SODYBŲ ŽELDINIAI: BŪKLĖ IR REGENERAVIMO GALIMYBĖS. PAKRUOJO RAJONO ATVEJŲ ANALIZĖ

1. Yra atliktas mano paties;
2. Nebuvo naudotas kitoje mokslo ir studijų institucijoje;
3. Nenaudojau šaltinių, kurie nėra nurodyti darbe, ir pateikiu visą panaudotos literatūros sąrašą.

2011-05-25

(data)

Audrius Šaulys

(autoriaus vardas ir pavardė, parašas)

PATVIRTINIMAS APIE ATSAKOMYBĘ UŽ LIETUVIŲ KALBOS TAISYKLINGUMĄ ATLIKTAME DARBE

Patvirtinu lietuvių kalbos taisyklingumą atliktame darbe.

2011-05-25

(data)

Audrius Šaulys

(autoriaus vardas ir pavardė, parašas)